

PËRFSHIRJA E TRASHËGIMISË KULTURORE NË PLANIFIKIM HAPËSINOR

S T U D I M

Rastet e studimit:

Draft Plani Hapësinor i Kosovës 2010-2020+

Planet përkatëse komunale:

Komuna e Mitrovicës,
Komuna e Vushtrrisë,
Komuna e Gjakovës,
Komuna e Pejës,
Komuna e Hanit Elezit

Iniciues – Trashëgimia Kulturore pa Kufi (CHwB)
Bartës i studimit – Instituti për Planifikim Hapësinor - MMPH

Grupi përgjegjës

Luan NUSHI	– Koordinator, planer profesionist, përgjegjës për vlerësimin e dokumentit Plani Hapësinor i Kosovës dhe dokumentet përkatëse të Komunës së Mitrovicës;
Arbën RRECAJ	– Anëtar, planer profesionist, përgjegjës për vlerësimin e dokumenteve përkatëse të Komunës së Vushtrrisë;
Faton DEVA	– Anëtar, planer profesionist, përgjegjës për vlerësimin e dokumenteve përkatëse të Komunës së Gjakovës;
Festa Nixha - NELA	– Anëtare, planer profesionist, përgjegjëse për vlerësimin e dokumenteve përkatëse të Komunës së Pejës;
Elvida PALLASKA	– Anëtare, planer profesionist, përgjegjëse për vlerësimin e dokumenteve përkatëse të Komunës së Hanit Elezit;
Suzana GORANCI	– Bashkëpunëtore, udhëheqëse e Divizionit për Bashkëpunim Komunal në Departamentin për Planifikim Hapësinor - MMPH.

FALËNDERIM

Studimi i ofruar është zhvilluar në bashkëpunim të ngushtë me përfaqësues të ndryshëm të institucioneve relevante, kompanive dhe komunave pjesëmarrëse. Me këtë rast dëshirojmë të falënderojmë personat të cilët ndihmuan në procesin e realizimit dhe hartimit të studimit:

Znj. Vjollca Aliu – drejtoreshë e departamentit të trashëgimisë kulturore në MKRS, për përkrahjen e iniciativës dhe gatishmërinë për ofrimin e të dhënave të nevojshme;

Znj. Gjejlane Hoxha – udhëheqëse ekzekutive në Këshillin e Kosovës për Trashëgimi Kulturore, për përkrahje dhe ofrimin e rekomandimeve për përmbajtjen e studimit;

Z. Enes Toska – menaxher i programit në CHwB, për këshillat dhe përkrahjen e pa rezervë në zhvillimin e studimit;

Z. Luan Kabashi – përfaqësues i kompanisë hartuese të Planit Zhvillimor për Komunën e Mitrovicës, i cili me përkushtim të theksuar ka ofruar një përmbledhje me të gjitha të dhënat, që kanë të bëjnë me trajtimin e trashëgimisë kulturore në planet e deritashme hapësinore për Komunën e Mitrovicës;

Znj. Rrezarta Loxha, drejtoreshë dhe Hylki Salihu, bashkëpunëtor profesional në Qendrën Rajonale për Trashëgimi Kulturore në Mitrovicë, për gatishmërinë dhe përkrahjen e studimit në dhënien e informatave të nevojshme për trashëgiminë kulturore për Komunën e Vushtrrisë.

Znj. Elida Bejtullahu – përfaqësuese e Drejtorisë për Urbanizëm në Komunën e Gjakovës për ofrimin e të dhënave lidhur me përmbajtjen e planeve përkatëse komunale.

Z. Osmon Gojani – Udhëheqës i Institutit Rajonale për Mbrojtjen e Monumenteve të Kulturës në Gjakovë, për ofrimin e të dhënave dhe rekomandimeve të nevojshme lidhur me trajtimin e trashëgimisë kulturore në Komunën e Gjakovës.

Znj. Merita Kuraja dhe Znj. Violeta Uka – përfaqësuese të strukturave komunale në Pejë, për ofrimin e të dhënave lidhur me planet përkatëse komunale.

Z. Avdyl Hoxha dhe Z. Arsim Mulhaxha – përfaqësues të Institutit Rajonale për Mbrojtjen e Monumenteve të Kulturës në Pejë, të cilët me informata dhe rekomandimet e tyre, ndihmuan në paraqitjen sa më reale të çështjes së trashëgimisë kulturore në Komunën e Pejës.

Z. Muzafer Dernjani – Nënkyetar i Komunës së Hanit Elezit, për përkushtimin dhe mikpritjen e ofruar, për të gjithë kohën sa ka zgjatur projekti;

Z. Durim Dernjani – Menaxher i Projekteve - DUKMM, Z. Nexhmedin Daci – drejtor në Drejtorinë e Urbanizmit, Z. Nazim Laçi - Drejtor në Drejtorinë për Trashëgimi Kulturore, përfaqësues të Komunës Hani Elezit, për kontributin e dhënë në ofrimin e rekomandimeve dhe të dhënave për të pasqyruar sa më realisht çështjen e trashëgimisë kulturore për Komunën Hani Elezit.

Z. Sami Stagova dhe Z. Pren Domgjoni, zyrtarë në UN-Habitat dhe Z. Emrush Dernjani, profesor i historisë dhe autor i librit "Shkolla Popullore Shqiptare në Paldenicë", të cilët me përkushtim dhe përkrahje të pa rezervë, kontribuan në prezantimin sa më korrekt të çështjes së trashëgimisë kulturore për Komunën e Hanit Elezit.

Dhe në fund, një falënderim i veçantë i dedikohet Trashëgimisë Kulturore pa Kufi (CHwB) dhe stafit të tyre, për iniciativën shumë të qëlluar dhe të përshtatshme me kohën.

PËRKUFIZIMET

- Trashëgimia kulturore : “Shprehje e mënyrës së jetës, e zhvilluar në një komunitet dhe e kaluar prej një gjenerate në tjetrën përfshirë këtu praktikën, vendet, objektet, shprehjen artistike dhe vlerave”. Trashëgimia kulturore shpesh shprehet si e paprekshme dhe e prekshme (ICOMOS, ICTC, 2002). Ajo mund dhe të paraqitet si “Njohuri për sfondin historik dhe kulturor në të cilat punët e artit janë krijuar, përfshirë dhe sferat socio-ekonomike, politike, intelektuale, etnike, religjioze apo filozofike”;
- Vlerat materiale të paluajtshme të trashëgimisë kulturore: Trashëgimia ndërtimore-monumentet e kulturës, tërësitë hapësinore natyrore dhe kulturo-historike, varrezat, pejzazhet, gjetjet arkeologjike dhe lokalitetet e spikatura;
- Vlerat materiale të luajtshme të trashëgimisë kulturore: Vepra pikturale dhe skulpturale që janë pjesë përbërëse e objekteve të trashëgimisë dhe janë organikisht të lidhura me to si skulptura, piktura, veprat artizanale, gjësendet historike, materiali arkivor, filmik, libri i rrallë; veshjet tradicionale; tradita e gatimit me enët tradicionale, instrumentet muzikore; këngët, vallet popullore, legjendat; aromat; traditat lokale, armët;
- Monument kulturore¹:- një objekt i vetëm, ansambël, qendër historike apo një qytet muze. Monumentet e kulturës mund të jenë në gjendje rrënoje, në gjendje shfrytëzimi për qëllime fillestare, apo për qëllime tjera. Ato ruhen për vlerat e tyre të dyfishta si dëshmi historike e vepra arti. Monumentet e arkitekturës dhe të arteve në pikëpamje të shkencave që i studiojnë ndahen në monumente historike, arkitektonike, monumente mjedisore dhe arti.
- Monumentet historike – janë të gjitha mjediset urbane, vendet dhe ndërtimet që lidhen me ngjarje të rëndësishme të historisë së popullit tonë ose me figura të shquara.
- Monumentet arkitektonike – janë të gjitha krijimet me vlera të epokave të ndryshme historike në fushën e ndërtimeve që vijnë deri në ditët tona të ruajtura pjesërisht apo plotësisht, apo dalin në dritë nga gërmadhat arkeologjike. Sipas gjinive, monumentet e arkitekturës ndahen në ndërtime mbrojtëse, shoqërore, inxhinjerie, ndërtime kulti dhe ndërtime popullore.
- Monumente mjedisore (ambientale) – janë të gjitha bashkësitë ndërtimore, qytetare apo fshatare të epokave të ndryshme që me gjithë mjedisin që i rrethon, përbëjnë tërësi me vlera historiko – artistike.
- Monumentet e artit – janë krijime që përbëjnë dëshmi të rëndësishme historiko – artistike të epokave të ndryshme. Këtu hyjnë krijimet e pikturës dhe të skulpturës, të arteve zbukuruese dhe të zbatuara, të arteve popullore etj.
- Trashëgimia industriale – Është aspekt i trashëgimisë kulturore e cila merret me ndërtesa dhe artefakte të industrisë të cilat janë të trashëguara nga e kaluara, të mirëmbajtura sot dhe të ruajtura për gjeneratat e ardhme, duke formuar atraksion sinjifikant për turizëm.
- Vlerat e trashëgimisë ndahen sipas karakteristikave dhe funksionit :
 - o Vlerë historike (nëse janë të lidhura me ndonjë ngjarje ose personalitet, shprehin vazhdimësinë historik, përkatësisht dëshmojnë për ekzistencën e vendbanimit, qytetit apo popullit);
 - o Vlerë të vjetërsisë (nëse shprehin ekzistencën e vet një kohë të gjatë);
 - o Vlerë artistike (nëse përmbajnë karakteristika të mirëfillta artistike dhe estetike);

¹ Komiteti i kulturës dhe arteve në Shqipëri, Tiranë, Shkurt 1986

- o Vlerë ambientale (nëse përmbajnë shkallë të caktuar të atraktivitetit dhe janë në harmoni me rrethin / vendndodhjen);
- o Vlerë urbanistike (nëse si tërësi paraqet harmoni në organizimin e jetës në vendbanim dhe kualitet të mirëfilltë në strukturën dhe pamjen e qytetit ose lagjes);
- o Vlerë rariteti (nëse theksohet në raport me kuantitetin e dukurisë, llojit, trajtës dhe elementeve të ngjashme, në hapësirë dhe kohë të caktuar).
- Mbrojtja e trashëgimisë ndërtimore - është aktivitet i theksuar multidisiplinar në kuadër të së cilës veprojnë ekspertë nga lëmi i ndërtimit dhe artit, urbanizmit, arkitektët, ndërtimtarët, historianët e artit, arkeologët, etnologët, historianët por sipas nevojës edhe ekspertët nga lëmitë tjera shkencore si juristët, sociologët, ekonomistët, kimistët, piktor-restauratorët etj, etj.
- Konservim i integruar – një sërë masash me qëllim të sigurimit të përjetësisë së trashëgimisë, mirëmbajtjes si pjesë të një mjedisi të favorshëm, pa marrë parasysh nëse është nga njeriu apo natyra, shfrytëzimit apo adaptimit për nevojat e shoqërisë.
 - o Integrimi: Të bëhet e tëra duke sjellë pjesët së bashku; një qasje e integruar - sistemike që shikon strukturat e tëra dhe jo vetëm në pjesët e një komponenti të izoluar.
 - o Konservimi: Krijimi i kushteve të favorshme dhe marrja e masave preliminare për mbrojtje të vlerave të trashëgimisë kulturore. Në fusha tjera ka kuptim të ndryshëm i cili mund të shoqërohet me kategori tjera të punëve: preventimi, mbrojtja, mirëmbajtja, riparimet, rehabilitimet, etj.
 - o Qëndrueshmëria: Kapaciteti i mirëmbajtjes së një procesi apo gjendjeje.
 - o Menaxhimi: Vonë e përdorë në fushën e trashëgimisë kulturore së bashku me konceptet dhe qasjet e ngjashme të importuara nga fusha e ekonomisë: planifikimi kulturor, distrikti kulturor, sistemi *territorial kulturor*, etj.
- *Interpretimi* - i referohet një *rangu të gjerë të aktiviteteve* - duke tentuar të ngris ndërgjegjen publike dhe përmirësojë kuptimin e vendeve të trashëgimisë kulturore. Këto mund të ngërthejnë publikimet e shtypura - apo / edhe elektronike, prezantime publike, instalime në vend dhe jashtë, programe arsimore, aktivitete të komunitetit si dhe hulumtime, trajnime dhe vlerësime për interpretimin e procesit si të tillë.
- *Prezantimi* – në më shumë specifika pasqyron komunikimin e kujdesshëm të përmbajtjes interpretative përmes aranzhimit të informatave interpretative, *qasjes fizike* dhe infrastrukturës interpretative në vendet e trashëgimisë kulturore. Mund të arrihet përmes një morie të masave teknike duke ngërthyer vizitat e organizuara, mësimet nga ciceronët apo udhëheqësit sikur dhe aplikacionet në multimedia dhe ueb-faqe.
- *Infrastruktura interpretative* – i referohet instalimeve fizike, hapësirave, vendeve të cilat janë të lidhura me vendet e trashëgimisë kulturore dhe mund të jenë të përdorura në specifikë për qëllime të interpretimit dhe prezantimit duke ngërthyer mbështetjet e interpretimeve përmes teknologjive ekzistuese.
- *Interpretët e vendit* – i referohet stafit apo vullnetarëve në vendet e trashëgimisë kulturore të cilët janë përhershëm apo për kohë të caktuar të angazhuar në komunikimin publik të informatave lidhur me vlerat dhe sinjifikancën e vendit.
- *Vend i trashëgimisë kulturore* – i referohet vendit, lokalitetit, pejzazhit natyror, vendbanimit, kompleksit arkitekturor, vendit arkeologjik, apo strukturës që qëndron dhe është e njohur në mënyrë legale si një vend historik dhe me sinjifikancë kulturore.
- *Parimet e konservimit*

- o Parimet janë bazat e menaxhimit për të gjitha vendet me sinjifikancë kulturore.
- o Vendet me sinjifikancë duhet të konservohen,
- o Qëllimi I konservimit është të mbrohet sinjifikanca kulturore e vendit.
- o Konservimi është pjesë integrale e menaxhimit të mirë të vendit,
- o Vendet me sinjifikancë kulturore duhet të mbrohen dhe ruhen dhe jo të vihen në rrezik apo të lihen në gjendje të mjerë.

PËRMBAJTJA

PËRFSHIRJA E TRASHËGIMISË KULTURORE NË PLANIFIKIM HAPËSINOR	1
FALËNDERIM	2
PËRKUFIZIMET.....	3
ORGANIZATAT DHE DOKUMENTET NDËRKOMBËTARE.....	7
KORNIZA INSTITUCIONALE DHE LEGJISLATIVE.....	9
Qëllimi i studimit	10
Korniza e studimit	10
HYRJE	11
Konteksti i gjerë.....	11
Konteksti kosovar	11
PËRFSHIRJA E TRASHËGIMISË KULTURORE NË PLANIFIKIMIN HAPËSINOR QENDROR	13
Planin Hapësinor i Kosovës.....	13
PËRFSHIRJA E TRASHËGIMISË KULTURORE NË PLANIFIKIM HAPËSINOR KOMUNAL...	19
KOMUNA E MITROVICËS.....	20
Trashëgimia kulturore në Komunën e Mitrovicës.....	20
Historiku i shkurtër	20
Përfshirja e trashëgimisë kulturore në planet përkatëse komunale	24
Konkluzion	28
KOMUNA E VUSHTRRIË	29
Trashëgimia Kulturore në Komunën e Vushtrrisë	29
Historiku i shkurtër	29
Përfshirja e trashëgimisë kulturore në planet përkatëse komunale	33
Konkluzion	36
KOMUNA E GJAKOVËS.....	37
Trashëgimia kulturore në komunën e Gjakovës	37
Historiku i shkurtër	37
Përfshirja e trashëgimisë kulturore në planet përkatëse komunale	45
Konkluzion	51
KOMUNA E PEJËS	53
Trashëgimia kulturore në Komunën e Pejës	53
Historiku i shkurtër	53
Përfshirja e trashëgimisë kulturore në planet përkatëse komunale	57
Konkluzion	62
KOMUNA E HANIT ELEZIT	63
Trashëgimia kulturore në komunën e Hanit të Elezit	63
Historiku i shkurtër	63
Përfshirja e trashëgimisë kulturore në planet përkatëse komunale	72
Konkluzion	78
KONKLuzion I PËRGJITHSHËM	81
REKOMANDIMET E PËRGJITHSHME.....	83
REKOMANDIMET SPECIFIKE.....	87
Shtojca A_Plani dhe raporti i konservimit	91
Shtojca B_Lista kontrolluese për konservim urban	92
Shtojca C_Tabela - Trashëgimia Kulturore dhe përfshirja e saj në PZHK	93
Literatura.....	95

ORGANIZATAT DHE DOKUMENTET NDËRKOMBËTARE

UNESCO – (Organizata e Kombeve të Bashkuara për Arsim, Shkencë dhe Kulturë) - Misioni i të cilës është të kontribuojë në ndërtimin e paqes, zhdukjen e varfërisë, zhvillimin e qëndrueshëm dhe dialogun ndërkulturor përmes arsimit, shkencave, kulturës, komunikimit dhe informimit, në kuadër të së cilës është edhe sektori shumë i fuqishëm i mbrojtjes së trashëgimisë kulturore botërore.

ICOMOS – (Këshilli ndërkombëtar për monumente dhe vende) – është organizatë joqeveritare e formuar më 1965, me seli në Paris. ICOMOS merret me terminologjinë, filozofinë, metodologjinë dhe teknikat e konservimit. Është e lidhur ngushtë me UNESCO, në veçanti në rolin e tij nën konventën e trashëgimisë botërore të vitit 1972.

Karta e Venedikut (1964) - kartë ndërkombëtare e arkitektëve dhe profesionistëve tjerë të interesuar në konservim.

Karta e Burrës (1977) - Në qytetin e quajtur Burra në Australinë jugore më 1979, ICOMOSI australian adoptoi udhërrëfyesin për konservimin e vendeve të sinjifikancës kulturore. Karta definon standarde të praktikës për ata të cilët ofrojnë këshilla, marrin vendime për, apo ndërmarrin punë për vendet e sinjifikancës kulturore, duke përfshirë pronarët, menaxherët dhe kustosët.

Deklarata e Quebecut – rezultat i Samitit Botëror për Zhvillim të Qëndrueshëm, 2002. Rekomandimet kryesore të së cilës janë: zhvillimi i turizmit kulturor në kontekst të zhvillimit të qëndrueshëm përmes ruajtjes së trashëgimisë natyrore dhe kulturore, përfshirjes së komunitetit në planifikim, zhvillim dhe funksionim, dhe qasje më të lehtë ndaj trashëgimisë natyrore dhe kulturore.

Karta e ICOMOS-it – në interpretimin dhe prezantimin e vendeve me trashëgimi kulturore (Kanada, 4 tetor 2008) - promovon etikën e konservimit në të gjithë aktivitetet dhe ndihmon përmirësimin për vlerësimin e trashëgimisë kulturore në të gjitha format. Qëllimi i Kartës është definimi i parimeve bazë për interpretim dhe prezantim të cilat janë komponentë esenciale të angazhimit për konservim të trashëgimisë, dhe si masa të tilla ndihmojnë në përmirësimin e pranimi dhe kuptimit të vlerave të vendit me trashëgimi kulturore.

Duke ju referuar dokumenteve të rëndësishme të planifikimit hapësinor evropian, është shumë me rëndësi që gjatë hartimit të planeve zhvillimore përqendrimin tonë ta fokusojmë edhe ndaj çështjes së trashëgimisë kulturore.

CEMAT – Konferenca e Këshillit të Evropës e Ministrave përgjegjës për planifikim hapësinor / rajonal – përgjegjëse për nxjerrjen e politikave dhe rekomandimeve në sektorin e planifikimit hapësinor evropian.

ESDP² - Në dokumentin Perspektiva Evropiane e Zhvillimit Hapësinor, njëra nga tri orientimet kryesore është – “zhvillimi dhe ruajtja e trashëgimisë natyrore dhe kulturore përmes një menaxhimi racional”. Kjo qasje duhet të kontribuojë në ruajtjen dhe përf forcimin e identitetit regjional; në ruajtjen dhe mirëmbajtjen e llojllojshmërisë natyrore dhe kulturore të regjioneve dhe qyteteve të Evropës në erën e globalizimit. Një orientimi i tillë do të thotë shfrytëzimi i trashëgimisë natyrore dhe kulturore si potencial për zhvillim.

Konventa e Granades³ - dokumenti vënë në dukje se: trashëgimia arkitekturore përbënë shprehje të pazëvendësueshme të pasurisë dhe diversitetit të trashëgimisë kulturore të Evropës, dhe se ajo duhet të jetë një prej dëshmive të pazëvendësueshme të së kaluarës sonë, dhe se e gjithë kjo duhet të prezantojë një trashëgimi të përbashkët evropiane.

² ESDP – European Spatial Development Perspective - njëri nga dokumentet kyçe të zhvillimit hapësinor evropian, që flet kryesisht për zhvillim të qëndrueshëm dhe të baraspeshuar hapësinor për të gjitha shtetet anëtare.

³ Konventa për mbrojtje e trashëgimisë arkitekturore të Evropës – Granada, 03 Tetor 1985.

Konventa e Valetës⁴ - në dokument në mes tjerash, theksohet nevoja për mbrojtjen e trashëgimisë arkeologjike duke u reflektuar si njëra nga çështjet kryesore në procesin e planifikimit urban dhe rural si dhe në politikat e zhvillimit të kulturës në përgjithësi. Në aspektin e përgjegjësisë, dokumenti thekson se: mbrojtja e trashëgimisë arkeologjike nuk duhet të jetë vetëm çështje e një shteti përkatës, por kjo duhet të jetë interes universal i të gjitha vendeve evropiane, me të vetmin qëllim kryesor mbrojtja nga rreziku i shkatërrimit dhe humbjes së kujtesës kolektive evropiane.

⁴ Konventa evropiane për mbrojtjen e trashëgimisë arkeologjike – Valeta, Janar 1992.

KORNIZA INSTITUCIONALE DHE LEGJISLATIVE

Ministria e Kulturës, Rinisë dhe Sportit ka të themeluar Departamentin e Trashëgimisë Kulturore, përgjegjës për menaxhimin e trashëgimisë kulturore në Kosovë.

Instituti për Mbrojtjen e Monumenteve të Kosovës (IMMK) është po ashtu përgjegjës që të rregullojë kushtet për ndërhyrjet dhe restaurimin e trashëgimisë ndërtimore.

MKRS, IMMK dhe institutet rajonale për mbrojtjen e trashëgimisë kulturore, qendra për mbrojtjen e monumenteve të kulturës janë përgjegjës për mbrojtjen dhe ruajtjen e trashëgimisë kulturore dhe autorizimin e zhvillimit urban brenda zonës historike.

Këshilli Kosovës për Trashëgimi Kulturore është themeluar nga Kuvendi i Kosovës në vitin 2007. Sipas nenit katër pika tetë të Ligjit për trashëgimi kulturore këshilli "është organ i cili krijohet nga Kuvendi i Kosovës, i cili përcakton edhe objektin e veprimtarisë së tij në fushën e trashëgimisë kulturore".

Kuvendi i Kosovës ka miratuar ligjet për mbrojtjen, ruajtjen dhe promovimin e trashëgimisë kulturore të Kosovës:

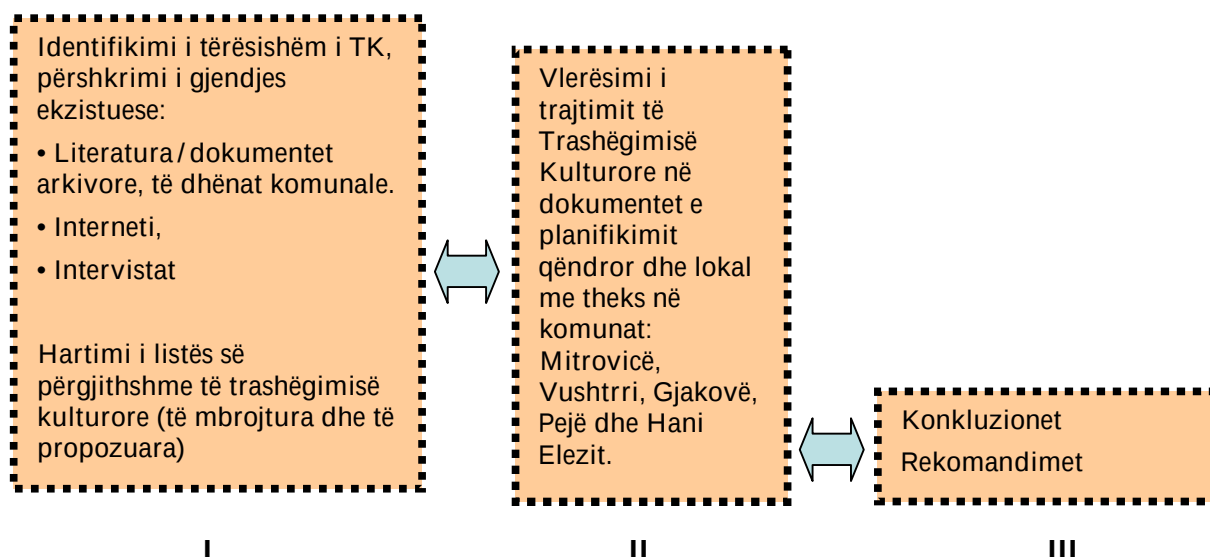
- Ligji nr 02/L-88 - Ligji për trashëgiminë kulturore. Ligj me të cilin bëjmë mbrojtjen, ruajtjen dhe promovimin e trashëgimisë kulturore të Kosovës. Objekti i këtij ligji është mbrojtja e vlerave të trashëgimisë kulturore duke siguruar edhe mjetet ligjore dhe teknike për inventarizim, dokumentim, selektim, mbrojtje, konservim, restaurim, administrim, prezantim dhe përhapje të këtyre thesareve, në përputhje me kartat dhe konventat ndërkombëtare, pavarësisht nga pronësia e trashëgimisë kulturore që është nën mbrojtje.
- Ligji nr.03/L-039 – Ligji për zonat e veçanta të mbrojtura. Ky ligj do të sigurojë mbrojtjen e Manastireve Ortodokse Serbe, Kishave, vendeve tjera fetare si dhe vendeve historike dhe kulturore të një rëndësie të veçantë për komunitetin Serb si dhe për komunitetet e tjera në Rep e Kosovës, nëpërmjet themelimit të Zonave të Veçanta të Mbrojtura.
- Ligji nr. 02/L-18 –Ligji për mbrojtjen e natyrës. Zonë e mbrojtur e natyrës është zonë e shpallur me qëllim të mbrojtjes dhe përkujdesjes së biodiversitetit, peizazheve, karakteristikave natyrore dhe trashëgimisë kulturore dhe për ofrimin e menaxhimit efektiv përmes mjeteve juridike dhe mjeteve të tjera.
- Ligji nr. 03/L-047 për mbrojtjen dhe promovimin e të drejtave të komuniteteve dhe pjesëtarëve të tyre në Republikën e Kosovës. Për qëllimet e këtij ligji, komunitetet përkufizohen si grupe kombëtare, etnike, kulturore, gjuhësore apo fetare tradicionalisht të pranishme në Republikën e Kosovës të cilat nuk janë shumicë. Komunitetet dhe pjesëtarët e tyre kanë të drejtë që lirisht të kultivojnë, shprehin dhe zhvillojnë kulturën dhe identitetin e tyre dhe të ruajnë e përmirësojnë elementet esenciale të identitetit të tyre, veçanërisht fenë, gjuhën, traditat dhe trashëgiminë e tyre kulturore. Vlera historike dhe kulturore e kësaj trashëgimie është thesar i tërë popullit të Kosovës.
- Ligji për Ndryshimin e Ligjit për Planifikim Hapësinor nr. 2003/14 Nr 03/L-106; - Qëllim kryesor i të cilit është promovimi i zhvillimit dhe planifikimit racional hapësinor, arritjes së drejtpeshimit në mes të zhvillimit dhe ruajtjes së sipërfaqeve të hapura dhe mbrojtjes së mjedisit, dhe sjelljes së regjimit të planifikimit hapësinor të Kosovës në përputhje me standardet evropiane dhe ndërkombëtare.
- Ministria e Mjedist dhe Planifikimit Hapësinor (MMPH) – është përgjegjëse për mbulimin e fushave të rëndësishme që kanë të bëjnë kryesisht me politikat mbrojtjes së mjedisit dhe zhvillimit hapësinor.
- Departamenti i Planifikimit Hapësinor – Është pjesë e MMPH-së dhe aktivitetet kryesore kanë të bëjnë me hartimin e rregullativës ligjore dhe përcaktimin e politikave në fushën e planifikimit hapësinor në Kosovë.
- Instituti për Planifikim Hapësinor - është pjesë e MMPH-së dhe kryesisht merret me hartimin e planeve hapësinore të nivelit qendror (PH Kosovës, Planeve hapësinore për zona të veçanta, dokumente tjera të fushës së planifikimit), ofron këshilla dhe asistencë profesionale komunave për hartim të planeve të nivelit komunal dhe shërbime tjera në kuadër të fushës së planifikimit hapësinor.
- Drejtoritë përkatëse komunale për planifikim dhe menaxhim urban – përgjegjëse për përgatitjen e planeve përkatëse komunale dhe menaxhimin e zhvillimeve urbane në kuadër të komunave.

Qëllimi i studimit

Përmes këtij studimi të ndërmarrë në bashkëpunim me CHwB-në, do të tentohet të përshkruhet dhe analizohet çështja e trashëgimisë kulturore, dhe përfshirja e saj në planet hapësinore të niveleve të ndryshme. Një vështrim i veçantë do ti bëhet draft Planit Hapësinor të Kosovës dhe rekomandimeve që dalin nga ky dokument i rëndësishëm i zhvillimit hapësinor të Kosovës. Në mënyrë më specifike analiza dhe hulumtimi do të realizohet në dokumentet përkatëse hapësinore për komunat: Mitrovicë, Vushtrri, Gjakovë, Pejë dhe Hani Elezit, të cilat në aspektin e trashëgimisë kulturore përfaqësojnë komunat tipike të Kosovës. Pjesë e rëndësishme e këtij studimi do të jenë përfundimet dhe rekomandimet e fundit, që do të ndihmojnë në përcaktimin e qartë të hapave të nevojshëm, për të kontribuar në trajtimin e drejtë të trashëgimisë kulturore në planifikimin hapësinor në Kosovë.

Korniza e studimit

Për t'u përgjigjur pyetjes së hulumtimit, nëse Planet Hapësinore në Kosovë janë të hartuara në mënyrë që të trajtojnë denjësisht mbrojtjen e Trashëgimisë Kulturore në Kosovë, është sajuar korniza e hulumtimit (Figura X), e cila në fakt paraqet rrjedhjen logjike të aktiviteteve deri në përfundim të studimit.

► Fig.1. – Korniza e hulumtimit – tri fazat

Konteksti i gjerë

Politikat zhvillimore të qyteteve në tranzicion, shpesh herë nuk janë në bashkërenditje me fushat tematike zhvillimore apo dhe sfidat zhvillimore, nëse zanafilla e tyre historike dhe vlerat e trashëgimisë kulturore, ndoshta dhe përcaktuese të identitetit, nuk merren parasysh.

Zhvillimet e shpejta të qyteteve, shumë shpesh në emër të zhvillimeve ekonomike, kanë rrezik evident neglizhencën apo dhe humbjen e trashëgimisë kulturore, të llojllojshme dhe shumë të pasur mijëvjeçare, duke marrë parasysh vjetërsinë e qyteteve të Ballkanit.

Sipas “Agjendës së Lisbonës”, në bazë të së cilës qytetet luajnë rol vendimtar në gjenerimin ekonomik, krahas trendit të zhvillimit të qyteteve në botë, dhe qytetet në Kosovë do të duhej të shikohen si gjeneratorë të zhvillimeve ekonomike lokale por dhe atyre nacionale.

Në një anë është shumë evidente se ekonomitë lokale do të duhej të bazohen në resurse lokale, me shfrytëzim racional dhe qasje të favorshme. Shpejtë do ti afrohemi ditës kur qytetet në Kosovë do të garojnë me njëra tjetrën me resurset e veta për atraktivitet të tyre karshi qytetarëve dhe vizitorëve, sikurse dhe është rasti në gjithë Evropën.

Njëri ndër resurset është ai i “Trashëgimisë Kulturore”, resurs i cili bashkëjeton me zhvillimet e reja. Fryma konkurruese stimulon zhvillimet e reja porse në anën tjetër kërkon dhe bashkëpunime me qytete fqinje, bashkëpunime ndër-urbane dhe për më tepër, bashkëpunime regjionale, ndërkufitare dhe ndërkombëtare.

Nevoja e bashkëpunimit sjell deri tek kërkesa e partnerëve strategjikë në vazhdimësi për të arritur qëllimin e mbrojtjes, ruajtjes dhe avancimit të vlerave të Trashëgimisë Kulturore në qytet / komunë / regjion.

Konteksti kosovar

Trashëgimia kulturore në Kosovë, është në rrezik! – ky konstatim është emëruesi i përbashkët i shumë debateve, analizave dhe raporteve të fundit, të dala nga struktura të ndryshme, që përfaqësojnë nivele të ndryshme të shoqërisë në Kosovë. Janë shumë raste dhe dëshmi që e vërtetojnë një situatë të tillë, dhe padyshim se kjo është një dukuri ndaj të cilës duhet të reagohet në mënyrë të duhur.

Duke ju referuar situatës në terren, shumë objekte, tërësi dhe zona të dëshmuara të trashëgimisë kulturore, për çdo ditë e më shumë po e humbin vlerën e tyre. Në disa qytete të Kosovës nuk mund të flitet më për qendrat e vjetra të qyteteve. Këto zona dhe objekte, janë lënë në mëshirën e zhvillimeve të pakontrolluara, pa ndonjë kriter dhe plan paraprak, të shtyra prej interesave të ndryshme, që tregohen si shkaktarët kryesor të një gjendje të tillë. Situata rreth këtyre përmbajtjeve është alarmante, një pjesë e madhe e tyre i janë nënshtruar rrezikut nga zhdukja e tërësishme. Vetëm disa iniciativa të pakta të ndërmarra nga bashkëpunimi privat-publik dhe aktivitetet e disa organizatave joqeveritare, po ngjallin ndjenjën se diçka po ndodhë në drejtim të trajtimit adekuat të tyre. Nga vala e madhe e ndërtimeve të pakontrolluara janë zhdukur dhe janë në proces të zhdukjes tërësi dhe objekte me vlera të mëdha.

Ky trend po vazhdon edhe sot, dhe shumë shpejtë do të përballemi me situatën kur do të na vije keq për veprimet dhe mosveprimet e bëra, pjesë e të cilave jemi të gjithë. Përgjegjësia bien së pari te autoritetet qendrore, të cilat duhet të insistojnë në përforcimin e infrastrukturës ligjore dhe përcaktimin e qartë të pozicionit të të gjitha institucioneve përgjegjëse. Përgjegjës janë edhe autoritetet komunale të cilat nuk janë treguar të gatshme ti përgjigjen kërkesave për ndërtim, të cilat në pjesën më të madhe të rasteve, kanë qenë të ndërlidhura me qendrat dhe zonat e vjetra të

qyteteve. Deri më tash janë punuar një mori planesh të niveleve të ndryshme, në të cilat çështja e trashëgimisë kulturore ka mbetur e pa trajtuar në mënyrën-nivelin e duhur. Një përgjegjësi e madhe i takon edhe profesionistëve, të cilët me ose pa vetëdije, shkelin rregullat e ndërtimit në zonat historike në favor të arkitekturës moderne. Përgjegjës janë edhe qytetarët, një pjesë e të cilëve të ndodhur në situatë të vështirë ekonomike në njërën anë dhe para presionit të ndërmarrësve nga ana tjetër, me lehtësi po heqin dorë nga e kaluara historike e familjes.

Krahas gjithë kësaj rrëmuje, një shkaktar tjetër i rëndësishëm paraqitet dhe “diskriminimi kulturor” që po ndodhë me shpalljen e listës së zonave të veçanta të mbrojtura. Në fakt, lista e prezantuar është pjesë përbërëse e trashëgimisë kulturore të Kosovës dhe trajtimi i tyre me ligj të posaçëm, po krijon bindjen se zonat tjera që nuk janë pjesë e kësaj liste, janë më pak të vlefshme. Kjo situatë në mënyrë të drejtpërdrejt po ndikon në krijimin e opinionit se ndaj tyre dhe përreth tyre mund të sillemi pa ndonjë kriter dhe procedurë të caktuar.

PËRFSHIRJA E TRASHËGIMISË KULTURORE NË PLANIFIKIMIN HAPËSINOR QENDROR

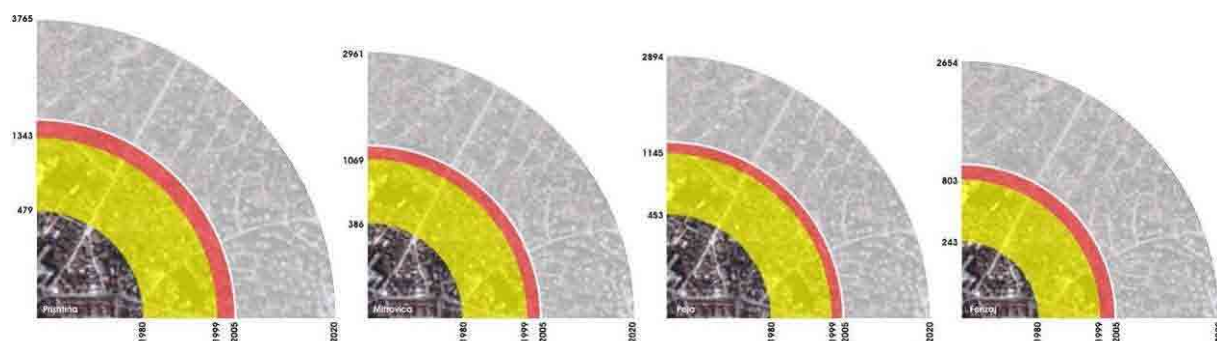
Planin Hapësinor i Kosovës⁵

Draft Plani Hapësinor i Kosovës është dokumenti kryesor i sektorit të planifikimit hapësinor, i cili është ndërtuar në bashkëpunim me të gjithë sektorët e rëndësishëm të Qeverisë së Kosovës. Në hartimin e tij kanë marrë pjesë edhe profesionistë të dalluar të fushës, institucionet e ndryshme shkencore, universiteti, organizata të ndryshme joqeveritare, përfaqësues të shoqërisë civile, zyrtarë të nivelit lokal dhe organizata të ndryshme ndërkombëtare, ndihma dhe përkrahja e të cilave ka qenë pa dyshim shumë e rëndësishme.

Në mesin e sfidave të identifikuar dhe çështjeve të trajtuara në këtë dokument, është edhe trashëgimia kulturore dhe natyrore. Përkundër përpjekjeve, krijohet përshtypja se gjendja e trashëgimisë kulturore nuk është prezantuar në masë të kënaqshme. Të dhënat që disponojmë janë të mangëta dhe nuk shprehin gjendjen reale të shtrirjes hapësinore. Mungon valorizimi dhe gjendja e objekteve, monumenteve dhe zonave që për momentin janë vetëm emra të një liste të dyshimtë.

Dokumenti me të drejtë i referohet rastit të Prishtinës⁶ për të cilin konstatohet se, numri i objekteve që dëshmojnë të kaluarën e qytetit është i vogël. Edhe ato pak objekte të mbetura janë ngulfatur nga ndërtimet dhe zhvillimet që po ndodhin përreth tyre.

Në bazë të një hulumtimi që është bërë gjatë hartimit të Planit Hapësinor i cili për temë ka zhvillimin urban në vite, zonat urbane janë rritë në sipërfaqe përafërsisht tri herë. Analiza është bërë për shtatë qendrat e mëdha urbane, të cilat në fakt paraqesin pikat drejtë të cilave, në vitet e fundit është ndjerë lëvizja më e madhe e popullatës. Natyrisht se kjo ka ndikuar në rritjen e numrit të banorëve në zonat urbane, që në mënyrë direkte ka ndikuar edhe në rritjen e sipërfaqes së vet zonës. Skema e mëposhtme tregon rritjen hapësinore të disa qendrave të mëdha urbane të Kosovës në periudhën 1980 – 1999.

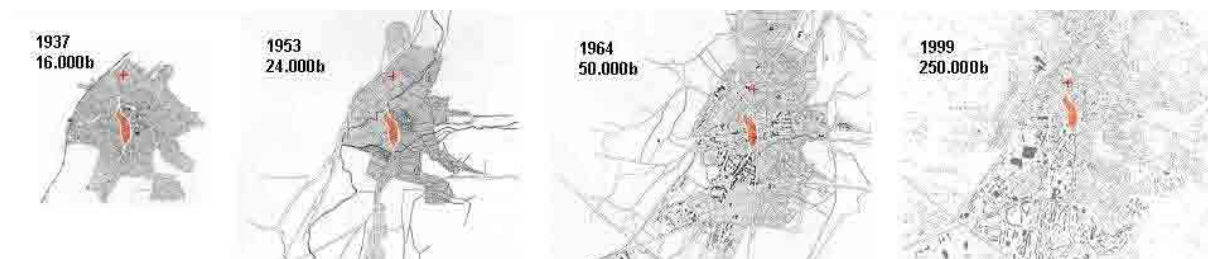
► Fig. 2. – Rritja e qendrave kryesore urbane 1980 - 1999

⁵ Planin Hapësinor i Kosovës 2010-2020+ - është miratuar nga Qeveria e Kosovës në Korrik 2010 dhe momentalisht është në procedurë të aprovimit përfundimtar në Kuvendin e Kosovës.

⁶ PHK – Kaptina e profil, f.51

Nga këto lëvizje ndikimet më të mëdha vërehen në qytetin e Prishtinës, i cili në bazë të vlerësimeve dhe asaj që po ndodhë në aspektin urban – “nuk ka qenë i përgatitur” për këtë. Fluksi i madh i ardhjes dhe më këtë i kërkesave për sigurimin e një vendi për banim në njërën anë, dhe në anën tjetër mosgatishmëria e autoriteteve komunale që të ofrojnë hapësira legale për ndërtim, janë faktorët kryesor që kanë ndikuar dhe po vazhdojnë të ndikojnë në parregullsinë urbane të Prishtinës.

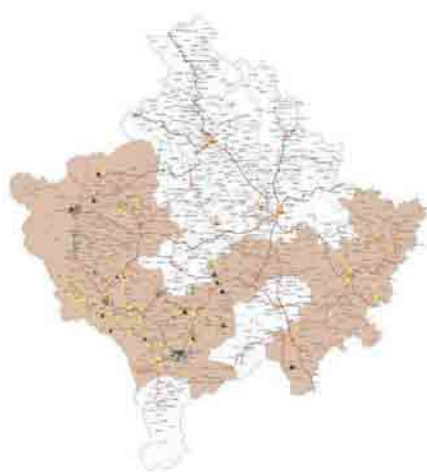
Në figurën e mëposhtme tregohet rasti i Prishtinës dhe rritja e saj në vite, tregohet raporti në mes zonës së vjetër dhe pjesës tjetër urbane. Në mënyrë të qartë tregohet trendi i zhvillimit të deritashëm dhe tendenca në vazhdim.

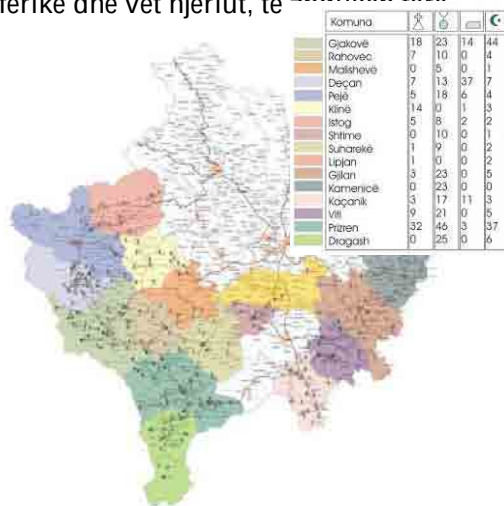
► Fig.3. – Rritja e zonës urbane të Prishtinës në vite

Pa dyshim se në gjithë këtë parregullsi, presioni më i shprehur është bërë dhe po bëhet në qendër, në zonën me numrin më të madh të objekteve të klasifikuara si vlera të trashëgimisë kulturore. Shumë nga këto objekte nuk ekzistojnë më, në të shumtën e rasteve ato janë zëvendësuar me objekte të “arkitekturës moderne” që në fakt, në mënyrë serioze po ndikojnë në humbjen e identitetit të zonës së vjetër të qytetit.

E njëjta gjë po ndodhë edhe në qytetet tjera. Në mënyrë sistematike po vazhdon zhdukja e së “vjetrës” dhe janë vetëm përpjekjet e rralla të individëve entuziastë dhe ndonjë organizate joqeveritare, ato që deri në një masë po ndihmojnë ruajtjen e këtyre përmbajtjeve. Gjendjen ekzistuese të trashëgimisë kulturore e rëndojnë pasojat katastrofale të konfliktit të fundit që ndodhi në Kosovë⁷. Një pjesë e madhe e objekteve dhe tërësive të dëshmuara u dogjën ose u dëmtuan në masë të madhe. Në anën tjetër, pamundësia financiare për rehabilitimin e tyre, po krijon kushte që ato pak vlera të mbetura, nën ndikimin e kushteve atmosferike dhe vet njeriut, të shpëtojnë fare.

► Fig.4. - Lokalitetet arkeologjike - Shtrirja hapësinore

► Fig.5. - Objektet sakrale⁸

⁷ Konflikti i vitit 1999 solli dëmtim të madh të monumenteve të trashëgimisë kulturore në Kosovë: u shkatërruan më se 200 xhami, 450 kulla, qindra shtëpi urbane, një sërë kishash katolike nga shekulli XIX dhe XX. Gjatë trazirave të marsit 2004, rreth 37 monumente ortodokse u dëmtuan apo u shkatërruan; nga to dhjetë ishin të vlerësuara si monumente të trashëgimisë kulturore dhe ishin në mbrojtje ligjore, ndërsa mes të tjerave ishin edhe disa monumente ortodokse nga gjysma e dytë e shekullit XX. Baki Svirca, Mbrojtja Moderne e Trashëgimisë Kulturore në Kosovë, në Raportin e Takimit Rajonal të Ekspertëve të Mbrojtjes së Trashëgimisë Kulturore përmes Bashkëpunimit Rajonal në Arsim, Transferim të Njohurive dhe Teknologjisë, të mbajtur në Shkup / Stokholm, në shator / nëntor të vitit 2006.

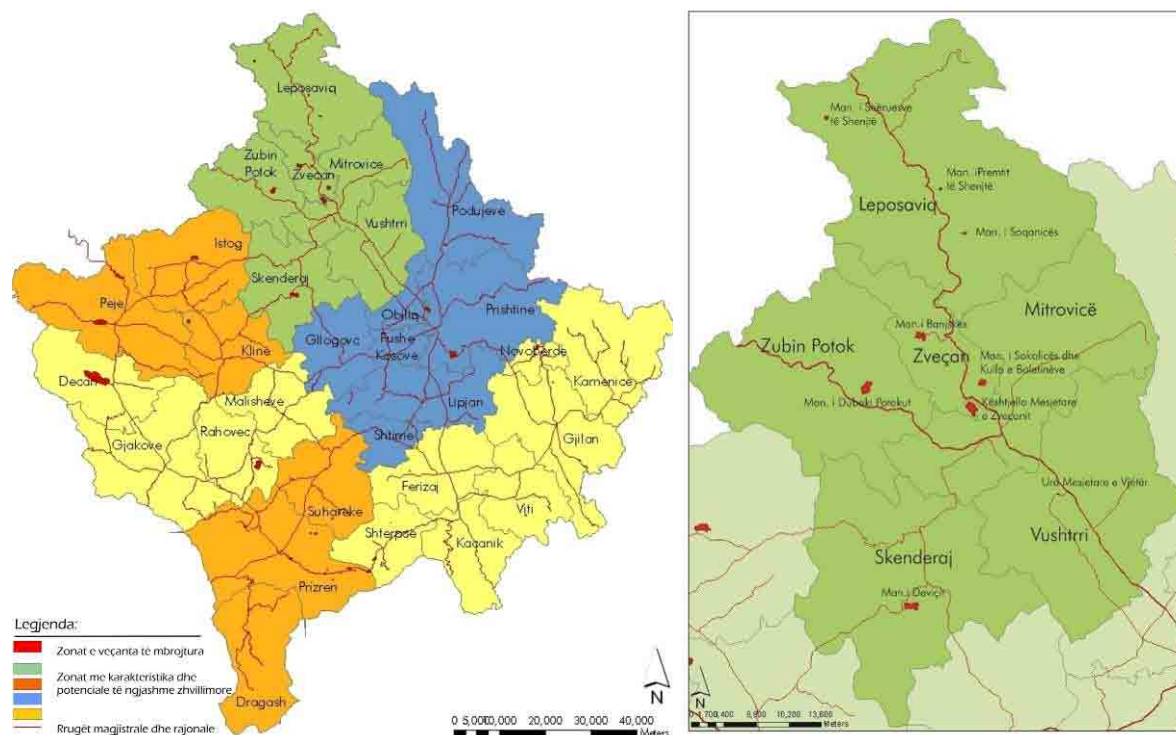
⁸ Hartat e prezantuara dëshmojnë mungesën e shënimeve për të gjithë territorin e Kosovës. Prezantimi është bërë vetëm për zonat për të cilat janë siguruar të dhëna.

Dokumenti, në pjesën e parë të tij, me të drejtë vë në pah rëndësinë e trashëgimisë kulturore dhe përfshirjen e saj si njërin ndër faktorët kryesor të zhvillimit në përgjithësi. Njëri nga parimet kryesore është: “Përparimi i trashëgimisë kulturore si faktor për zhvillim, mbrojtja e trashëgimisë kulturore si pjesë integrale e zhvillimit të shoqërisë, pasuritë kulturore trajtohen si potencial i zhvillimit të zonës në të cilën gjenden, në aspektin e zhvillimit ekonomik”⁹.

Pjesë e rëndësishme e dokumentit është deklarata e vizionit¹⁰ të zhvillimit të ardhshëm hapësinor të Kosovës. Në bazë të kësaj deklarate çështja e trashëgimisë kulturore prezantohet si njëra nga çështjet më të rëndësishme në bazë të të cilës, në mënyrë të qartë janë dhënë synimet, objektivat dhe aktivitetet që ndikojnë në trajtimin e duhur të çështjes.

Një përfshirje dhe një analizë më përmbajtësore është bërë lidhur me zonat e veçanta të mbrojtura¹¹. Duke ju referuar Ligjit për këto zona, është bërë identifikimi dhe është prezantuar shtrirja e tyre hapësinore sipas kriterëve të përcaktuara në këtë ligj. Ligji në fjalë është pjesë përbërëse e Pakos së Ahtisarit¹² të aprovuar nga Kuvendi i Kosovës në qershor të vitit 2008. Sipas këtij Ligji, në territorin e Kosovës janë identifikuar 45 zona të tilla, që kryesisht i përkasin trashëgimisë kulturore ortodokse.

► Fig.6. - Shtrirja e zonave të veçanta të mbrojtura sipas komunave:¹³

Këto zona janë të ndara në tri grupe të cilat janë me karakteristika të ndryshme. Në Grupin I-rë bëjnë pjesë zonat kufiri i të cilave është caktuar me anë të hartave. Në Grupin II-të bëjnë pjesë zonat të cilat kanë një bufer zonë prej 100m’ nga perimetri i “oborrit” të tyre dhe në grupin III-të bëjnë pjesë zonat të cilat kanë një bufer zonë prej 50m’ nga perimetri i “oborrit” të tyre.

Për zonat në fjalë janë të caktuara kriteret sipas të cilave, përcaktohen aktivitetet e ndaluara brenda tyre që kanë të bëjnë kryesisht me: ndërtimet e objekteve industriale, digave (pendave), centraleve elektrike, furrave, fabrikave, rrugëve tranzite në zonat rurale dhe ndërtimeve që bëjnë shpyllëzimin

⁹ PHK – Kaptina e Profil, f.51

¹⁰ PHK – Kaptina e Vizionit, Deklarata e Vizionit: “Vend i integruar në Bashkësinë Evropiane; Me zhvillim të qëndrueshëm socio-ekonomik, infrastrukturë dhe teknologji moderne, me mundësi arsimimi për të gjithë dhe forcë pune të kualifikuar; Një Kosovë që respekton mjedisin, trashëgiminë natyrore dhe Kulturore të territorit të vet dhe të fqinjëve; Shoqëri e hapur që promovon llojllojshmërinë dhe shkëmbimin e ideve duke respektuar të drejtat e të gjithëve”, f. 117

¹¹ Plani Hapësinor i Kosovës 2010 – 2020+, f. 130

¹² Propozim gjithëpërfshirës për marrëveshjen për Statusin e Kosovës.

¹³ Shtresa (layeri) e sipërfaqes së Zonave të veçanta të mbrojtura është marrë nga UNOSEK-u.

apo ndotjen e mjedisit të asaj zone. Sipas të njëjtave kritere janë përcaktuar edhe aktivitetet e kufizuara që kanë të bëjnë kryesisht me ndërtimet e objekteve eventuale me etazhitet më të lartë se monumenti që duhet mbrojtur, ndërtimet e rrugëve, punëtorive, restoranteve, hoteleve, klubeve të natës, pompave me karburante të naftës, riparimet e automjeteve, vetëshërbimet, tubimet publike dhe urbanizim të tokës bujqësore.

Kapitulli i parafundit dhe i fundit i Planit Hapësinor paraqet veprimet dhe dispozitat për zbatim, që në mënyrë përmbytësore rekomandojnë ruajtjen dhe trajtimin e duhur të trashëgimisë kulturore në Kosovë duke potencuar se, planifikimi urban/hapësinor, duhet të shfrytëzohet si instrument për kontrollin e zhvillimeve në zona me vlera kulturo-historike.

Konkretisht në dokument rekomandohet¹⁴:

Duke e ndjerë shkallën e lartë të rrezikut nga degradimi i vazhdueshëm i tërësive urbane, arkitektonike, mjedisore dhe monumenteve të trashëgimisë së qyteteve dhe zonave specifike, duhet përcaktuar ruajtja dhe mbrojtja e trashëgimisë kulturore si qëllim kryesor i parimit për zhvillim të qëndrueshëm.

Në kontekstin e mbrojtjes nga degradimi i vazhdueshëm i trashëgimisë kulturore janë listuar synimet dhe veprimet që duhet të ndërmirën:

- Inventarizimi (data baza) i objekteve dhe tërësive në tërë territorin e Kosovës

- Duhet të bëhet inventarizimi i objekteve dhe tërësive sipas kritereve nga MKRS;
- Të bëhet vlerësimi i objekteve dhe tërësive të inventarizuara dhe të propozohet lista për monumente të reja, që do ta kenë statusin e mbrojtjes në nivel të Kosovës;
- Kontrollimi i gjendjes së monumenteve me status të mbrojtjes, në periudha të caktuara, që do të realizohen nga organet përgjegjëse të përcaktuara nga MKRS;
- Të bëhet digjitalizimi i të gjitha monumenteve me status të mbrojtjes.
- Mbrojtja, ruajtja dhe restaurimi i detajeve origjinale arkitektonike të objekteve të rëndësishme, që kontribuojnë në ngritjen e vlerave të trashëgimisë.

- Definimi i zonave historike me trashëgimi kulturore (TK)

- Hartimi i planeve rregulluese për zonat me TK, planeve për konservim dhe menaxhim të zonave me trashëgimi kulturore;
- Kontrollimi i zhvillimeve do të bëhet me anë të planeve rregulluese.
- Ndërtimet moderne nuk duhet të kenë ndikime përçarëse, komerciale dhe uniforme, por ato duhet të inkorporohen, harmonizohen me të vjetrën dhe t'a pasurojnë edhe më shumë trashëgiminë kulturore;

- Vetëdijësimi dhe informimi mbi rolin dhe rëndësinë e trashëgimisë kulturore (TK)

- Inkorporimi i TK dhe TN në plan-programet shkollore;
- Specializimi i kuadrove në sfera të caktuara për trashëgimi kulturore;
- Aftësimi i ciceronëve për TK dhe TN në nivel lokal dhe qendror;
- Shenjëzimi i të gjitha monumenteve dhe tërësive të mbrojtura të TK dhe TN;
- Përgatitja e hartave, broshurave, fletëpalosjeve etj. për monumente dhe tërësi të TK dhe TN;

- Bashkëpunimi ndërshtetëror në sferën mbrojtjes së TK

- Konkurrimi në fonde ndërkombëtare me projekte që mundësojnë zhvillim të qëndrueshëm në aspekt të mbrojtjes së TK;

¹⁴ PHK – Kaptina e Strategjisë dhe veprimeve për zbatim, f.171

- Ratifikimi i konventave ndërkombëtare (European Landscape Convention, Convention for the protection of the Archaeological Heritage of Europe-Granada Convention 1985, European Convention on Protection of the Archaeological Heritage – Valletta 1992, etj.)

- Bashkëpunimi ndërinstitucional i nivelit qendror dhe lokal

- Mbështetje nga ana e nivelit shtetëror mbi rëndësinë dhe rolin e TK, përmes politikave zhvillimore, që do të jenë bazë për arritjen e qëllimit tonë që është mbrojtja e TK nga degradimi i vazhdueshëm.
- Realizimi i projekteve të përbashkëta duke i harmonizuar detyrat dhe obligimet që dalin nga institucionet e veçanta;
- Respektimi i hierarkisë ndërinstitucionale, gjithmonë me përmbushjen e kërkesave me qëllim të zhvillimit të planifikuar dhe të qëndrueshëm.

- Turizmi kulturor si faktor i zhvillimit ekonomik të vendit

- Të bëhet përfshirja funksionale e këtyre zonave, mundësimi i qasjes së lirë të vizitorëve, preferohet të bëhet jetësimi i tyre, përmes ndërrim destinimit p.sh. restoran, shitore me punime artizanale, muze, galeri, ekspozita etj. pra, në funksion të zhvillimit të turizmit;
- Ofrim i lehtësimeve të pronarëve të objekteve me TK, përmes stimulimeve në kontekst të mbrojtjes së TK dhe TN;

Plani Hapësinor i Kosovës përfundon me kapitullin e dispozitave për zbatim¹⁵, që në fakt paraqesin rregullat dhe përgjegjësitë që duhet të ndikojnë në ruajtjen dhe trajtimin e duhur të trashëgimisë kulturore në Kosovë. Sipas këtyre rregullave duhet:

- Planifikimi urban/hapësinor, duhet të shfrytëzohet si instrument për kontrollin e zhvillimeve në zona me vlera kulturo-historike;
- Duhet të bëhet trajtimi i zonave të definuara në të gjitha nivelet e planifikimit;
- Zbatimi i ligjit për Planifikim hapësinor dhe ligjeve tjera si: ligji për Trashëgiminë Kulturore, Ligji për Zonat e Veçanta të Mbrojtura, Ligji për Parkun Nacional “Mali Sharr”, Ligji për Mbrojtjen e Mjedisit, Ligji për Mbrojtjen e Natyrës etj;
- Në zonat me lokalitete arkeologjike, ndalohet çfarëdo ndërtimi;
- Në zonat historike të qyteteve duhet të kërkohet leje (edhe nga niveli qendror) për ndonjë ndryshim apo ndërtim në këto zona;
- Aplikimi i mekanizmave ligjorë, të koordinuar, me bashkëpunim dhe pjesëmarrje të koordinuar nga niveli qendror, përmes nivelit lokal të qeverisjes deri te qytetari i thjeshtë.
- Të bëhet kompletimi i inventarizimit (bazës së të dhënave) i të gjitha objekteve dhe tërësive me vlera në fushën e trashëgimisë kulturore, sipas standardeve europiane, me qëllim të sigurimit të bazës për mbrojtje të TK;
- Të bëhet rivlerësimi i monumenteve të cilat kanë status të mbrojtjes dhe të kemi një raport mbi gjendjen e tyre sot;
- Të bëhet vlerësimi i objekteve dhe tërësive të TK të inventarizuara dhe plotësimi me monumente tjera me status të mbrojtjes për Kosovën;
- Restaurimi, rikonstruimi dhe revitalizimi i objekteve dhe monumenteve të Kosovës duhet të kryhet nga persona të kualifikuar në fusha të caktuara.
- Të definohen kjo të aktivitetet e lejuara të zonave të mbrojtura të TK;

Duke pasur parasysh nivelin e planit në aspektin e përmbajtjes dhe në aspektin e hierarkisë së planeve, mund të konstatojmë se, çështja e trashëgimisë kulturore në aspektin statistikor nuk është e trajtuar sa duhet. Arsye për këtë janë mungesa e të dhënave, kapacitetet e pamjaftueshme humane dhe vullneti politik për të trajtuar çështjen në mënyrën e duhur. Ndërsa sa i përket strategjisë dhe

¹⁵ PHK – Kaptina e dispozitave për zbatim, f.187

hapave për veprim konstatohet se dokumenti ofron rekomandime të mjaftueshme për trajtimi të duhur të çështjes së trashëgimisë kulturore në Kosovë.

**PËRFSHIRJA E TRASHËGIMISË KULTURORE
NË PLANIFIKIM HAPËSINOR KOMUNAL**

KOMUNA E MITROVICËS

Trashëgimia kulturore në Komunën e Mitrovicës

Historiku i shkurtër

► Fig.7. – Foto e vjetër e qytetit

Mitrovica është njëri prej vendbanimeve më të vjetra në Kosovë. Pozita strategjike dhe gjeografike në mes dy lumenjve të rëndësishëm, Ibrit e Sitnicës si dhe motivet ekonomike kanë bërë që territori i Mitrovicës të popullohet qysh në parahistori. Prej kohës antike deri në mesjetë njihej si Albanik (Monte Argentarum), vend i pasur me argjend e plumb. Zhvillim të hovshëm Mitrovica përjetoi në shekullin e 19-të, pasi u zbuluan burime të mineraleve dhe xeheve, përderisa më vonë u shndërrua në qytetin më të zhvilluar industrial në Kosovë. Komuna e Mitrovicës gjendet në veri të Kosovës në një distancë afërsisht 40 km nga Prishtina, me një sipërfaqe prej 326 km katrorë dhe paraqet rreth 3.25 për qind të territorit të Kosovës. Komuna e Mitrovicës numëron 46 vendbanime. Shtrihet në shkallën 42. 53 shkallë të gjerësisë gjeografike veriore dhe në 25.52 shkallë të gjatësisë lindore. Lartësia mbidetare e Mitrovicës është 508 - 510 metra. Nga të dhënat që bazohen në regjistrimin e fundit zyrtar që është bërë në vitin 1981, mandej të dhënat nga Zyra Statistike e Kosovës, regjistrimin e vitit 1991, 1998 etj, del se Komuna e Mitrovicës ka rreth 126, 000 banorë, prej të cilëve 110,000 mijë jetojnë në jug të qytetit, ku pos shqiptarëve përfshihen edhe minoritetet tjera si boshnjakë, turq, romë dhe ashkanli.¹⁶

Në territorin e sotëm të trevës së Mitrovicës janë zbuluar disa gjurmë ndërtesash, një nekropol ilir, statuja të ndryshme prej balte e prej plumbi, një sarkofag, figura e Terpsikorës (Muzës së vallëzimit) etj. Me ardhjen e sllavëve në këto treva, harta toponomastike ndryshoi fytyrën rrënjësisht. Shumë emërtime të vjetra ilire-shqiptare u zëvendësuan me emërtime të reja sllave¹⁷.

Lista e objekteve të TK nën mbrojtje¹⁸

Momentalisht ka një paqartësi lidhur me listën definitive të objekteve të TK nën mbrojtje. Informatat që disponojmë rrjedhin nga disa burimeve, nga të cilët më të besueshmet janë listat që janë marrë nga MKRS (lista e pranuar më 11.04.2006), PZHK (2009) dhe dokumenti i punuar nga Iniciativa Kosovare për Stabilitet (IKS, Dhjetor 2009), i cili është shfrytëzuar për prezantimin e mëposhtëm të detajuar të objekteve nga kjo listë.

¹⁶ Teksti i shkëputur nga web faqja e Komunës së Mitrovicës

¹⁷ Teksti i shkëputur nga web faqja e Komunës së Mitrovicës

¹⁸ Të gjitha të dhënat lidhur me listën, fotot dhe historikun e objekteve janë shkëputur nga dokumenti i punuar nga IKS – Iniciativa Kosovare për Stabilitet e përkrahur nga Iniciativa për Reforma në Qeverisje Lokale dhe Shërbime Publike (LGI) – Dhjetor 2009. Burim i të dhënave është edhe MKRS dhe Plani Zhvillimor Komunal 2009-2025+ (harta e trashëgimisë kulturore).

Edhe pse historikisht në Mitrovicë kanë jetuar kultura të ndryshme të lashta, Mitrovica e sotme shpreh shumë pak nga kjo trashëgimi. Vetëm nëntë monumente janë marrë në mbrojtje që prej një gjysmë shekulli. Asnjë monument nuk ka fituar statusin e monumentit të mbrojtur që nga viti 1980. Monumentet e mbrojtura kanë filluar të rrënohen, ndërsa monumentet e inventarizuara apo ato të paidentifikuara së shpejti mund të humben tërësisht. Trashëgimia kulturore e Mitrovicës mbetet një çështje me gjemba, që mban mbi supe barrën e viteve të neglizhencës.¹⁹

Mitrovica ka nëntë monumente të mbrojtura:

1. Hamami i qytetit (Hamami i vjetër);
2. Kisha katolike Shën Pjetri (Kisha katolike e Sasve);
3. Xhamia me varre;
4. Rrënojat e qytetit mesjetar të Trepçës;
5. Gjyteti i Trepçës;
6. Rrënjat e kompleksit mesjetar në sipërfaqen e Trepçës së vjetër;
7. Shtëpia në rrugën Ilia Bircani (Shtëpia e Ehat Korologut);
8. Shtëpia e Bllagoje Gjorgjeviqit;
9. Shtëpia në rrugën Zelengora (Konsulta Ruse);

Kjo listë e shkurtër në asnjë mënyrë nuk e përfaqëson denjësisht trashëgiminë e pasur të njërit nga vendbanimeve më të vjetra të Kosovës.

Në vjeshtën e vitit 2009, Iniciativa Kosovare për Stabilitet (IKS) është përpjekur të përcaktojë vendndodhjen e nëntë monumenteve të mbrojtura të Mitrovicës, për të parë nga afër gjendjen aktuale të tyre. Ky udhëtim nëpër Mitrovicë, përfshiu përpjekjet për të gjetur adresat e përcaktuara në listën zyrtare, të cilat nuk përkonin më me emrat e rrugëve. Ndërkohë që një nga monumentet e mbrojtura u gjet i shkatërruar tërësisht, të tjerat ishin në gjendje të mjerë, që dëshmohej nga materialet paraqitura në vijim.

Hamami i qytetit (marrë nën mbrojtje në vitin 1957)

Hamami i Mitrovicës daton nga shekulli XVIII. Dikur përbënte një pjesë esenciale të qendrës së qytetit të vjetër otoman. Sipas pronarëve të tij, hamami ishte ndërtuar nga Sulejman Pashë Berisha dhe nipi i tij Zejnullah Beg Berisha. Ndërtimi i kësaj banje me stil tipik oriental zgjati dy vite. Hamami ishte funksional deri në maj të vitit 1959. Disa muaj më pas, Muzeu dhe Arkivat e qytetit u vendosën brenda premisave të hamamit. Për gjysmë shekulli, Muzeu i Mitrovicës i vendosur në të ofronte një ekspozitë interesante të veglave nga epoka neolitike brenda kësaj banje të vjetër otomane. Kulmi i hamamit është riparuar kohëve të fundit, në maj të vitit 2009, nga UNESCO. Përveç problemeve me sistem të drenazhit, hamami është në përgjithësi në gjendje të mirë.

¹⁹ Nga dokumenti i punuar nga IKS – Iniciativa Kosovare për Stabilitet e përkrahur nga Iniciativa për Reforma në Qeverisje Lokale dhe Shërbime Publike (LGI) – Dhjetor 2009

Kisha katolike Shën Pjetri (marrë nën mbrojtje në vitin 1958)

Kisha katolike Shën Pjetri, e njohur gjithashtu si kisha SASE, daton nga shekulli XIII. Ajo ishte ndërtuar për minatorët saksonë dhe tregtarët katolikë që tregtonin në qytetin e Trepçës. Sot, rrënojat e saj gjenden në qytetin e vjetër të Stari Tërgut, i njohur gjithashtu si “Trepça Turke” për shkak të vendosjes së kolonëve turq nga shekulli XIV. Sot kësaj kishe i ka mbetur vetëm një mur. Themelet e kishës aludojnë për bukurinë dhe arkitekturën e dikurshme. Rreziku i degradimit të mëtejshëm të strukturës ekzistuese vlerësohet si i lartë.

Xhamia me varre (marrë nën mbrojtje në vitin 1966)

Xhamia me varre me vendndodhje në fshatin Mazhiq, është ndërtuar në shekullin XIV për komunitetin mysliman. Përreth gjenden shumë pak dëshmi të mbetura nga ndërtesat e tjera publike të kësaj periudhë, si hamami, premiset për karavane, shitoret, hanet dhe rrënojat e varrezave myslimane. Në xhami vërehen efektet e kohës; nuk ka mbetur asgjë përveç mureve gjysmë të rëna. Nuk ka asnjë gjurmë të minares apo kupolës së saj.

Rrënojat e qytetit mesjetar të Trepçës (marrë nën mbrojtje në vitin 1966)

Qyteti mesjetar i Trepçës daton nga shekujt XIII dhe XIV. Rrënojat e qytetit gjenden në vendndodhjen që sot njihet si fshati Vidishiq. Qyteti është zhvilluar me shpejtësi gjatë mesjetës nën pushtetin e Serbisë, me shfrytëzimin e minierave dhe me përpunimin e xeheve të argjendit, arit dhe çelikut. Kjo qendër e rëndësishme minerare dhe komerciale e Ballkanit zhvillonte marrëdhënie aktive tregtare me qytetet bregdetare përgjatë tërë Detit.

Rrënojat e kompleksit mesjetar të Trepçës së vjetër (marrë nën mbrojtje në vitin 1967)

Kompleksi mesjetar i Trepçës së vjetër daton nga shekujt XIV-XVI. Besohet se Trepça është themeluar nga minatorët saksonë. Banjska Karta (1313-1316) dëshmon praninë e saksonëve në Trepçë. Në mesin e shekullit XIV, në Trepçë gjithashtu jetonin banorë sllavë dhe latinë.

“Gjyteti i Trepçës” (marrë nën mbrojtje në vitin 1966)

“Gjyteti i Trepçës”, daton nga shekujt XIII dhe XIV. “Gjyteti” ishte ndërtuar pranë minierave, sipër lumit të Sremkovnicës. Ai shërbente si fortifikatë krahas asaj të Zveçanit, duke mbrojtur kështu vendbanimet pranë minierës në kohë të trazirave. “Gjyteti” nuk dihet të ketë pasur vendbanim.

Fortifikata modeste duket të ketë luajtur ekskluzivisht rol strategjik. Një pjesë e vogël e kësaj fortifikate ndodhet pranë fshatit malor Rshan.

Shtëpia e Koroğlu në rrugën Ilia Bircani (marrë nën mbrojtje në vitin 1978)

Shtëpia tradicionale e familjes Koroğlu daton nga mesi i shekullit XIX. Ajo ndodhet pranë qendrës së qytetit të vjetër otoman në lagjen që tani njihet si “Kaçamak Mahalla.” Kjo shtëpi tipike otomane është ndërtuar nga familja Koroğlu para afro 200 vitesh. Për shkak të gjendjes jo të mirë, kjo shtëpi nuk përdoret më nga familja. Ergin Koroğlu, ish- Zëvendësministër për Kulturë, Rini dhe Sport, është pronar i shtëpisë, ndërsa familja e tij jeton në ndërtesën fqinje. Shtëpia ka ruajtur strukturën origjinale por mund të mos mbijetojë edhe gjatë nëse nuk riparohet. Adresa e dhënë në listën e monumenteve të mbrojtura nuk korrespondon me emrin e ri të rrugës, i ndryshuar në Rruga Ferat Dragaj në vitet 1999 dhe 2000.

Shtëpia e Bllagoje Gjorgjeviqit (marrë nën mbrojtje në vitin 1980)

Në vjeshtë të vitit 1941, në shtëpinë e Bllagoje Gjorgjeviqit u themelua Këshilli i Fondit Rajonal Nacionalçlirimtar, një institucion që grumbulloi mjete financiare dhe materiale për Lëvizjen Nacionalçlirimtare. Bllagoje Gjorgjeviq, pronar i shtëpisë, udhëhiqte me këtë këshill. Bodrumi i shtëpisë shërbente si vendstrehim gjatë luftës nacionalçlirimtare. Gjorgjeviqi dhe i biri i tij u arrestuan nga Gestapo në vitin 1944.¹¹ Pas luftës, kjo shtëpi u shndërrua në muze. Shtëpia është e vendosur në Mitrovicën e veriut.

Shtëpia në rrugën Zelengora (marrë nën mbrojtje në vitin 1980)

Ndërtesa e ish-konsullatës Ruse në Mitrovicë daton nga fillimi i shekullit XX. Grigori Stepanovich Shcherbin, konsulli Rus është vrarë në atë ndërtesë gjatë një revolte të më se 2,000 protestuesve shqiptarë që sulmuan garnizonin otoman. Shtëpisë i është vënë zjarri në vitin 1999. Është rrafshuar me tokë në vitin 2003. Kjo ndërtesë është dëmtuar përtej çdo mundësie për riparim.

Përfshirja e trashëgimisë kulturore në planet përkatëse komunale

Dokumenti i parë që merret me planifikim urban dhe hapësinor është “Plani Gjeneral Urbanistik i Mitrovicës së Kosovës” i vitit 1960, në të cilin sipas hulumtimeve të bëra – trashëgimia kulturore është anashkaluar tërësisht.

► Fig.8. - Plani Gjeneral Urbanistik, 1960.

Aktualisht ky duhet të jetë edhe fillimi i keqtrajtimit dhe i zhdukjes graduale të të gjithë asaj që është e vjetër – në emër të rindërtimit të vendit. Sipas asaj që shihet në terren dhe në bazë të diskutimeve me qytetarët që janë dëshmitarë të kohës, një veprim i tillë ka ndodhë në të gjitha qendrat urbane të Kosovës. Dëshmi për këtë është, foto e mëposhtme që paraqet procesin e rrënimit të kompleksit të dyqaneve në Qytetin e Prishtinës.

► Fig.9. – Rrënimi i një pjese të vejtur të Qytetit të Prishtinës.

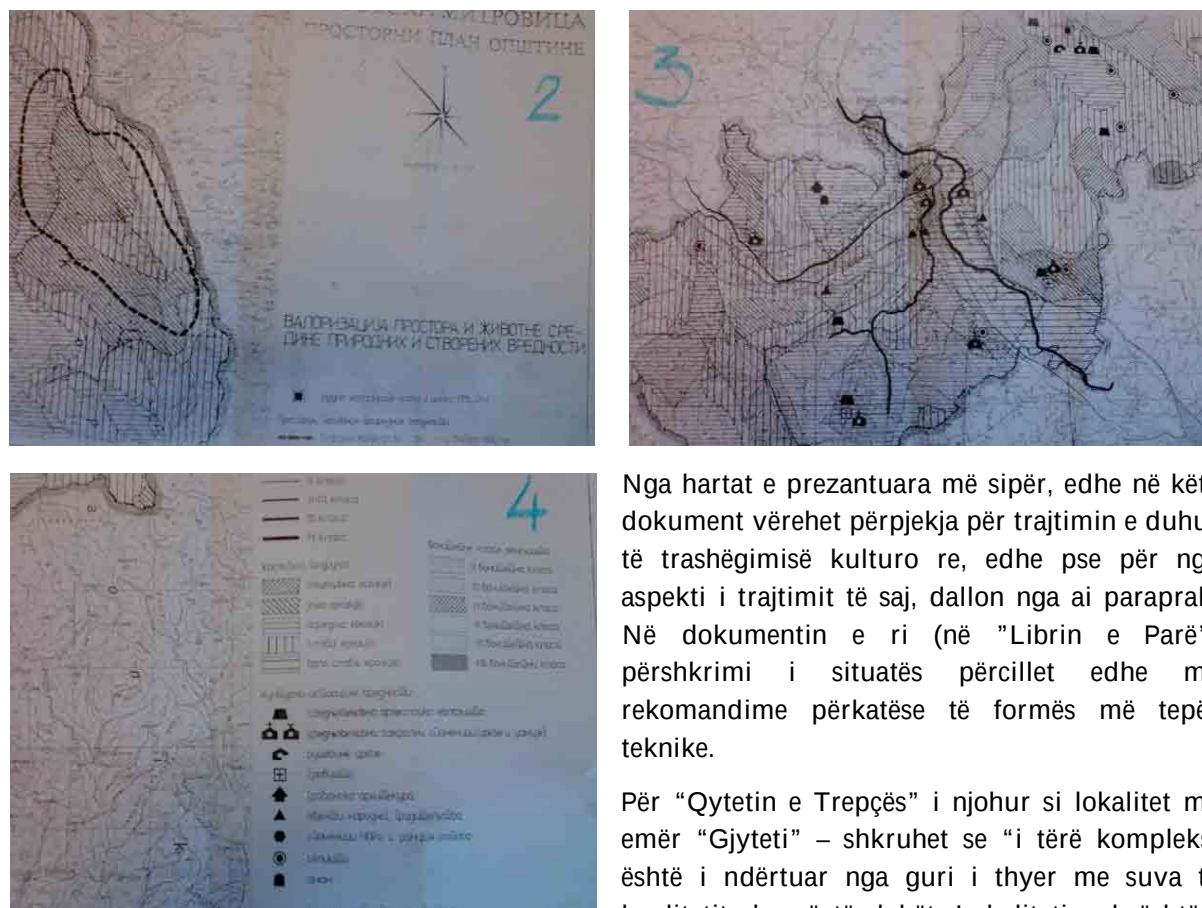
Më tutje, në vitin 1988 është hartuar “Plani Hapësinor për Komunë e Mitrovicës së Titos”, në të cilin vërehen hapat e parë në trajtimin e duhur të Trashëgimisë Kulturore. Duke nxjerrë si konstatim angazhimin e pamjaftueshëm për vite me radhë, dokumenti ofron rekomandime që kanë për qëllim përmirësimin e situatës sa i përket trashëgimisë kulturore në Komunë.

Sipas këtij dokumenti rekomandohet: themelimi i institucioneve komunale përkatëse që do të merren me TK; vazhdimi i punës në “rekognosimin” dhe hulumtimin sistematik të tyre; hartimi i dokumentacioneve teknike; vazhdimi i punës në konservimin dhe restaurimin e pasurisë monumentale; prezantimi i objekteve dhe gjendja e tyre teknike etj. Për arritjen e këtyre rekomandimeve propozohet që: njësia e Entit Krahinor për Mbrojtjen e Monumenteve, të avancohet në Ent Regional për Mbrojtjen e Monumenteve Kulturore-Historike. Ky institucion do të merrej kryesisht me ndalimin e keqtrajtimit të trashëgimisë kulturore siç janë: dëmtimi i zonave

arkeologjike; rrënimi i objekteve të vjetra të banimit duke i përfshirë kullat dhe objektet tjera. E gjithë kjo sipas rekomandimeve në dokument, nuk mund të bëhet pa mbështetje të rregullt financiare.

Në Maj të vitit 1993, nga Enti Urbanistik i Vojvodinës është hartuar dokumenti: “Plani Hapësinor për Komunën e Mitrovicës së Kosovës”.

► Fig.10. – Foto të shkëputura nga dokumenti i vitit 1993.

Nga hartat e prezantuara më sipër, edhe në këtë dokument vërehet përpjekja për trajtimin e duhur të trashëgimisë kulturore, edhe pse për nga aspekti i trajtimit të saj, dallon nga ai paraprak. Në dokumentin e ri (në “Librin e Parë”) përshkrimi i situatës përcillet edhe me rekomandime përkatëse të formës më tepër teknike.

Për “Qytetin e Trepçës” i njohur si lokalitet me emër “Gjyteti” – shkruhet se “i tërë kompleksi është i ndërtuar nga guri i thyer me suva të kualitetit shumë të dobët. Lokaliteti nuk është i

hulumtuar prandaj është e domosdoshme të realizohen hulumtime arkeologjike-arkitektonike dhe të fillohet me punët e restaurimit”²⁰. Në të njëjtën mënyrë vazhdohet edhe me objektet tjera nga lista e objekteve me status të mbrojtjes.

Në “Librin e Dytë” nga po i njëjti dokument, shihet një tendencë e shtuar në trajtimin e trashëgimisë kulturore. Sipas kësaj pjese të dokumentit, trashëgimia kulturore paraqitet si njëri nga problemet më komplekse, me të cilin duhet të merret institucioni përkatës për mbrojtjen e monumenteve të kulturës në Kosovë. Thelbi i problemit është shkatërrimi i vazhdueshëm i shumë objekteve, pa marrë parasysh nëse ato janë objekte të arkitekturës profane apo asaj sakrale. Sipas informatave të kohës, në komunë e Mitrovicës janë 16 monumente kulturore, që e kanë statusin e mbrojtjes dhe të cilat fatkeqësisht janë duke u shikuar si objekte të izoluar. Vihet në pah se deri atëherë, në shumë pak raste janë trajtuar vetëm vlerat e tyre arkitektonike, duke e përjashtuar në mënyrë sistematike trajtimin e këtyre vlerave në aspektin hapësinor. Duke ju referuar materialeve në këtë dokument, “rekognosimi” i fundit i kësaj zone është kryer në mesin e viteve të 70-ta, nga Enti i atëhershëm Krahinor për Mbrojtjen e Monumenteve të Kulturës. Më tutje dokumenti i referohet rekomandimeve që dalin nga Plani i atëhershëm Hapësinor i Republikës së Serbisë sipas të cilit, vihet në dukje “nevoja për mbrojtjen e monumenteve kulturore, duke rekomanduar që mbrojtja të fillojë nga monumenti më i vjetër dhe më me vlerë, për të vazhduar me monumentet e kohës më të re. Theks i veçantë në këtë drejtim, duhet ti kushtohet mbrojtjes së trashëgimisë urbane dhe rurale, që

²⁰ Plani Hapësinor për Komunën e Mitrovicës së Kosovës – 1993 – Libri i parë

përfaqësojnë qendrat e këtyre vendbanimeve”²¹. Është me interes të theksohet se sipas rekomandimeve në dokument, mbrojtja nuk duhet ti dedikohet vetëm monumentit, por edhe rrethinës në të cilën ndodhet monumenti përkatës, në mënyrë që sa më shumë që është e mundur të ruhet autenticiteti i gjithë zonës. Për këtë, duhet të ekzistojnë mekanizma të qartë, në mënyrë që pronat private të mund të zhvillohen në mënyrë të kontrolluar. Kjo nënkupton shërbime të organizuara, mjete të konsiderueshme financiare dhe dokumentacion të nevojshëm teknik. Një veprim i tillë, do të mundësonte ruajtjen e qëndrueshme të vlerave kulturore në Komunën e Mitrovicës, e cila mund të shërbejë edhe si model për komunat tjera në Kosovë.

Cilat janë masat e propozuara në këtë dokument:

Duke e theksuar rëndësinë e trashëgimisë kulturore dhe ruajtjen e sajë, dokumenti ofron këto masa mbrojtëse:

- Plani hapësinor i komunës duhet të jetë bazë për paracaktimin e veprimeve themelore në drejtim të ruajtjes së trashëgimisë kulturore.
- Programi i mbrojtjes së trashëgimisë kulturore i Entit Krahinor për Mbrojtjen e Monumenteve të Kulturës, duhet të jetë në harmoni me planet urbanistike dhe planet tjera që rrjedhin nga Plani Hapësinor i Komunës (sipas meje, ishte dashtë me qenë e kundërta);
- Në territorin e komunës sipas planit hapësinor, ekziston lista prej 16 monumenteve nën mbrojtje ligjore, për të cilat janë bërë hulumtimet e nevojshme.
- Është i domosdoshëm valorizimi dhe kategorizimi i të gjithë monumenteve të rëndësishme të trashëgimisë kulturore-historike, lokaliteteve të tyre dhe zonave të rëndësishme urbane dhe rurale;
- Të përshpejtohen dhe të përcaktohen veprimet për mbrojtjen e tyre ligjore;
- Të gjitha vlerat kulturore duhet të ruhen në formën e tyre burimore;

Më tutje, dokumenti vazhdon (duke potencuar mbrojtjen) me prezantimin e listave të monumenteve nga arkitektura sakrale, arkitekturës profane, monumentet etnologjike, monumentet turko-islame dhe monumentet e LNÇ-së.

Mirëpo, duke ju referuar gjendjes ekzistuese në terren, mund të konstatohet se përkundër përcaktimit të masave specifike për trajtimin e duhur të trashëgimisë kulturore të përshkruara më sipër, nuk ka pasur veprime konkrete në zbatimin e shumë prej tyre.

Plani Zhvillimor Komunal (PZHK) – Mitrovica 2009 – 2025+

Më 04.05.2009, me vendim të Kuvendit Komunal të Mitrovicës është miratuar Planin Zhvillimor Komunal dhe Urban për Komunën e Mitrovicës. Për herë të parë Komuna e Mitrovicës aplikon metodën e re të planifikimit të bazuar në proces dhe veprim, e cila për nga përmbajtja por edhe metoda e hartimit dallon nga planet e vjetra, të orientuara vetëm në produkt. Plani është hartuar në bazë të Ligjit për Planifikim Hapësinor, sipas të cilit duhet të respektohen të gjitha parimet që do të ndikojnë në veçanti në: Rregullimin dhe shfrytëzim racional të hapësirës; në ruajtjen dhe mbrojtja e të mirave natyrore, kulturore, historike, arkeologjike; në mbrojtjen e mjedisit dhe sigurimin e kushteve për zhvillim dhe ngritjen e kualitetit të jetës; dhe në zhvillim të qëndrueshëm në përgjithësi. Sipas shqyrtimeve dhe analizave që disponojmë në sektorin i planifikimit hapësinor në MMPH, procesi i hartimit të Planit Zhvillimor për Komunën e Mitrovicës, klasifikohet si njëri ndër proceset më të konsoliduar, i cili në përgjithësi në mënyrë të kënaqshme i ka përmbushur kërkesat që dalin nga rregullativa ligjore në fuqi dhe draft Plani Hapësinor i Kosovës. Edhe përkundër këtij fakti, sa i përket trashëgimisë kulturore, në raport me dokumentet paraprake komunale, ky dokument shkon një hap prapa.

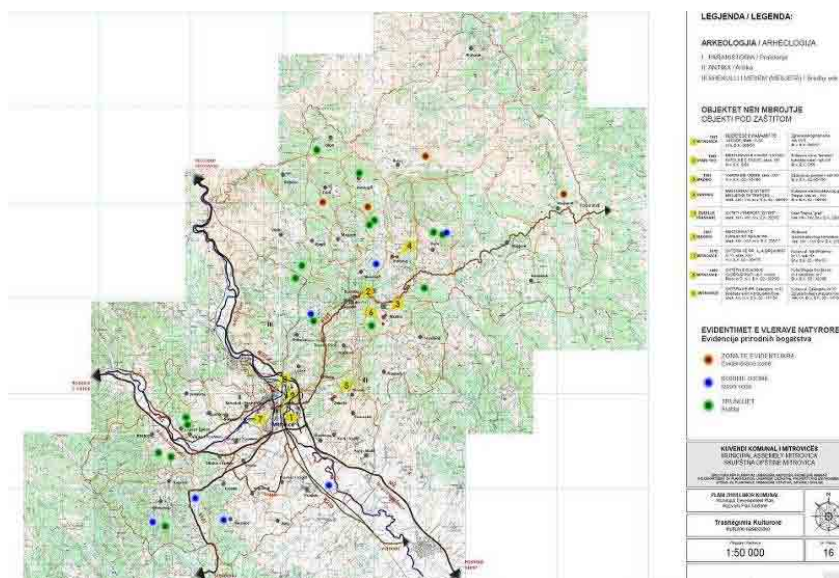
²¹ Plani Hapësinor për Komunën e Mitrovicës së Kosovës – 1993 – Libri i dytë

Në pjesën e parë të dokumentit në fjalë, bëhet një përshkrim i shkurtër i trashëgimisë kulturore dhe natyrore në komunë, për të vazhduar me një konstatim të përgjithshëm sipas të cilit: “Në situatën e nderë politike, kultivimi dhe zhvillimi i mëtejshëm trashëgimisë kulturore paraqet një sfidë të madhe ...”. E kemi përshtypjen se një konstatim i tillë, që nga fillimi i dokumentit përcakton jo-gatishmërinë dhe pasigurinë për tu ballafaquar me çështjen e TK në dokument.

Në vazhdim të dokumentit prezantohet lista e objekteve të inventarizuara për Komunën e Mitrovicës²². Sipas kësaj liste, në komunë ekzistojnë 89 objekte të inventarizuara, nga të cilat vetëm pesë (5) prej tyre e kanë statusin e mbrojtjes. Kjo e dhënë dallon nga harta e trashëgimisë kulturore e prezantuar në dokumentin e PZHK-së (e paraqitur më poshtë), sipas të cilës në komunë ekzistojnë nëntë (9) objekte me status të mbrojtjes. Këto informata dhe kjo paqartësi përcillet edhe në dokumentin e Planit Zhvillimor Urban (PZHU), i cili për nga niveli hierarkik i planifikimit nuk ofron synim, objektiva dhe rekomandime të qarta për trajtimin e trashëgimisë kulturore.

Duke i pasur parasysh informatat e më sipërme dhe duke u bazuar në hulumtimin lidhur me përfshirjen dhe trajtimin e trashëgimisë kulturore në PZHK dhe PZHU të Komunës së Mitrovicës, konstatojmë se:

- përshkrimi i trashëgimisë kulturore është shumë i varfër dhe krijon huti në aspektin statistikor dhe përmbajtësor;
- nuk ka një kategorizim bazik të TK;
- nuk ka synim, objektiva dhe rekomandime të qarta për trajtim të TK;
- ngritja e vetëdijes për TK dhe themelimin e muzeut historik, janë të vetmet kërkesa të parashtruara në pjesën e tretë të dokumentit (Korniza e Zhvillimit Hapësinor Komunal);
- dokumenti përfundon me Dispozitat për Zbatim, dhe me të vetmen masë shumë të përgjithësuar sipas të cilës – “masat për mbrojtjen e ... trashëgimisë kulturore – historike nënkuptojnë veprimet e duhura dhe me kohë të institucioneve relevante ndaj zhvillimeve të cilat mund të afektojnë ... tërësitë kulturore – historike”.

► Fig.11. – Harta e trashëgimisë kulturore në Komunën e Mitrovicës – shtrirja hapësinore e objekteve në mbrojtje.

²² Informatë e marrë nga Qendra për Trashëgimi Kulturor - Mitrovicë

Konkluzion

Rasti i Komunës së Mitrovicës paraqet një rast tipik ku pasqyrohet qartë kronologjia e zhvillimit të vetëdijes dhe qasjes ndaj trajtimit të trashëgimisë kulturore, si një çështje shumë të ndjeshme dhe me rëndësi jo vetëm për komunën e Mitrovicës, por edhe të shoqërisë kosovare në përgjithësi. Varësisht nga faza e zhvillimit politik dhe socio-ekonomik të vendit dhe komunës, ka ndryshuar dhe qasja dhe përkushtimi ndaj trajtimit të TK. Në planin e parë hapësinor të evidentuar (1960) për Komunën e Mitrovicës, tema e trashëgimisë kulturore nuk trajtohet fare. Sipas hulumtimeve²³ konstatohet se, ky duhet të jetë edhe fillimi i shkatërrimit të trashëgimisë kulturore. Në emër të rindërtimit të vendit, janë rënuar objekte dhe komplekse të tëra të trashëgimisë tonë kulturore.

Pas kësaj periudhe më të gjatë se njëzet vjeçare, fillon një etapë e re e planifikimit dhe zhvillimit komunal, në të cilën vërehet një tendencë pozitive në drejtim të ruajtjes dhe trajtimit adekuat të TK. Në planin hapësinor komunal të vitit 1988, çështjes së trashëgimisë kulturore i është dhënë një hapësirë e konsiderueshme. Në veçanti, vërehet një përpjekje për prezantimin korrekt të të gjitha kategorive të trashëgimisë kulturore, për të cilat me të drejtë ofrohen rekomandime dhe masa për trajtim adekuat të cilave fatkeqësisht u mungon realizimi.

Dhe së fundi, pas luftës së vitit 1999 autoritetet komunale fillojnë procesin e hartimit të dokumentit Plani Zhvillimor Komunal, i cili me pëlqim të MMPH-së aprovohet në vitin 2009. Për nga aspekti i trajtimit të trashëgimisë kulturore, fatkeqësisht ky dokument paraqet një hap prapa. Në dokument nuk ka një prezantim të qartë të gjendjes momentale të TK, nuk ka një synim të qartë dhe nuk ka as objektiva të matshme që do të duhej të mbështeteshin nga masa, rekomandime, projekte ose edhe aktivitete specifike, në drejtim të ruajtjes së TK në komunë. Një konstatim i tillë pa dyshim se është rezultat i shumë faktorëve, nga të cilët më me ndikim mund të jenë:

- mos përfshirja e ekspertëve të fushës, në proces të hartimit të dokumentit;
- mungesa e përgjithshme e ekspertëve të fushës së TK;
- mospërfillja dhe pasiguria për tu ballafaquar me çështjen e TK;
- problemet e shumta zhvillimore komunale;
- priorizimi i çështjeve;
- vullneti i pamjaftueshëm politik;
- mungesa e të dhënave;
- mosnjohja e problematikës;
- buxheti i pamjaftueshëm;
- paqartësia në vendimmarrje e sektorit të TK në përgjithësi;
- etj.

²³ Konstatimi është rezultat i diskutimit me ekspert të fushës dhe përjetimit të qytetarëve të kohës.

KOMUNA E VUSHTRRIË

Trashëgimia Kulturore në Komunën e Vushtrrisë

Historiku i shkurtër

Territori i komunës së Vushtrrisë gjendet në pjesën veriore të Kosovës, në mes të këtyre koordinatave gjeografike: X1 : 200 50' 09" dhe X2 : 210 07' 05", Y1 : 420 42' 20" dhe Y2 : 420 55' 12". Ai shtrihet në një sipërfaqe prej 345 km² dhe zë afër 3.2% të territorit të Republikës së Kosovës.

Vushtrria ose Vicianumi siç është quajtur përpara sipas emrit të vjetër ilir, është lokalitet antik, që daton qysh para Perandorisë Romake, përkatësisht që nga koha e dardanëve. Viciani në fund të shekullit I para epokës së re pushtohet nga Perandoria Romake. Pas shkatërrimit të Perandorisë Romake, Viciani mbeti në kuadër të Bizantit. Në shekullin XIV Perandoria Osmane filloi ta pushtojë Ballkanin. Në Vushtrri prezenca e osmanëve së pari shënohet në vitin 1439. Deri në fillim të shekullit XX Vushtrria ishte nën Perandorinë Osmane. Gjatë Luftës së Parë Botërore, përkatësisht gjatë viteve 1915 – 1918, Vushtrria u pushtua nga Austro-Hungaria. Në Luftën II Botërore (1941-1945) Vushtrria me rrethinë i takonte zonës së pushtuar nga gjermanët. Në nëntor 1944, në Vushtrri u vendos administrata komuniste jugosllave. Në qershor të vitit 1999 forcat serbe u dëbuan nga Kosova dhe aty u vendos administrata e OKB. Më 17 shkurt 2008 Kuvendi i Kosovës e shpallë Kosovën shtet të pavarur.

Sipas regjistrimit të popullsisë më 1981 në territorin e komunës së Vushtrrisë jetonin 65419 banorë (vetëm në qytet 20176), kurse tani vlerësohet se jetojnë përafërsisht 105000 banorë në 67 vendbanime. Prej këtyre 92% janë shqiptarë, 4% serb, 3% malazez dhe 1% turq, ashkalinj etj.

Monumentet e trashëgimisë kulturore

Në komunën e Vushtrrisë monumentet kulturo historike janë të shumta dhe të lloj - llojshme. Ato e argumentojnë lashtësinë e këtij qyteti. Vushtrria konsiderohet ndër qytetet më të vjetra në Kosovë, por edhe në Ballkan. Është lokacion antik, mesjetar dhe bashkëkohor që gjatë historisë së tij ka luajtur rol me rëndësi të madhe në pikëpamje ekonomike, kulturore dhe qytetëruese. Popullsia e tij ka kaluar nëpër kultura të ndryshme, si pasojë e sundimeve nga Romakët, Turqit, Sllavët etj. Gjatë periudhave të ndryshme kohore sunduesit kanë lënë vulën kulturore të tyre, përveç tjerash edhe duke ndërtuar objekte të ndryshme (xhami, kisha, kulla, ura, hamame etj.). Pra Vushtrria përveç lashtësisë, është e njohur për trashëgiminë e begatshme kulturore, historike e arkeologjike. Objektet e lashta kulturore dhe historike gjenden kryesisht në qytetin e Vushtrrisë dhe në disa fshatra afër tij. Këto objekte kanë rëndësi të madhe sepse tregojnë të kaluarën e këtyre vendbanimeve, duke përfshirë: mënyrën e jetesës, kulturën, besimet fetare, sundimet e huaja etj.

Lista e monumenteve me status të mbrojtjes

KOMUNA E VUSHTRRIË - Monumentet me status të mbrojtjes				
	Nr .	Objekti / tërësia	Vendbanimi	Viti i shpalljes
Monumente arkeologjike	1	Muret e quajtura "Kalaja e vjetër", shek.XIV	Vushtrri (I -184)	1949
	2	Mbeturinat mesjetare të Kompleksit në kodrën Çeçan, shek.V-VI	Budisalc (I -193)	1970
	3	Mbeturinat e lokalitetit antik në potezin "Ligata" shek.III-IV	Stanovc i Poshtëm (III -36)	1971
	4	Lokalitet arkeologjik "Selishte - Çerminiç", Parahistori dhe antikë	Banjicë (III -37)	
	5	Lokalitet arkeologjik "Gornji Jorgovan", shek.X-XV	Novosellë (III -38)	
	6	"Qyteza", shek.II-XIV,	Samadrexhë (I -194)	
	7	"Qytezë", Parahistori antike dhe mesjetë	Strovc (I -195)	1988
	8	Lokalitet arkeologjik në potezin "Selishte" - te shtëpia, shek.II-VI	Vërnice (III -39)	
Mon. kulti ortodokse dhe katolike	9	Kisha Samadrexhë - Kisha e Shën Llazarit, hek.XIV, e renovuar 1932	Samadrexhë (I -189)	1964
	10	Mbeturinat e kishës së Shën e Premtes, shek.XVI	Gojbulë (I -190)	1965
kulti muslim.	11	Xhamia e Gazi Ali Begut, 1444	Vushtrri (I -191)	1966
Ndërtime popullore banimi	12	Shtëpia e Badivukut, rr.B.Kidriç nr.62-64, shek.XIX	Vushtrri (I -186)	
	13	Shtëpia, rr.B.Kidriç nr.46, shek.XIX	Vushtrri (I -187)	
	14	Shtëpia e Qamilit, rr.Maçvës nr.33, shek.XIX	Vushtrri (I -188)	
Nd. popullore shoqërore	15	Ura e vjetër e gurit, shek.XIV-XVI,	Vushtrri (I -185)	
	16	Ndërtesa e Hamamit të vjetër, shek.XV	Vushtrri (I -192)	1968

Kalaja e Vjetër

► Fig.12. - Kalaja e Vjetër - Vushtrri

Objekti gjendet në qendër të qytetit të Vushtrrisë. Historianët shqiptarë si Dr. Skënder Riza, Dr. Jahja Drançolli dhe të tjerë thonë se kalaja është ndërtuar në kohën antike ilirodardane. Mr. Izet Miftari thekson në mënyrë eksplicite se kalaja është ndërtuar në shekullin e shtatë (VII) nga perandori bizantin me prejardhje faraoni, Justinijani i parë (I). Konstatimin e tyre e mbështet sidomos ekzistenca e themeleve të vjetra mbi të cilët është rindërtuar kalaja. Ismet Bylykemi, një ekspert i njohur i trashëgimisë

historike nga Vushtrria, me vendbanim në Turqi tregon se themelet e vjetra ishin zbuluar në vitin 1981 kur po punohej për restaurimin e kalasë. Atë vit z. Bylykemi ishte anëtar i ekspeditës hulumtuese. Siç pohohet në një shkrim të profesor Hilmi Saraçi me titull „Lashtësia, emërtimi dhe trashëgimia kulturore, historike, arkeologjike e qytetit të Vushtrrisë”, dëshmi tjetër për autorësinë ilirodardane të kalasë, deri vonë ka qenë ekzistenca e disa gurëve çift piramidale me mbishkrime të kohës së ilirëve, por fatkeqësisht këta gurë nuk janë më. Kalaja ishte shkatërruar dhe rindërtuar në mesjetë. Udhëpërshkruesi i njohur turk Evlia Çelebia që ka jetuar në shekullin e XVII, kur e kishte përmendur Vushtrrinë kishte thënë: „Pasi e kishte pushtuar Vushtrrinë, sulltan Murati i parë e kishte shkatërruar kalanë, mirëpo ajo u rindërtua disa herë dhe ka mbijetuar deri më sot...”.

Në kohën antike kalaja kishte shërbyer si strehimore për pushimin e karvaneve tregtare. Gjatë sundimit osman, një kohë kishte shërbyer edhe si burg, pastaj depo armësh e sipas nevojës ishte përdorur edhe për qëllime të tjera.

Kalaja e Vjetër është ndërtuar nga gurët e lidhur me gëlqere të shuar. Sipërfaqja e kalasë është 1100 metra katrorë. Ajo e ka përgjithësinë me sipërfaqe afër 100 metra katrorë. Muret e kalasë janë të larta 10- 12 metra, kurse trashësia e tyre është 3 - 4 metra. Dikur kalaja kishte gypat e kanalizimit. Gjatë gërmimit janë gjetur gypa me diametër afër 40 cm. Brenda kalasë gjendet një zgafellë që sipas legjendës në rast rreziku do të shërbente për të dalur në lumin Sitnicë.

Ura e Vjetër e Gurit

Ura e Vjetër e Gurit gjendet në pjesën veri-perëndimore të qytetit të Vushtrrisë, në rrugën e vjetër Prishtinë-Mitrovicë. Kjo urë është një ndër urat më të vjetra të ndërtuara në Kosovë. Një grup i autorëve serb në librin „Kosova, dikur dhe sot” të botuar në Beograd më 1973 thotë se urën e ndërtuan në shekullin XIV feudalët Vujanoviq duke pretenduar kështu se kjo urë i përket trashëgimisë kulturore të serbëve, mirëpo njëkohësisht autorët e pranojnë se janë mbështetur vetëm në gojëdhënat e popullit. Në librin tjetër „Historia e kombeve të Jugosllavisë” („Istorija naroda Jugoslavije”) të shkruar nga autorë serb, kjo urë paraqitet si urë turke pra e ndërtuar nga turqit menjëherë pas ardhjes së tyre si pushtues në Vushtrri. Sipas Bedri Xhemës, drejtor i Muzeut Historik dhe Etnografik të Vushtrrisë, disa studiues serb e pranojnë se pesë harqet e Urës së Vjetër të Gurit janë ndërtuar shumë përpara shekullit XIV. Kjo lë të kuptohet se ura origjinale pra nuk është ndërtuar as nga turqit. Bedri Xhema thotë poashtu se në bazamentin e urës ka qenë një pllakë me mbishkrim me shkronja latine, të cilën e kishin gdhendur (fshirë) disa studiues serbë nga Beogradi, në kohën e ish Jugosllavisë gjatë një vizite të bërë nga ata me qëllim që t’ia humbin urës identitetin e saj të vërtetë. Në dokumentin e vitit 2009 të planit zhvillimor komunal të komunës së Vushtrrisë thuhet se pesë harqet e mesme të urës janë iliro-romake, ndërsa ato anësore janë të kohës osmane, të punuara nga mjeshtrit shqiptarë. Sipas Mr. Izet Miftarit kjo urë i takon periudhës së antikitetit,

përkatësisht periudhës romake dhe është ndërtuar në shekullin e dytë (II), në kohën kur është ndërtuar rruga – Mintiminicium (Mitrovicë). Në shkrimin me titull „Lashtësia, emërtimi dhe trashëgimia kulturore, historike, arkeologjike e qytetit të Vushtrrisë” të profesor Hilmi Saraçit thuhet se ura është ndërtuar në shekullin e V p.e.r. në kohën e zhvillimit shoqëror, ekonomik dhe përforcimit të shteteve të atëhershme ilire, si Lidhja e Mollosëve, Mbretëria Taulante dhe në pjesën kontinentale Mbretëria Dardane ku edhe gjendet ura.

► Fig. 13. - Ura e Vjetër e Gurit - Vushtrri

Ura e Vjetër e Gurit i ka 9 harqe, është e gjatë 135 m dhe e gjerë 6 m. Teknika e ndërtimit të kësaj ure ishte e përsosur. Qemerët ishin të ndërtuar me blloqe gurësh dy ngjyrësh kuq e bardh, fugat ndërmjet gurëve janë të lidhura me plumb të shkrirë. Gurët e urës janë të gjatë një meter dhe të trashë 40 cm. Janë të gdhendur mirë dhe të murosuar në rende paralele. Parapeti i urës është i lartë 90cm dhe i gjerë 60cm dhe është realizuar me blloqe guri që fiksohen në taban me kunja metalike, ngulur në plumb të shkrirë.

Hamami i Vushtrrisë – Për hamamin e vjetër të Vushtrrisë, nga disa studjues serb thuhet se ka qenë kishë ortodokse, kurse Branislav Nushiç në veprën e tij „Kosovo” e kishte pranuar se hamami nuk ka qenë kurrë kishë ortodokse. Ai pohon se edhe nëse ka qenë kishë, ajo ka qenë kishë katolike. Sipas Nesim Ispahut poet dhe fotografist i njohur në Vushtrri, Hamami i Vushtrrisë është ndërtuar nga turqit (shekulli XIV-XV), pra i takon periudhës osmane. Hamami sipas tradites është ndërtuar edhe me toalet të veçantë brenda tij, ndërsa kishat nuk posedojnë një gjë të tillë brenda tyre. Kjo, sipas Ispahut, e demanton thënjen se hamami dikur ka qenë kishë katolike apo ortodokse. Duke iu referuar, siq thotë ai, burimeve të literaturës historike, Hilmi Saraçi në shkrimin e tij „Lashtësia, emërtimi dhe trashëgimia kulturore, historike, arkeologjike e qytetit të Vushtrrisë” thot se hamami është ndërtuar në shekullin e XV në kohën kur është ndërtuar edhe Xhamia e Gazi Ali Beut. Gazi Ali Beu në atë kohë ishte sundimtar dhe kishte urdhëruar të ndërtohet kjo banjo publike.

► Fig.14. – Hamami i

Vushtrrisë

Banjoja publike (hamami) është e ndërtuar me gurë të butë e të bardhë. Pullazi është me formë të kupollës. Pjesa më e hershme e hamamit është përdhësë me tri kupolla të ulëta. Këtu ndodhen hapësira e ndërmjetme, dy hapësirat e largjes dhe depozita e ujit. Në pjesën lindore të banjos është tertorja për terjen e rrobave dhe tualeti. Dyshemeja është shtruar me gurë mermeri të bardhë. Kazani për nxjerrjen e ujit gjendet në pjesën lindore të banjos. Ky vend quhet “qullan”. Uji nxehtet me dru. Në kupollat sipër hamamit gjenden vrima të vogla në formë të rrethit të mbuluara me qelq të cilat kanë shërbyer për ndriçimin e lokaleve të brendshme me anë të rrezeve të diellit.

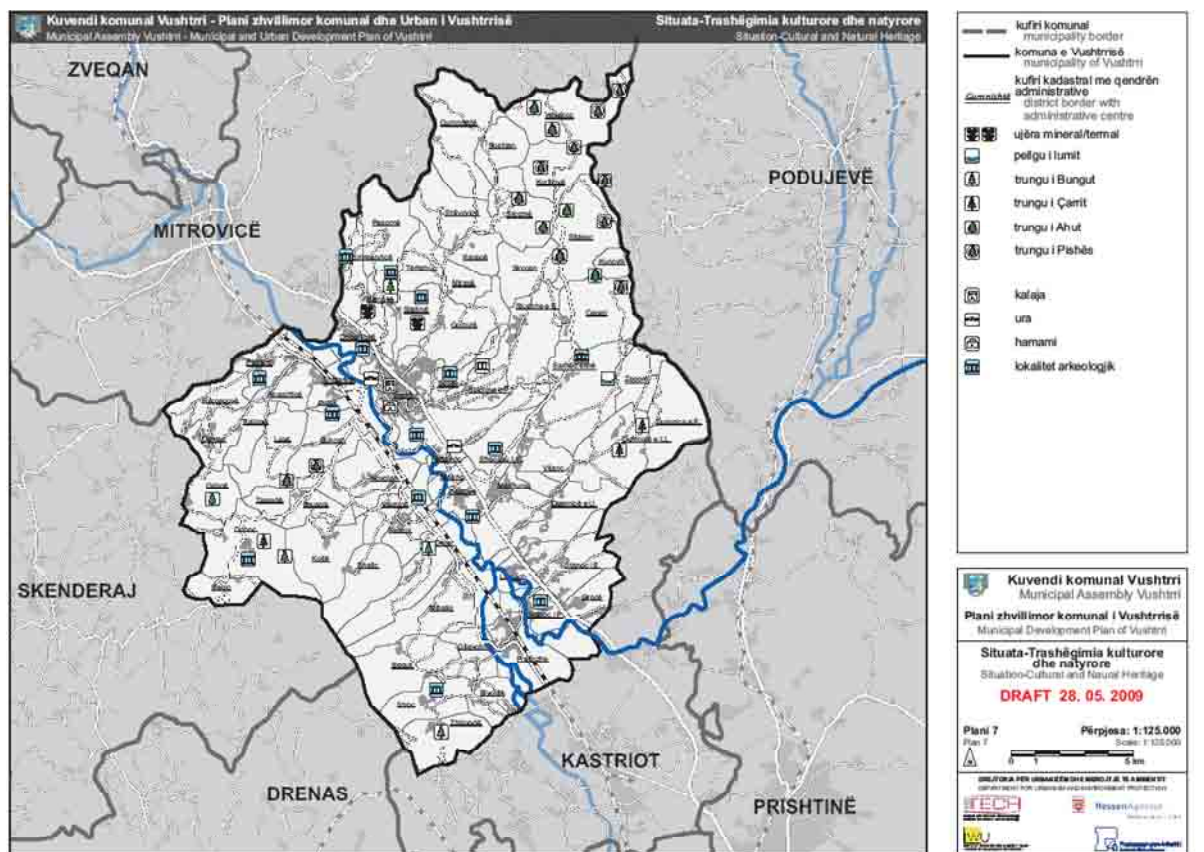
Xhamia e Gazi Ali Beut – Xhamia e Gazi Ali Beut u ndërtua në vitin 1444. Në luftën e fundit (1999), një granatë e forcave serbe e hodhi në ajër minaren e saj. Në vitin 2002 minarja u rindërtua dhe xhamia u renovua, por fatkeqësisht nuk u kthye në gjendjen siq ka qenë më parë. U ndërtua një minare krejtësisht tjetër nga ajo e para, pastaj aneksi në hyrje dhe u larguan disa gurë të varrezave nga oborri, pra u shtrembërua pamja origjinale e xhamisë.

Xhamia e Çarshisë – Xhamia e Çarshisë u ndërtua në vitin 1761. Më 27 mars 1999, xhamia u dogj tërësisht nga forcat serbe. Sot ajo është e rindërtuar. Duke u bazuar në fototekën e arkivuar shihet se etazhiteti i xhamisë ka qenë p+1 me planimetri katërkëndore dhe e mbuluar me kulm katërfaqësor. Në anën e majtë dhe të djathtë të derës hyrëse të xhamisë ishin shkallët njëkrahëshe të cilat kishin pikë takimi doksatin që ishte i dalur jashtë në katin e sipërm.

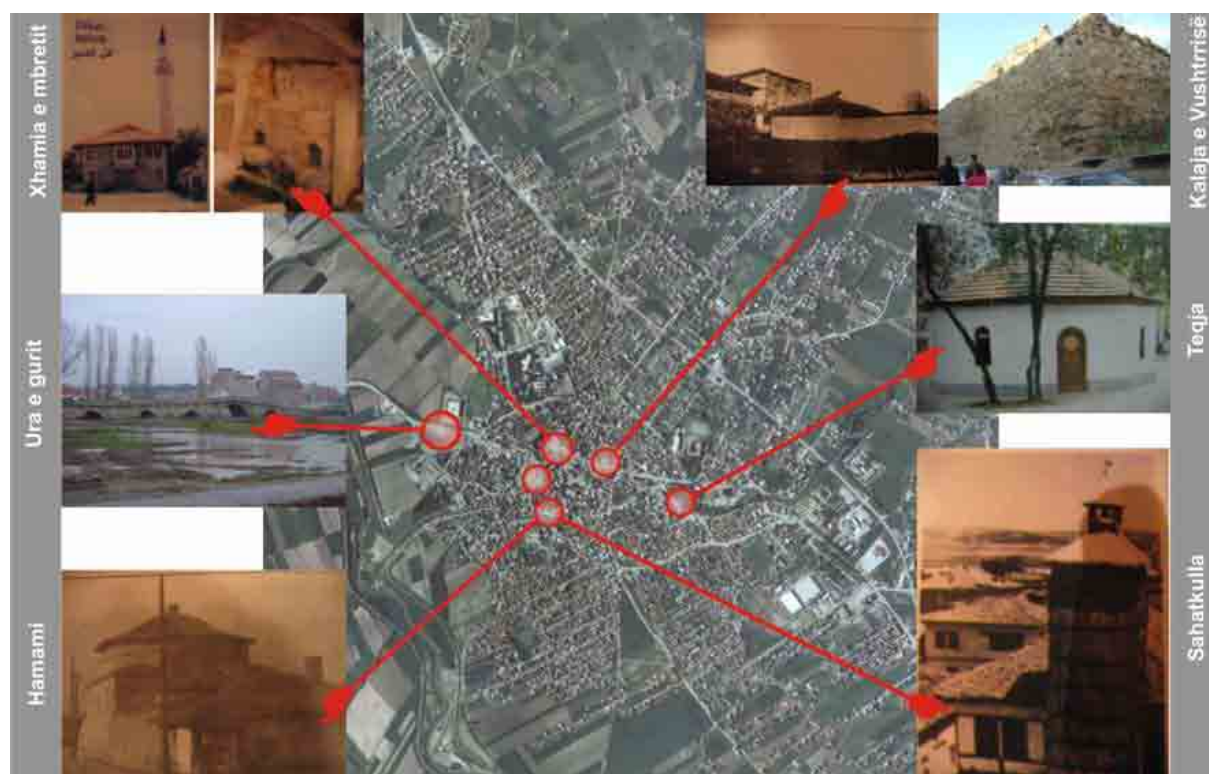
Përfshirja e trashëgimisë kulturore në planet përkatëse komunale

Plani Zhvillimor i Komunës (PZHK)

Profili i zhvillimit hapësinor dhe analiza e gjendjes – Në pjesën e profilit në planin zhvillimor komunal të Vushtrrisë është dhënë lista e monumenteve kulturore-historike dhe e lokaliteteve arkeologjike që janë në territorin e komunës. Mungon kategorizimi i këtyre monumenteve dhe të dhënat për statusin e tyre të mbrojtjes. Vetëm për Urën e Vjetër të Gurit thuhet se mbrohet me Ligjin mbi Zonat me Mbrojtje të Veçantë Nr.03/L-039, kurse për monumentet tjera nuk thuhet asgjë kur dihet se ka edhe monumente tjera në Vushtrri që janë nën mbrojtje. Ekziston një përshkrim shumë i shkurtër për 4 nga këto monumente, por mungon historiku i tyre prandaj edhe nuk është e qartë se nga cila periudhë kohore datojnë ato, përveç për Xhaminë e Çarshisë që është treguar kur është ndërtuar. Në dokument janë dhënë aktivitetet e ndaluara dhe ato të kufizuara brenda zonave të veçanta të mbrojtura sipas ligjit Nr. 03/L-039, gjë që nuk e ka vendin tek pjesa e profilit por tek pjesa e pestë e PZHK ku jepen dispozitat për zbatim. Nuk ka informacion për gjendjen fizike të monumenteve të TK dhe a shfrytëzohen ato nga publiku. Poashtu nuk thuhet asgjë për atë se a është ndërmarrë diçka për sanimin e dëmeve që u janë shkaktuar monumenteve të TK në luftën e fundit dhe nëse po a është ruajtur autenticiteti i monumenteve. PZHK nuk jep informacion për buxhetin që do të thotë për përqindjen nga buxheti komunal dhe nga BKK që ndahet për TK. Në këtë pjesë nuk flitet fare për trashëgiminë shpirtërore që do të thotë për traditat dhe zakonet popullore, ritet, vallet, muzikën, këngën, prozën, poezinë etj. Sa i përket hartave, PZHK ka një hartë që paraqet kufijtë e komunës, brenda të cilëve janë dhënë vendbanimet me monumente kulturore-historike dhe lokalitete arkeologjike. Dokumenti i planit i ka poashtu edhe dy harta ortofoto të qytetit të Vushtrrisë ku janë nënvizuar disa nga monumentet e trashëgimisë kulturore. PZHK në këtë pjesë nuk ka ndonjë hartë tjetër më të detalizuar ku do të paraqiteshin hapësirat të kufizuara si zona historike me monumente kulturore-historike brenda tyre.

► Fig.15. - Hartat për trashëgiminë kulturore në PZHK të Vushtrisë

► Fig.16. - Pozita e disa nga monumentet kulturore-historike të Vushtrisë - ortofoto

► Fig.17. - Pozita e Urës së Vjetër të Gurit - ortofoto (Burimi: Agjencia Kadastrale e Kosovës)

Vizioni, parimet dhe caqet – Në këtë pjesë të PZHK si pjesë e vizionit për të ardhmen e komunës së Vushtrrisë është edhe mbrojtja dhe ruajtja e trashëgimisë kulturore. Kjo trashëgimi konsiderohet si bazë për zhvillimin e turizmit kulturor. Synimet që janë listuar këtu janë ndarë në synime për zonën rurale dhe synime për zonën urbane. Sa i përket TK, si synim për zonën rurale është „Mbrojtja e mjedisit, trashëgimia natyrore dhe kulturore” dhe si objektiv për këtë synim është „Zhvillimi i konceptit komunal për mbrojtjen e trashëgimisë natyrore dhe kulturore”, kurse synim për zonën urbane është „Vushtrria, qytet modern me rrënjë të lashta” dhe njëri prej objektivave është ai i lartpërmenduri dhe tjetri është „Ngritja e vetëdijesimit në popullsi për trashëgiminë kulturore”. Objektivi për zhvillimin e konceptit komunal për mbrojtjen e trashëgimisë natyrore dhe kulturore madje është futur në listën e prioriteteve strategjike.

Korniza e zhvillimit hapësinor - Në pjesën e tretë është thënë se trashëgimia kulturore duhet të ruhet si një potencial për zhvillimin e turizmit kulturor dhe një zonë me këtë potencial është paraqitur në hartë. Në këtë pjesë, me tri fjali përpiluesit e planit thirren në objektivat për trashëgiminë kulturore që i ka përcaktuar Plani Hapësinor i Kosovës pa treguar se cilat janë ato. Pra nuk ka objektiva për TK në këtë pjesë të planit, por janë listuar disa veprime për të cilat është menduar se duhet t'i kryejnë organet komunale me qëllim të mbrojtjes dhe ruajtjes së TK. Ato janë: aprovimi i masave për ruajtjen dhe përmirësimin e objekteve të trashëgimisë kulturore, aplikimi i mekanizmave ligjorë në bashkëpunim me autoritetet lokale dhe qendrore dhe me qytetarët lokalë, si dhe kompletimi i listës së objekteve të vlefshme që duhet të përkujdesen edhe më tej. Pra PZHK nuk i cakton vet masat por ia lë komunës që ajo t'i caktojë ato. Këto veprime nuk është dashur të jepen në këtë pjesë por në pjesën e katërt të PZHK.

Strategjitë dhe veprimet për zbatim – Sa i përket përfshirjes së TK në pjesën e katërt ku paraqitet strategjia që përmban veprimet e nevojshme për arritjen e objektivave është dhënë synimi i përgjithshëm që është „Mbrojtja e objekteve dhe e zonave të trashëgimisë kulturore dhe historike”. Në këtë pjesë të planit nuk shihet ndonjë strategji e qartë me të cilën do të arriheshin synimet dhe objektivat për TK të cilët janë dhënë në pjesën e dytë të PZHK. Këtu përveç që thuhet se duhet të përpilohen planet rregullative dhe një koncept për revitalizimin e qendrës së Vushtrrisë, mungojnë veprimet tjera konkrete dhe projektet me realizimin e të cilëve do të arriheshin objektivat, e pikërisht këto do të duhej të ishin prezente në këtë pjesë të planit. PZHK i Vushtrrisë i ka caktuar vendbanimet e komunës dhe zonat e qytetit brenda të cilave ka edhe monumente të trashëgimisë kulturore e për të cilat duhet të përpilohen planet rregullative. Kjo do të thotë se përpiluesit e këtij plani ua kanë lënë

planeve rregullative trajtimin e zonave historike dhe monumenteve kulturore-historike brenda tyre. Pra plani nuk i trajton në mënyrë të drejtpërdrejt dhe më hollësisht ato, por tërthorazi.

Dispozitat për zbatim – Këtu tek dispozitat për zbatim, tek dispozita „5.2.2. Kushtet për rregullimin e hapësirës” thuhet se kushtet e lokacionit duhet të përcaktojnë përveç tjerash edhe „Masat për mbrojtjen mjedisore dhe mbrojtjen e tërësive të trashëgimisë natyrore dhe kulturore”. Tek dispozita „5.2.2.a Zonat ndërtimore për vendbanime” thuhet se zhvillimi i vendbanimeve duhet të kontrollohet, përveç tjerave, edhe në „Zonat me trashëgimi të pasur kulturore dhe natyrore”. „Duhet bërë përzgjedhjen e elementeve të trashëgimisë kulturore të cilat duhet mbrojtur dhe duhet miratuar rregullore përkatëse për to”, thuhet midis tjerash tek dispozita „5.2.8 Masat për mbrojtjen e peizazheve, vlerave natyrore dhe tërësive kulturo-historike”. Në fund tek dispozita për zbatim „5.6 Elementet dhe udhëzimet për hulumtim të mëtutjeshëm” thuhet se duhet të hartohen plane dhe politika, përveç tjerave edhe për zonat arkeologjike.

Plani Zhvillimor Urban (PZHU)

Sa i përket përfshirjes në PZHU të Vushtrrisë, gjatë përshkrimit të destinimit të sipërfaqeve të qytetit të Vushtrrisë janë përmendur në mënyrë të përgjithësuar ndërtesat kulturore fetare në kuptim të përfshirjes së tyre në hapësira të caktuara të qytetit. Destinimi i sipërfaqeve është dhënë në mënyrë skematike në modelin e zhvillimit hapësinor të qytetit dhe është treguar se në hapësira me destinime të caktuara brenda kësaj skeme ndodhen përveç tjerash edhe ndërtesat kulturore historike. Kjo është e tëra sa i përket trashëgimisë kulturore në këtë plan, me fjalë të tjera trashëgimia kulturore shumë pak, gati se fare nuk është trajtuar në PZHU të Vushtrrisë.

Konkluzion

Nga analiza që i është bërë përfshirjes së TK në planin zhvillimor komunal dhe planin zhvillimor urban të Vushtrrisë ka rezultuar se kjo përfshirje nuk është e kënaqshme. Kjo sidomos vlen për PZHU ku TK është përfshirë nën minimumin e dëshiruar. Sa i përket PZHK, edhe këtu në çdo kapitull të këtij dokumenti ka mangësi të përfshirjes por kjo është më e shprehur tek pjesët (kapitujt) ku duhet të jipen objektivat për TK dhe strategjia me veprimet për arritjen e këtyre objektivave.

Cilët do të mund të ishin shkaktarët e një përfshirje jo të kënaqshme të TK në këto dy dokumente? Shkaktarë të kësaj do të mund të ishin:

- mos përfshirja ose angazhimi i pamjaftueshëm i ekspertëve të TK në procesin e përpilimit të PZHK;
- mungesa e të kuptuarit nga përpiluesit e planit të rëndësisë së vërtetë që e ka përfshirja e gjithanshme e TK në dokumentet e planifikimit hapësinor;
- fakti që TK nuk është prioritet i qeverisë qendrore dhe atyre komunale; dhe
- mungesa e të dhënave.

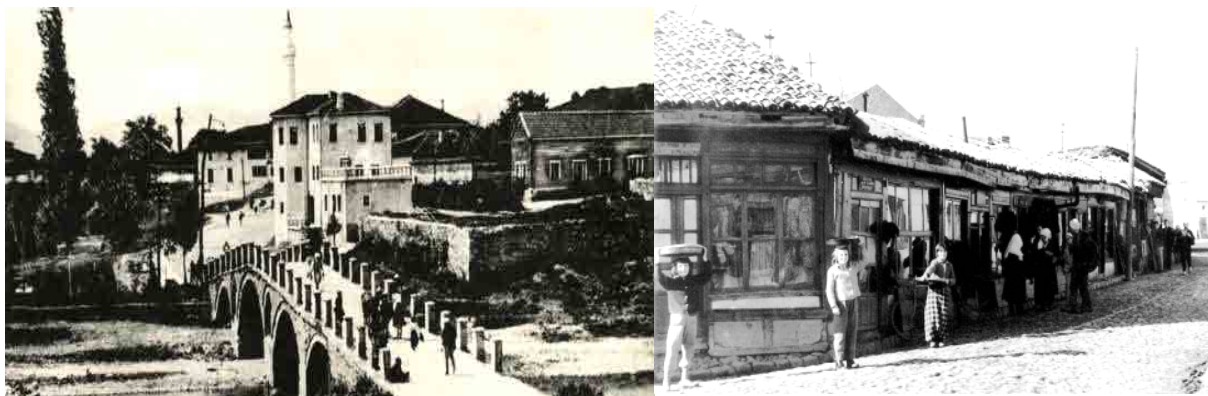
KOMUNA E GJAKOVËS

Trashëgimia kulturore në komunën e Gjakovës

Historiku i shkurtër

Qyteti i Gjakovës, me atitudat gjeografike prej 42.24° të gjerësisë veriore (N) dhe 20.26° të gjatësisë lindore (E)²⁴, shtrihet në pjesën Perëndimore të Republikës së Kosovës. Pozita e saj qendrore në tërësinë e madhe të luginës gjeografike-natyrore “Rrafshin e Dukagjinit”, me maja të pakta që kalojnë kotën prej 400 m.l.m, luan rol të rëndësishëm në lidhjen e qytetit të Pejës në veri me Prizrenin në jug si dhe për të gjitha vendbanimet e Kosovës është urë lidhëse me Shqipërinë.

Zona e komunës së Gjakovës, me territor prej 587 km², ka qenë e banuar që nga koha antike dhe parahistorike. Kjo mund të dëshmohet me ekzistencën e vendbanimeve, fortifikimeve, tumave dhe varrezave Ilire, që janë shumë afër qytetit të sotëm. Më vonë, është zhvilluar qyteti i tregut të Gabuleos, si pjesë e strukturës së vendbanimit, në udhëkryqin e rrugëve Ilire – Romake: “Via de Zenta” (*Trieshtë – Shkodër - Stamboll*) dhe “Lajsus Lajsus” (*Lezhë – Nish - Sofje*).

► Fig. 18. - Ura e Islam Begut dhe Çarshia e Madhe (Burimi, MKRS dhe IMMK Gjakovë).

Gjakova, me emrin e saj të sotëm, **Jakova – që d.m.th livadhet e Jakut**, i cili rrjedh nga emri i një tregtari të pasur Jak Vula, ishte themeluar gjatë shekullit të XVI-të, kurse për herë të parë në literatura të ndryshme është përmendur në vitin 1574.

► Fig.19. - Foto Ura e Terzive (IMMK, Gjakovë).

Zanafilla dhe bërthama e qytetit, ishte ndërtuar ndërmjet lumit Krena - në Lindje dhe kodrës së Çabratit - në perëndim, ku lagjja më e vjetër me emrin "Mëhalla e Hadumit" është vendosur për rreth Xhamisë së Hadum Agës e ndërtuar në vitin 1592/93.

Ndërtimi i urave të ndryshme, mbi lumin Krena në qytet dhe mbi lumin Ereniku për rreth qytetit, ka lehtësuar rrugëtimin e karvanëve tregtarë të kohës.

²⁴ Instituti për Arkitekturë, Urbanizëm dhe Planifikim Hapësinor i Fakultetit të Arkitekturës. *Plani Gjeneral Urbanistik i Qytetit Gjakovës* (1988 faqe 5), Sarajevë Janar, 1988.

Më vonë qyteti vazhdon të zgjerohet dhe të shtrihet në pjesën lindore. Në vitin 1662, kur përfaqësuesi tregtar Otoman kaloi nëpër Gjakovë, kishte regjistruar 2,000 banorë, ndërsa në vitin 1838, qyteti numëronte më shumë se 20.000 banorë.

Qendra më e madhe e pazarit - zona e tregtisë, zhvillimin ekonomik e kishte të bazuar në tregtinë e lëkurës, prodhimeve bujqësisë, të rrobaqepësisë etj, kurse nga viti 1900, kjo qendër tregtare – “Çarshia e Madhe”, kishte mbi 1.000 ndërmarrje të ndryshme.

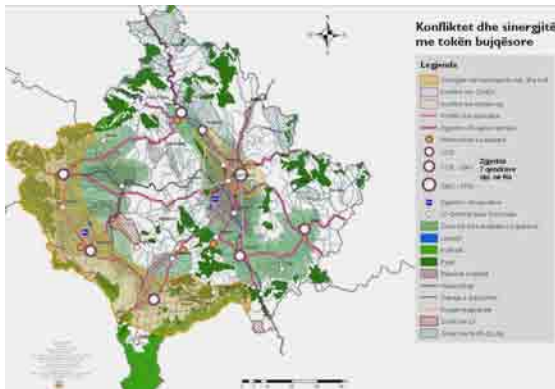
► Fig. 20. - Çarshia e Madhe në Gjakovë (Burimi, MKRS).

Aktualisht, duke u bazuar në zyrën e regjistrimit të UNMIK, në komunën e Gjakovës, llogarit të jetojnë rreth 150.000 banorë, prej nga 90.000 në qytet dhe 60.000 në fshatra. Pasi që nuk ka të dhëna të sigurta, sepse regjistrimi i fundit zyrtar ishte më 1981, numri i banorëve mund të jetë me i lartë.

Nga OSBE-ja në “Profilin e Komunës së Gjakovës”- shkurt 2005, vlerëson numrin e popullsisë për Komunën e Gjakovës prej 153.000 banorëve. Shumica dominuese janë shqiptarë të Kosovës 143.300 ose 95,5 %, 6.000 (ose 4%) banorë i përkasin komuniteteve tjera etnike egjiptian / ashkali dhe 700 janë rom (ose 0,4%). Kurse, sipas regjistrimit të përgjithshëm të vitit 1991, me rreth 3000 banorë (ose 2%) ishin të popullsisë serbe në këtë komunë, shumica banor të qytetit të Gjakovës.

Trashëgimia kulturo–historike në Komunën e Gjakovës

Dihet se, shtrirja e trashëgimisë kulturo-historike, ka gjurmë gjithandej Kosovës, sidomos në Rrafshin e Dukagjinit, e cila me luginat e shumta lumore ka mundësuar vendosjen e vendbanimeve dhe të civilizimeve gjatë shekujve. Bashkëveprimi i tokës bujqësore me trashëgiminë kulturo-historike dhe trashëgiminë natyrore, në këtë zonë (si në hartën e mëposhtme nga PHK 2009-2020+, faqe 165), është potencial i çmuar për zhvillimin e turizmit të kësaj ane në veçanti dhe për zhvillimin ekonomik të vendit në përgjithësi, duke prirë me Alpet Shqiptare (Bjeshkët e Nemuna) në Veri dhe duke përfunduar në Jug me Malet e Sharrit (pjesë e të cilave është edhe Parku Nacional).

► Fig.21. - Harta e PHK 2009 – 2020+ (IPH / MMPH)

Gjakova gjithashtu, e cila gjendet në mesin e kësaj zone, është mjaft e pasur me objekte dhe tërësi të trashëgimisë natyrore dhe veçmas asaj kulturo-historike, siç tregojnë edhe të dhënat nga MKRS dhe IMMK për rajonin e Gjakovës.

Trashëgimia kulturo-historike në Komunën e Gjakovës ka shumë më shumë monumente me vlera karakteristike, që janë evidentuar gjatë procesit të inventarizimit 2003–2010, prej Instituti Rajonal (IMMK) – Gjakovë, se sa që janë të prezantuara në PZHK / PZHU 2008, në listën e mëposhtme të monumenteve të mbrojtura me ligj.

KOMUNA E GJAKOVËS - Monumentet me status të mbrojtjes ²⁵				
	nr.	objekti / tërësia	vendbanimi	komente
Monumente arkeologjike	1	Lokalitet arkeologjik, shek.II - IV,	Doblibare (III -22)	nr.V.E.K.921 / 67
	2	Nekropola Ilire me tuma (shek.VIII-III p.e.sonë)	Qerim (III -23)	nr.V.E.K.922 / 67
	3	Tumë Ilire te Ura e Shejtë (shek.VIII-III p.e.sonë)	Uizë (III -24)	nr.V.E.K.02-1003 / 67
	4	Kompleksi i Sukës së Crmjanit (shek.V p.e.sonë)	Cërmjan (III -25)	nr.V.E.K.02-108 / 70
M. kulti ortod. & katolike	5	Kisha e të Ngjiturit e Zonjës në Qiell (shek.XVI e rindërtuar në 1823)	Gjakovë (I -88)	nr.V.E.K.02-951 / 67
	6	Mbeturinat e objektit në vendin e quajtur "Kisha katolike" (shek.II-IV)	Raçë (I -89)	nr.V.E.K.02-252 / 68
Monumente muslimane	7	Xhamia e Hadumit (shek.XVI, ose 1001 sipas hixhrit),	Gjakovë (I -79)	nr.V.E.K.58 / 55
	8	Teqja e Sheh Eminut me çeshme dhe tyrbe, rr.B.Kidriç 52 dhe 54(shek.XIX)	Gjakovë (I -83)	nr.V.E.K.324 / 58
	9	Xhamia e Hasan Agës(shek.XVI)	Rogovë (I -90)	nr.V.E.K.02-107 / 70
	10	Teqja e Sheh Denjollit (shek.XIX)	Gjakovë (I -91)	nr.V.E.K.02-21 / 78
Ndërtime popullore banimi	11	Shtëpia e Selim Bakijes,	Gjakovë (IV -15)	nr.V.E.K.890 / 50
	12	Ndërtesa banesore, rr.M.Tito nr.442 (shek.XIX)	Gjakovë (I -18)	nr.V.E.K.442
	13	Ndërtesa banesore, rr.M.Tito nr.378 /348-350/ (shek.XIX)	Gjakovë (I -81)	nr.V.E.K.1094 / 55
	14	Ndërtesa banesore, rr.M.Tito nr.380 /346/ (shek.XIX)	Gjakovë (I -82)	nr.V.E.K.1102 / 55
	15	Shtëpia e Dragutin Gjorgjeviqit, rr.E.Duraku 111 /64/ (LNÇ)	Gjakovë (IV -16)	nr.V.E.K.02-257 / 58
	16	Shtëpia e vjetër e Jelena Jakiçit, rr. E.Duraku nr.67 (shek.XIX)	Gjakovë (I -84)	nr.V.E.K.02-458 / 58
	17	Shtëpia e Naim Zajmit (LNÇ)	Gjakovë (IV -17)	nr.V.E.K.02-189 / 71
	18	Kulla e Zenun Ahmetit (shek.XIX)	Brovinë (I -92)	nr.V.E.K.02-133 / 80
	19	Kulla e Adem Ademit (shek.XIX)	Batushë (I -93)	nr.V.E.K.02-134 / 80
	20	Kulla e Ibish Alies (shek.XIX)	Brovinë (I -94)	nr.V.E.K.02-135 / 80
	21	Kulla e Musë Lushit (shek.XIX)	Brovinë (I -95)	nr.V.E.K.02-136 / 80
	22	Kulla e Hysni Koshit (shek.XIX)	Gjakovë (I -96)	nr.V.E.K.02-137 / 80
	23	Shtëpia e Sylejman Vokshit, rr.F.Noli nr.1 (shek.XIX)	Gjakovë (I -97)	nr.V.E.K.02-222 / 80
Ndërtime popullore shoqërore	24	Tërësia Urbanistike "Çarshia e Vjetër" (she.XVI-XX)	Gjakovë (II -1)	nr.V.E.K.59 / 55
	25	Ura e Terzive (shek.XVIII)	Bistrazhin (I -85)	nr.V.E.K.02-485 / 58
	26	Ura e Tabakëve (shek.XVIII)	Gjakovë	nr.V.E.K.02-570 / 62
	27	Ura e Taliqve (shek.XVIII)	Gjakovë (I -87)	nr.V.E.K.02-571 / 62

► Fig.22. - Lista e monumenteve²⁶ të mbrojtura me Ligj në komunën e Gjakovës.

Prandaj, nga evidentimi i kërkuar për inventarizimin e objekteve dhe tërësive të trashëgimisë kulturore – historike në komunën e Gjakovës, janë regjistruar edhe shumë elemente (artikuj) të saj të reja përveç atyre nën mbrojtje. Nga ky proces i gjithmbarshëm i kryer gjatë viteve 2003 - 2010, mes tjerash, kanë dalë edhe objekte dhe tërësi nga trashëgimia e paluajtshme që propozohen të shpallen për “monumente” dhe të mbrohen me ligj për vlerat e dalluara që kanë.

²⁵ Lista e monumenteve të mbrojtura me ligj në Kosovë, Divizioni i Trashëgimisë Kulturore - MKRS

²⁶ Në listë mungon Libri " Kodeksi i Ungjillit të Shenjtë" pjesa I dhe II, të Dr. Pjetër Bogdanit – që është trashëgimi e luajtshme.

Monumentet Arkeologjike - Përveç, monumenteve të mbrojtura me ligj, që gjenden në listën e mësipërme janë të identifikuar edhe disa lokalitete nga të cilat më të rëndësishme janë:

- Lokaliteti Arkeologjik i shekullit II – IV , Doblibare;
- Nekropola Ilire me Tumë, shek. VII – III P. E. Sonë, Qerim;
- Tuma Ilire te Ura e Fshejtë, shek. VIII – III P. E. Sonë, Ujzi;
- Kompleksi i Sukës së Cërmjanit, shek. V P. E. Sonë deri shek. V, Cërmjan dhe
- Gërmadhat e objektit në vendin e quajtur “Kisha Katolike”, shek. IV – VI, Raçë,

Në listën e propozimeve për “monumente” të mbrojtura me ligj, **janë edhe 23 objekte dhe tërësi arkeologjike**, që dalin nga evidentimi i trashëgimisë kulturore sipas procesit të inventarizimit²⁷ prej vitit 2003 deri më 2010.

Monumentet arkitektonike, varrezat dhe përmendoret - Përveç monumenteve të listuar më lartë në listën e monumenteve të mbrojtura me ligj, **janë edhe 71 objekte apo komplekse tjera** arkitektonike, në listën e propozimeve për “monumente” që duhet të mbrohen me ligj, nga evidentimi i trashëgimisë kulturore gjatë këtij procesit të inventarizimit, me shtrirjen e tyre hapësinore në komunë (dhe qytet) të Gjakovës.

Shembuj të trajtimit të trashëgimisë kulturore – historike - Përzgjedhja e disa objekteve dhe tërësive të trashëgimisë Kulturore – Historike në komunën e Gjakovës, për trajtim e tyre si shembuj, deri në përcaktimin e tri zonave të përbashkëta të mundshme të kësaj trashëgimie, me qëllim të joshjes së vizitorëve, është bërë në bashkëpunim dhe gjatë intervistës me Z. Osman Gojani – Drejtor i Institutit Rajonal për Mbrojtje të Monumenteve në Gjakovë.

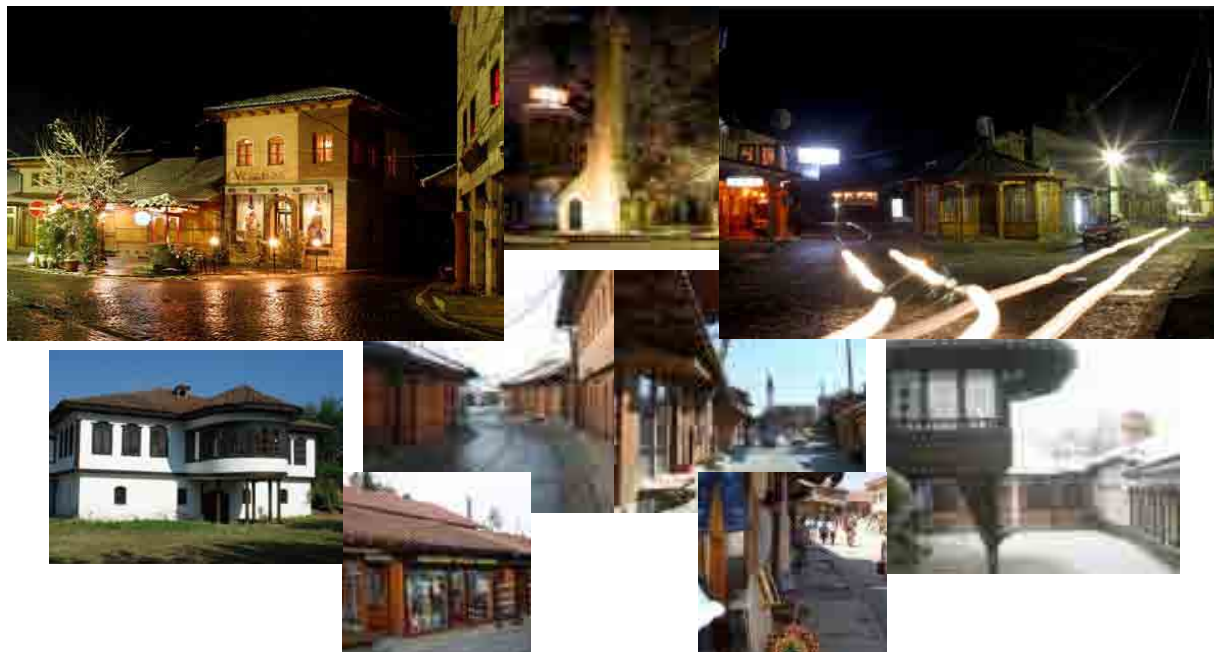
Në vazhdim, trajtimi i monumenteve me vlera të trashëgimisë kulturore dhe historike, të atyre ekzistuese dhe të ardhshme, krahas ilustrimit me foto dhe shtrirjes tyre në hartë (hapësirë) do të shoqërohet edhe me përshkrim dhe historik të shkurtër të tyre. I gjithë trajtimi i monumenteve, të përzgjedhura në këtë pjesë, do të bëhet sipas grupimit tyre me qëllim të krijimit të zonave të përbashkëta, të cilat duhet mbrojtur me ligj dhe fanatizëm, si:

- A) *Zona e Qendrës Vjetër në qytetin e Gjakovës,*
- B) *Zona Piktoreske Ana e Drinit në komunën e Gjakovës dhe*
- C) *Zona e Ansambllit të Kullave Shqiptare në Nivokaz apo Skivjan.*

²⁷ IMMK Gjakovë. *Lista e Objekteve dhe Tërësive Arkeologjike të Propozuara për Monumente të Mbrojtura me Ligj*, nga procesi “Evidentimi i monumenteve të kulturës sipas Inventarizimit” 2003 – 2010.

A). Zona e Qendrës së Vjetër në qytetin e Gjakovës

Kompleksi “Çarshia e Madhe” – Është nën mbrojtje të ligjit që nga viti 1955 dhe paraqet njërën nga komplekset monumentale urbanistike më të mëdha jo vetëm në Kosovë por edhe jashtë saj. Shtrirja e saj nga veriu në jug arrin në afër 1000 m’, ndërsa sipërfaqja e gjithmbarshme e saj është 34.000 m². Ajo, për rajonin e Gjakovës, ishte vatër e zhvillimit ekonomik shoqëror dhe kulturor, sepse në të u zhvilluan të gjitha llojet e zejeve të mundshme.

► Fig. 23. - Foto nga Zona e Vjetër e Qytetit në Gjakovë (Burimi, MKRS dhe IMMK Gjakovë).

Çarshia e Madhe ka vlera shumë të mëdha kulturore dhe historike por edhe shkencore.

Në pikëpamje urbanistike, Çarshia e Madhe paraqet një shembull të gjallë të planit urbanistik oriental, me elemente të pasura arkitektonike, që frymëzojnë sot çdo arkitekt. Ky kompleks paraqet, një muze të vërtetë të veshur me mozaikun e vërtetë të larmishëm të zejeve me arkitekturën specifike të enterierëve të pasur. Është një laborator i madh shkollor me modele të panumërta të krijimtarisë popullore në të cilën pasqyrohet kreativiteti i pashoq i ndërtuesit si dhe përpunuesit e latuesit të përsosur të drurit.

Në pikëpamje të arkitekturës, Çarshia paraqet një shkollë të modeleve më të bukura të arkitekturës popullore dhe të shkathtësisë ndërtimore, duke filluar nga detajet më të imëta e deri të tërësitë, prej objekteve deri në ambiente, prej ambientit deri në urbanizëm, duke mos humbur në asnjë rast masën e vërtetë, të cilën mjeshtri gjenial anonim dhe me përvojë të gjatë e ka gjetur me jetën dhe në shprehitë e zejtarëve, në hapësirën e nevojshme të domosdoshme, në dimensionet njerëzore.

Është rast i rrallë për një tërësi urbane që ruhet plotësisht dhe jeton gati e paprekur nga jeta moderne dhe si i tillë është edhe shembull i rrallë i bashkëjetesës së harmonishme të së vjetrës me të renë në një vend (qytet). Me 1999 u dogj, me të gjitha përmendoret kulturore historike në të, por u ringjall pas lufte falë ndihmës së organizatave ndërkombëtare USAID, CORDAID, etj.

Kompleksi “Xhamia e Hadum Agës” – Kompleksi i Xhamisë së Hadumit, është i mbrojtur me ligjit që nga viti 1955 dhe paraqet simbolin e qytetit të Gjakovës me të cilën, sipas traditës, lidhej edhe fillimi i jetës qytetare, paraqet qendrën kulturore, arsimore dhe fetare të këtij vendbanimi. Pranë saj gjendej biblioteka më e madhe se vetë xhamia dhe përbri saj shkolla.

Sulejman Hadum Aga, pos këtij kompleksi, ndërtoi në afërsi një muvaki-hane, një han, një hamam dhe disa dyqane që përbëjnë bërthamën e Çarshisë së Madhe. Të huajt e konsideronin “monument i kulturës shqiptare...monument unik në të gjitha trojet shqiptare” (Ridelmajer), që “mund të bënte gara lirshëm me xhamitë në Stamboll” (Myller).

► Fig.24. - Xhamia e Hadum Agës (IMMK, Gjakovë)

Planimetria e saj përbëhet nga salla e lutjeve, hajati dhe minarja. Salla e mbuluar me kube të konstruktuar drejtpërdrejtë mbi trompe në këndet e mureve konstruktive. Ky konstruksion specifik guri, paraqet të vetmen zgjidhje të këtillë ndërtimore në Kosovë, me themele katrore me kupolë mbi tromped dhe triemin me tri kupola mbi shtylla masive, për nga mënyra e ndërtimit dhe madhështia e saj, paraqet përmendore të rëndësishme të arkitekturës mesjetare islame.

Enterierët janë të zbukuruar me arabeska, me pikturë murale, me peizazhe të stilizuara, me motive të arkitekturës popullore, natyra të qeta, ornamente bimore, figura gjeometrike, citate të Kuranit, etj.

Në arsyetimin e vendimit mbi mbrojtjen e këtij kompleksi, që përfshinte xhaminë, bibliotekën, shkollën, shatërvanin dhe varrezat. Më 1999, ky kompleks u dogj, nga i cili kishte shpëtuar vetëm xhamia me minaren e granatuar, me derën e hyrjes të djegur dhe me arabeskat e dëmtuara.

► Fig.25. - Ura e Taliqit (IMMK, Gjakovë)

Ura e Taliqit – Është e ndërtuar mbi lumin Krena dhe lidhë pjesën më të vjetër të qytetit të Gjakovës, që shtrihej në anën perëndimore me pjesën më të re në anën lindore të tij. Ura është e gjatë 21.50 m, me gjerësi 4.05 m dhe ka lartësi prej 5.0 m. Kishte tre qemer me kurriz me dy dritare shkarkuese, ndërsa më vonë kishte dy harqe të mëdha dhe dy

shtylla. Në gjatësi prej 7.0 m kishte konstruksion prej druri. Në vendimin e vitit 1962 mbi mbrojtjen e saj thuhet se ka vlera historike, sociologjike, artistike, urbanistike dhe kulturore.

► Fig.26. - Ura e Tabakëve (IMMK, Gjakovë)

Ura e Tabakëve – Ura e tabakëve mbi lumin Erenik, e ndërtuar nga Esnafi I Tabakëve të Gjakovës, më 1771, lidhte Gjakovën me Shkodrën. Është e gjatë 127m dhe ka 14 qemerë me dritare shkarkuese. Në të janë të gdhendura shumë reliefë. Në njërin nga qemerët e urës është e gdhendur një pëllëmbë dore me gishta, një rozetë e Vogël me një sferë në mes dhe me rreze në mes të saj, me një figurë në trajtë gërshëre, vegël pune e esnafit që e ndërtoi urën.

Në vendimin mbi mbrojtjen e urës me ligj të vitit 1962 thuhet se ka vlera historike, sociologjike, artistike, urbanistike dhe kulturore.

► Fig.27. - Kulla e Koshit (IMMK, Gjakovë)

Kulla e Koshit – E ndërtuar në shek. XIX në Krye të Pazarit është nën mbrojtje prej vitit 1980. Paraqet një banesë kullë trekatëshe prej guri. Më herët Quhej kulla e Batushave, sepse ishte pronë e agëve të Batushës, një familje e njohur, pjestarët e së cilës morën pjesë në disa luftëra gjat Rilindjes Kombëtare Shqiptare. Është ndër shembujt e rrallë të kullës së gurit, të ruajtur në qytet.

Më 1927, Hysni Koshi nga kjo kullë i pengoi xhandarët e “kralit” që kishin filluar ta rrënonin varrin e Maxhar Pashës me pushkën e fshehur me mjeshtri nga i zoti.

Në arsyetimin e cekët të vendimit mbi mbrojtjen e këtij monamenti Shquhet si kullë fortifikuese e Rrafshit të Dukagjinit e ndërtuan nga mjeshtër shqiptar.

Teqja e Shejh Emin – Teqja I takon Tarikatit Sadi. Është ndërtuar nga vet Shejh Emini (arkitekt i njohur i Gjakovës që projektoi shumë objekte dhe komplekse të ndryshme arkitekturore), më 1730 dhe e rindërtuar më 1856, ndërsa nën mbrojtje me ligj qëndron nga viti 1956.

Në konceptin arkitekturor objekti i takon arkitekturës popullore qytetare. Paraqet një kompleks objektësh me teqen, tyrben, samahanen, krojet, shtëpi dhe objekte të tjera përcjellëse. Si në enterier ashtu edhe në eksterier është e pasur me elemente dekorative druri të gëdhendur. Ky element shquhet për dhomën e mysafirëve në kat që e ka formën e tetkëndëshit.

► Fig.28. - Teqja e Shejh Emin (IMMK, Gjakovë)

Në vendimin për mbrojtjen e këtij objekti thuhet se ky monument është shumë interesant në pikpamje arkitekturore, se paraqet ekzemplar të rrellë të arkitekturës sakrale që do të shërbejë për studimin e përmendoreve të këtij lloji.

Shtëpitë e vjetra qytetare (Muzeu Etnografik) – Është ndërtuar rreth vitit 1810 dhe nën mbrojtjen e ligjit është që nga viti 1955. Paraqet një arritje kulmore të banesës qytetare me “qyshk” në Kosovë. Ka dy kate dhe dy qoshqe interesante me sitem edhe më interesant të ngrohjes. Tavanat janë të zbukuruar me dru gdhendje.

► Fig.29. – Muzeu Etnografik (IMMK, Gjakovë)

Në arsyetimin e varfër të vendimit mbi mbrojtjen e këtij objekti, thuhet se është objekt shumë interesant arkitekturor, i cili përmban të gjitha karakteristikat e arkitekturës banesore qytetare. Në këtë ndërtesë është i vendosur Muzeu Rajonal. Këtu janë edhe Hani i Haraqisë, Kulla e Sahatit, Lapidari i Lidhjes së Prizrenit dhe Kompleksi i Sylejman Vokshit.

Rekomandohet të përpilohet harta me zonën e kompleksit të Çarshisë së Madhe dhe të pikave të përmendura për rreth saj dhe të krijohet Zona e Qendrës së Vjetër të Gjakovës me kufirin e vet të përcaktuar.

B). Zona Piktorese e Ana-Drinit në komunën e Gjakovës

Gjakovë)

Ura e Terezive në Bishtazhin. Ura më 11 harqe në formë gjysmë harku dhe me 10 dritare shkarkuese midis tyre, është ndërtuar me material guri, më 1730 dhe që nga viti 1962 është nën mbrojtje me ligj. Ndërtimi i saj me gjatësi prej 192.8 m dhe gjerësi prej 5.1 m, u bë mbi lumin Erenik, që lidhte Gjakovën me Prizrenin, nga “Esnafet – Terezi” të Gjakovës.

► Fig.30. - Ura e Terezive(IMMK,

Në vendimin mbi mbrojtjen e saj thuhet se përmban vlerë historike, sociologjike, artistike, urbanistike dhe Kulturore.

► Fig.31. - Xhamia e Hasan Agës në Rugovë (IMMK, Gjakovë)

Xhamia e Hasan Agës – Është nën mbrojtjen e ligjit që nga viti 1970. Në vendimin mbi mbrojtjen e këtij objekti thuhet se xhamia me minaren janë të mbuluara me llamarinë plumbi dhe se në pjesën e brendshme të mureve ekzistojnë tetë pilastra të fortë, që bartin trompet dhe kupolën. Sipas sistemit të ndërtimit, konsiderohet i dytë i këtij lloji në vend.

Mënyra e ndërtimit e kësaj xhamie ka ngjashmëri me Xhamin e Hadumit në Gjakovë dhe xhamin e Sinan pashës në Prizren. Në të ishin të ruajtura lokalet e shkollës, në të cilën edukoheshin dhe arsimoheshin fëmijët e shumë familjeve provinciale, që ishte gjë e rrallë në shek. XVII e XVIII. Zbukurimet e mbrëndshme pasqyrojnë artin provincial. Përreth saj ekzistonin varrezat me nishane dhe mbishkrime, të periudhës më të hershme, deri më 1932, kur aty u ndërtua shkolla.

Kanjoni i Drinit Bardhë dhe Ura e Fshajtë në Ujëz – Në këtë zonë, përveç monumenteve të shumta kulturo-historike, gjenden edhe fenomenet e trashëgimisë natyrore Kanjoni “Gryka e Drinit Bardhë” në Ujëz dhe Druri Unik në Evropë “Brosha” në Rugovë.

Ardhja e vizitorëve në zonë, mund të joshet edhe nga shumë opsione tjera që ofrohen në zonë për kënaqësinë e tyre turistike, sikur: Larja dhe noti në të hapur, Kërcimi dhe Zhytja në ujë, Shikimi i Garave Tradicionale “Kërcimi nga Ura e Fshajtë”, Peshkimi garues dhe ai rekreativ gjatë gjithë vitit, Lundrimi me barka, Kampingu, etj.

Kënaqësia e vizitorit sa vjen e shtohet akoma më shumë, kur gjatë shtegtit në zonë, përveç peizazhit të bollshëm të cekur e të pa cekur natyror dhe kulturor, haset edhe në spërkatëset e

aktivizuara për ujitjen e arave (tokës së rrafshët bujqësore), të cilat nën ndikimin e rrezeve të diellit krijojnë "ylberë" (spektrin shumë ngjyrësh) të varguar përgjatë rrugës Gjakovë – Prizren.

► Fig. 31. - Ura e Fshajt në Ujëz (IMMK, Gjakovë)

Këtu gjenden edhe Fortifikimi i shek. IV – VI në Gexhë; Tuma Ilire të Ura e Fshajtë, shek. VIII – III P. E. Sonë në Ujëz si dhe Tuma parahistorike, Ura dhe Vendbanimi i shek. I – IV, Varreza mesjetare, Ura e Hijes së Metës dhe Kulla e Ymer Pogës (e vetmja me kupolë) të gjitha në Rogovë.

Rekomandohet të përpilohet harta me pikat e përmendura dhe krijimi i zonës së Ana-Drinit me kufirin e përcaktuar (të krijuar nga buferët e secilës prej këtyre pikave).

Planifikimi dhe zhvillimi urban i komunës së Gjakovës

Qyteti dhe komuna e Gjakovës është ndër të parat nga zonat dhe qendrat e mëdha urbane të Kosovës që është zhvilluar duke u bazuar në Plane si: Plani Hapësinor për Komunën e Gjakovës (1988), Plani Zhvillimor Komunal dhe Urban (2006), Plani Gjeneral Urban (1968 dhe 1973) dhe Plani Gjeneral Urban (1988), Planet e Përgjithshme Urbanistike për 23 Fshatra, 6 Planet Detale Urbane si dhe 6 Zgjidhjes Urbanistike për zonat e veçanta, e tjera.

Duhet theksuar se Planet Hapësinore Komunale dhe ato Gjeneral Urbanistik të Gjakovës, prej viteve të '60-ta e deri para konfliktit të armatosur të 1999-ës, janë përgatitur në harmoni me sistemin dhe sipas kërkesave të kohës, kur edhe janë dizajnuar. Dihet se atë botë, akoma nuk ishin ngritur kapacitetet njerëzore dhe institucionale Kosovare (vendore), si në grumbullimin e të dhënave ashtu edhe në hartimin e planeve hapësinore dhe urbane. Përderisa, hartuesit e këtyre planeve ishin nga trevat tjera të ish Jugosllavisë, atëherë edhe mënyra e përfshirjes dhe trajtimit të trashëgimisë kulturore dhe historike varej nga dëshira, vullneti por edhe angazhimi i tyre profesional për sigurimin e informatave të nevojshme dhe bashkëpunimin me ekspertë vendor (sado që në numër të vogël ekzistonin) rreth çështjes së trashëgimisë kulturo-historike.

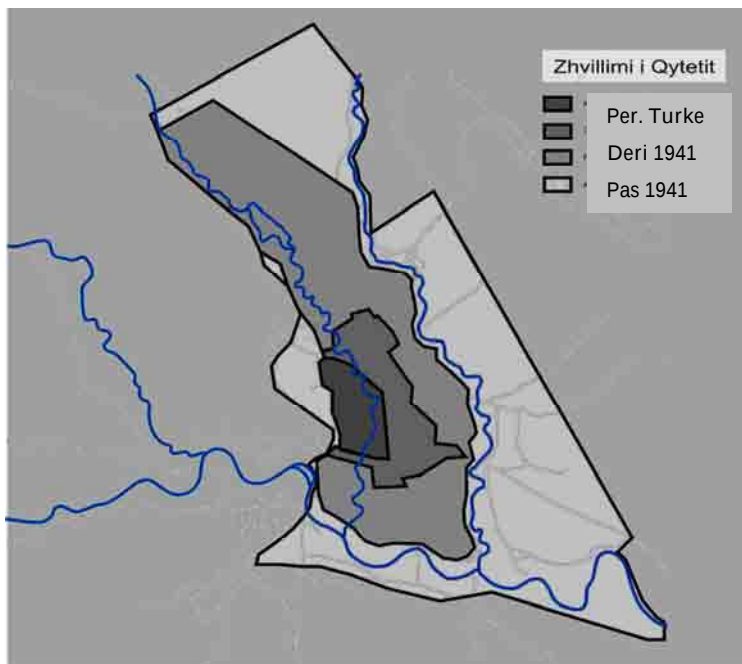
Përfshirja e trashëgimisë kulturore në planet përkatëse komunale

Përfshirja e trajtimit të trashëgimisë kulturore dhe historike në planet e deritanishme hapësinore, zhvillimore dhe urbane, për komunën dhe qytetin e Gjakovës, është ndarë në dy faza:

1. Faza e para-konfliktit të 1999-ës dhe
2. Faza e pas-konfliktit të 1999-ës.

1. Faza e para-konfliktit të Vitit 1999

Plani Gjeneral Urban i Gjakovës - Viti 1968 dhe 1973

► Fig.32. - Kufiri i zonës urbane të Gjakovës sipas PGJU 1968 (faqe 15, PZHK dhe PZHU 2006 – INTECH).

Planet hapësinore për komunën e Gjakovës si tërësi nuk ka pasur, mirëpo ishte Plani Gjeneral Urban (PGJU) i vitit 1968 si dhe PGJU i vitit 1973, të cilët zhvillimin dhe shtrirjen e qytetit të Gjakovës e shihnin në drejtimin veri – jug (përgjatë rrugës Pejë – Prizren) deri në lumin Erenik.

Trashëgimisë kulturore dhe historike nuk është përfshirë dhe trajtuar sa duhet, çka edhe nuk mund të pritej një gjë e tillë të ndodhte në këtë kohë. Aso kohe, ishte trend tjetër, lëvizja kah

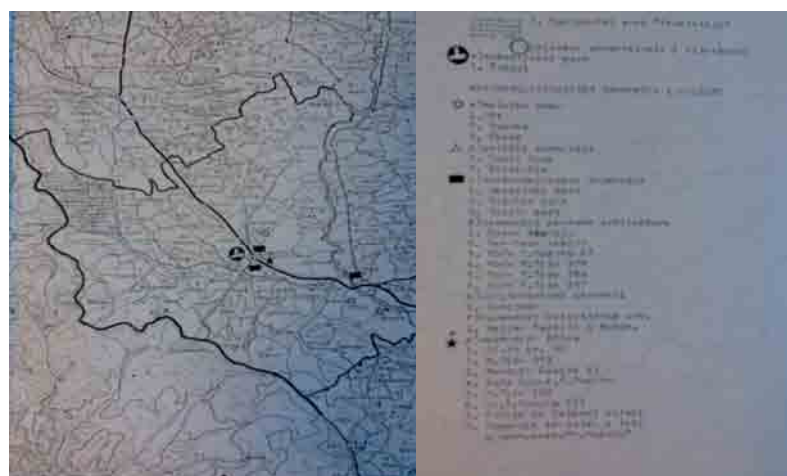
modernizime dhe shkatërrimi i së kaluarës. Mungonin apo ishin të rrallë, ekspertët vendor (Kosovar) për themelimin dhe udhëheqjen e Institucioneve përkatëse për planifikim si dhe për kërkimin, hulumtimin dhe grumbullimin e të dhënave të reja mbi trashëgiminë kulturore dhe historike si dhe për kujdesjen ndaj asaj të njohur.

Hartimi i këtyre Planeve bëhej nga ekspertët nga institucionet jashtë Kosovës (nga ish RSFJ), të prirë nga politike e kohës, duke mos përfshirë ekspertët e rrallë Kosovar të trashëgimisë dhe të planifikimit në ekipet punuese si dhe duke mos i angazhuar fare për bashkëpunim.

Trashëgimia kulturo-historike në këto plane, është shprehur si shumë e varfër dhe atë përmes disa fotove të vjetra të rrugëve dhe objekteve të qytetit, pa ndonjë shtrirje dhe trajtim tekstual dhe hartografik adekuat. Ngelet të supozohet se ajo ekzistonte vetëm në bërthamën (zonën) e vjetër të qytetit të Gjakovës. Me përfshirjen e tillë të trashëgimisë kulturo-historike në këto plane, lë përshtypjen e mungesës së të dhënave por edhe të shtynë të dyshohet në profesionalizmin dhe vullnetin e hartuesit të huaj të dokumentit.

Plani Hapësinor për Komunën e Gjakovës - Vitit 1988²⁸

► Fig.33. - Planin Hapësinor për Komunën e Gjakovës, Dhjetor 1988 (Faqe 17, 18).

Në pjesën e I-rë **“Gjendja dhe Vlerësimi i rregullimit hapësinor”**, të Planit Hapësinor për Komunën e Gjakovës (Dhjetor 1988), trashëgimia kulturore-historike është përfshirë dhe trajtuar së bashku me atë natyrore në mënyrë

shumë të varfër. E gjithë përfshirja dhe paraqitja e saj, si pjesë tekstuale si dhe shtrirja e saj hapësinore në hartën e territorit komunal të Gjakovës, haset vetëm në këto dy faqe, siç shihet edhe në

²⁸ Instituti për Arkitekturë, Urbanizëm dhe Planifikim Hapësinor i Fakultetit të Arkitekturës në Sarajevë, **Plani Hapësinor për Komunën e Gjakovës (1988)**, Janar 1989 Sarajevë.

foton e mësipërme. Këtu, në listën e atëhershme të monumenteve të mbrojtura me ligj, përmenden objektet dhe tërësitë nga:

Trashëgimia natyrore / Parkut Nacional “Alpet Shqiptare (apo Bjeshkët e Nemuna)”, Rariteti natyror “Gryka e Drinit” dhe Parku Memorial “Qabrati” / si dhe

Trashëgimia kulturore e historike, e listuar ndaras, sipas vlerave dhe kohëve të ndryshme / Koha e metalit (Ujz, Rogovë dhe Qerim), Antika (Doblibare dhe Bishtazhin), Mesjeta (Urat e Terezive, Tabakëve dhe Taliqëve), Arkitektura e qytetit (Xhamia e Hadumit, Teqja e Sheh Eminit dhe katër shtëpi banimi në ish rrugën M. Tito), Ansambli arkitektonik në Cërmjan, Zona e Urbanizimit historik “Çarshia e Madhe në Gjakovë” dhe Tetë Përmendoret të cituara nga LNÇ-ja (Shtëpi, Pllaka Përkujtimore dhe Përmendore) nëpër rrugë me emra të ndryshëm /.

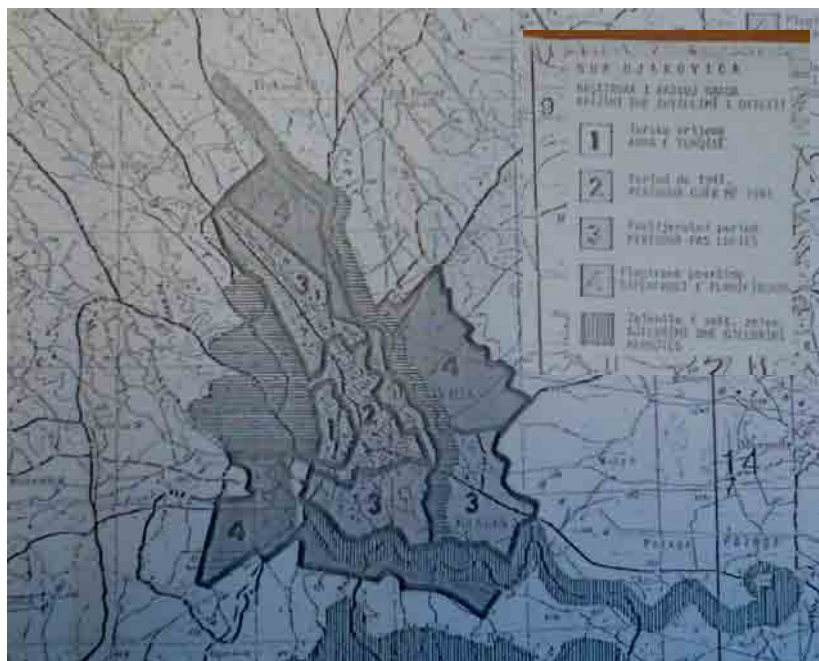
Në pjesën e II-të, **“Interesi i Përbashkët dhe Caqet e Rregullimit Hapësinor”**, nuk e gjejmë të përmendet ndonjë cak (synim) i veçantë për trashëgiminë kulturo-historike, por mund të përfshihet disi në, atë të rreshtuar si i fundit faqe 58, citoj: “Të sigurohet ruajtja dhe mbrojtja e vlerave të krijuara natyrore, në bashkërendim të interesit mbrojtës ndaj zhvillimit të aktiviteteve tjera, kur njëkohësisht rigjallërimi dhe rregullimi i këtyre vlerave vihet në funksion të plotësimit të nevojave shpirtërore dhe fizike”.

Në pjesën e III-të, **“Projeksionet e Rregullimit Hapësinor”** faqe 103, një ndër politikat e zhvillimit Ekonomik ceket edhe: “Aktivizimi i Çarshisë së Madhe dhe Hotelit Ri do të nxisin zhvillimin e turizmit tranzitor e me të edhe funksionimin e zanateve dhe punës dorës”.

Në pjesën e IV-të, **“Korniza e Masave dhe Orientimet për Zbatimin e Zhvillimit Hapësinor”**, nuk e gjejmë asnjë masë që tregon për përfshirje apo trajtim të trashëgimisë kulturore dhe historike.

Fazat e këtij Plani janë të ngjashme me fazat e Planit Hapësinor që kërkohen edhe me Ligjin për PH 2003.

Plani Gjeneral Urbanistik i Qytetit të Gjakovës 1988²⁹

► Fig.34. – Harta e Planit Gjeneral Urbanistik të Gjakovës, 1988 (faqe 23).

Ky Plan, siç shihet edhe në figurë, zhvillimin e qytetit të Gjakovës e orientonin kah zgjerimi i tij në drejtimin lindje – Perëndim, për dallim nga planet e mëparshme, siç shihet edhe në fig. 6. shtrirjen e qytetit e kishin orientuar në drejtimin Veri - Jug.

Në këtë Plan, trashëgimia kulturo historike është përfshirë pak më shumë dhe brenda mundësive dhe informatave në dispozicion

hartuesit e Planit. Duhet theksuar se këtu, nuk ka munguar edhe aq shumë dëshira dhe vullneti i hartuesit, përderisa i është dhënë hapësirë më e madhe sa i përket përfshirjes dhe trajtimit të trashëgimisë kulturore dhe historike. Kjo tregohet edhe në pjesën hyrëse, në kaptinën II faqe 17, kur

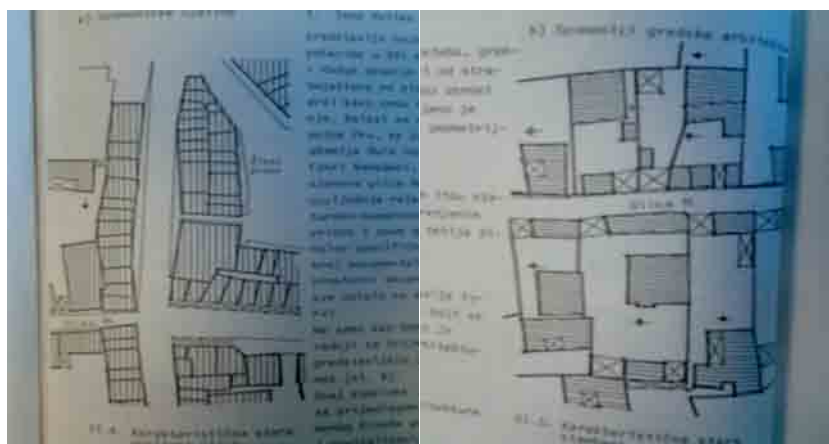
²⁹ Instituti për Arkitekturë, Urbanizëm dhe Planifikim Hapësinor i Fakultetit të Arkitekturës në Sarajevë, *Planin Gjeneral Urbanistik të Qytetit Gjakovës (1988)*, Janar 1988 Sarajevë.

theksohet se në qytet dhe në afërsinë e tij janë gjetur gërmadha të rastësishme nga epokat e ndryshme, që nga Iliria dhe Roma, mirëpo pa ndonjë shënim më të saktë dhe shtrirje të caktuar të saj.

Vlen të theksohet këtu, se në fund të kësaj pjese mbi gjendjen ekzistuese (të faqes 28), jepet vërejtje e nënvizuar citoj:

“Bazuar në të dhënat gojore, që dispononim ne, ky qytet ka material të bollshëm mbi thesarin e shumtë të trashëgimisë kulturore dhe historike, por akoma të pa publikuar. Prandaj, me keqardhje konstatojmë se nuk patëm mundësinë e trajtimit të saj në këtë Plan, porse nga këtu kërkohet që hulumtimet e bëra të përpunohen në hollësi dhe në veçanti, sepse trashëgimia kulturo – historike e Gjakovës e meriton këtë”.

Prandaj, në këtë Plan³⁰, jepen përshkrime të shkurta, për tërësinë monumentale të Çarshisë së Madhe në Gjakovë, të ilustruara edhe me skica si në figurën më poshtë, ashtu edhe për monumentet më vete nga lista e tyre nën mbrojtje e atëhershme.

► Fig.35. - Skica nga pjesë të Çarshisë së Madhe në Planin Gjeneral Urbanistik të Gjakovës, 1988 (faqe 25 dhe 26).

Në fund, nga aspekti strategjik, nga ky Plan dalin kërkesat për hartimin e disa planeve, si të:

- planeve të përgjithshme urbanistike për disa fshatra (vendbanime rurale)
- planeve detale urbanistike për disa zona të qytetit dhe
- zgjidhjeve urbanistike për disa zonave me interes të veçantë,

me kërkesën e mëparshme të përmendur, për hulumtimin më të hollësishëm të të dhënave dhe trajtim më të kujdesshëm të trashëgimisë kulturore dhe historike gjatë hartimit të planeve të përgjithshme dhe detale si dhe të zgjidhjeve të ardhshme urbanistike.

Vërejtje: planet e përgjithshme dhe detale si dhe zgjidhjet urbanistike gjatë viteve dhe për zona të ndryshme³¹ mbeten çështje e studimeve të ardhshme.

³⁰ Në kaptinën III faqe 25 deri në 28

³¹ Në komunën dhe qytetin e Gjakovës ka edhe shumë plane më të hollësishme urbanistike, si: Planet e Përgjithshme Urbanistike për 24 Fshatra (Zona Rurale) në Masë të Komacionit, Planet Detale të Zonave Urbane dhe Zgjidhjet Urbanistike për Zona të Veçanta. Zgjidhja Urbanistike, për Zonën e Kompleksit “Çarshia e Madhe” dhe ajo për Zonën e Parkut Memorial dhe Natyror “Qabrati”, janë planet që më së shumti janë përfshirë dhe kanë të bëjnë me trajtimin e trashëgimisë kulturore dhe historike.

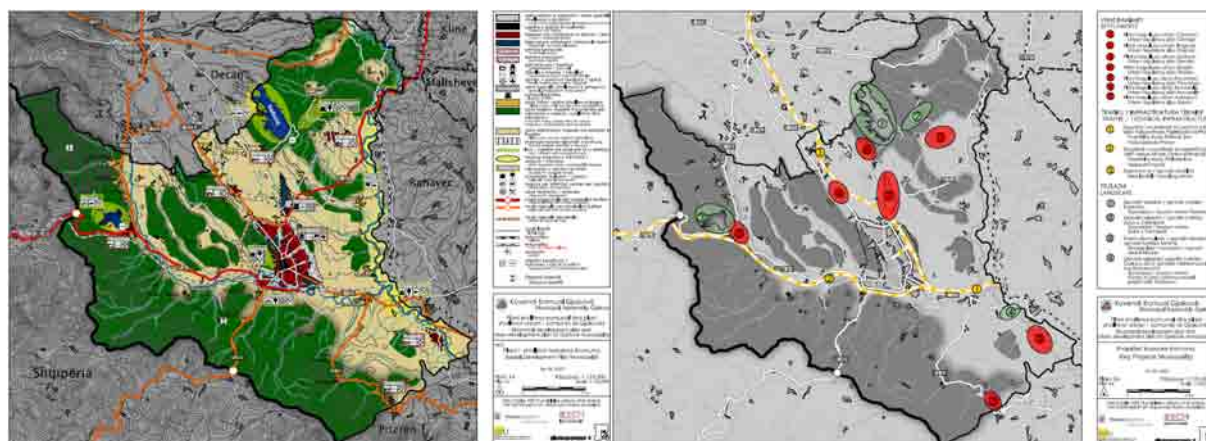
2. Faza e pas-konfliktit të Vitit 1999

Plani Zhvillimor Komunal dhe Zhvillimor Urban i Gjakovës (PZHK / PZHU 2008)³²

Trashëgimia kulturo-historike dhe natyrore, në kuadër të Planit Zhvillimor Komunal dhe Planit Zhvillimor Urban, të hartuara nga kompania “InTECH” dhe nën menaxhim të Drejtorisë për Urbanizëm, janë trajtuar paksa më shumë nga planet e mëparshme. Këtu nuk ka munguar bashkëpunimi i hartuesit me institucionet dhe ekspertët për planifikim dhe trashëgimi kulturo-historike dhe natyrore.

Falë bashkëpunimit të ndërsjellë, të kompanisë hartuese të planeve dhe të kapaciteteve të ngritura njerëzore dhe institucionale si në nivelin lokal në Gjakovë ashtu edhe në atë qendror në Kosovë, niveli i trajtimit dhe i shtrirjes hapësinore të trashëgimisë kulturore e historike dhe asaj natyrore është ngritur.

Nga analiza për vlerësim të përfshirjes së trashëgimisë kulturo-historike në PZHK dhe PZHU, që në rastin e Gjakovës janë të bashkërenditura në një kornizë vëllimore, bazuar në Ligjin për Planifikim Hapësinor (LPH 2003), përfundimet e dala krahas hartës si ilustrim, janë dhënë si në vijim.

► Fig.36. Hartat e Planit Zhvillimor Komunal dhe Urban, 2008 (faqe 181 dhe 241, “InTECH”).

Në këto plane të nivelit komunal, vendndodhjen e zonave me peizazhe dhe trashëgimi natyrore, të liqenit ekzistues të Radoniqit dhe atij të ardhshëm të Morinës, kodrës së Çabratit dhe të Sukës së Cërmjanit si dhe grykën e Drinit të Bardhë, e gjejmë të trajtuar dhe të shtrirë në hapësirën komunale të Gjakovës (si në hartën ilustruese), e njëjta nuk mund të thuhet edhe për zonat e monumenteve dhe tërësive me trashëgimi kulturo-historike.

Për dallim nga planet e mëparshme, këtu trashëgimia kulturo-historike, është përfshirë dhe trajtuar më tepër. Është pasuruar lista e monumenteve të mbrojtura me Ligj dhe paralajmërohet për një spektër më të gjerë të monumenteve nga inventarizimi në proces e sipër prej vitit 2003 në trevat e komunë së Gjakovës.

Në **Profilin e gjendjes ekzistuese**, kjo trashëgimi është trajtuar si thesar dhe potencial për joshjen e vizitorëve dhe zhvillimin e turizmit, janë evidentuar monumentet dhe tërësitë me trashëgimi dhe vendndodhja e tyre, mirëpo pa ndonjë shtrirje në hapësirë apo zonë të përcaktuar me kufij të definuar. Meqë, këtu është paraqitur në mënyrë simbolike, vendndodhja e mundshme e Monumenteve (objekteve dhe tërësive) nga lista e monumenteve të mbrojtura me ligj, si në hartën e mësipërme- majtas.

Përderisa, shtjellimi tekstual i çështjes së trashëgimisë, edhe pse pjesë të shumta janë përshkruar nga PHK 2009 – 2020+, nuk sjell diçka të re në informata, përveç disa rekomandimeve se si duhet

³² Kuvendi Komunal i Gjakovës dhe Konsorciumi në krye me Institutin e Shkencës dhe Teknologjisë “InTECH”, *Plani Zhvillimor Komunal dhe Urban i Gjakovës* (2006), Gjakovë, Mars 2008.

vetëdijesuar popullin dhe trajnuar rininë për ruajtjen e trashëgimisë të cilat janë dhënë si Objektiva tek analiza SWOT.

Tek **Vizioni**, trashëgiminë kulturore dhe historike e hasim që në fillim të skemës zhvillimore dhe të Deklaratës së Vizionit. Mirëpo, edhe pse atë e gjejmë të jetë potencial për joshje të vizitorëve të huaj, nuk e gjejmë të inkorporuar drejtpërdrejtë në asnjërin nga Parimet e Përgjithshme, përderisa në Caqet dhe Potencialet Zhvillimore Afatgjate e hasim si të pësuar në luftën e fundit (të vitit 1999).

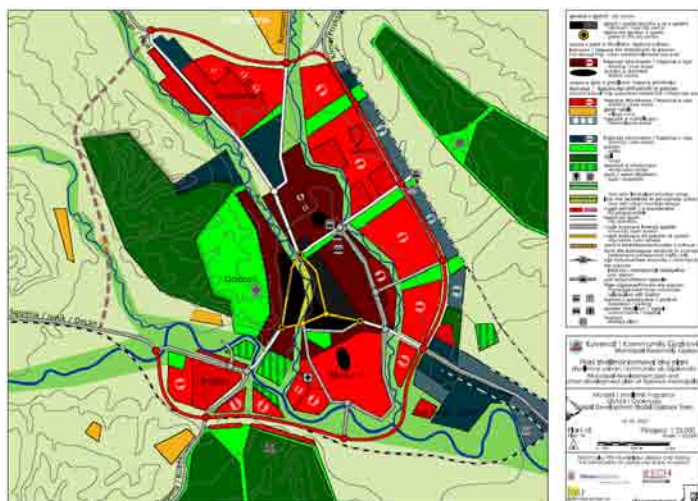
Më tej, në **Kornizën e Zhvillimit Hapësinor Komunal dhe Urban**, tek “Perspektiva e Mbrojtjes dhe Zhvillimit të Trashëgimisë Kulturore dhe Natyrore”, nën Objektivat e përgjithshme për mbrojtjen dhe zhvillimin e trashëgimisë kulturore dhe natyrore me veprimet që duhet ndërmarrë organet komunale, i gjejmë ato të jenë marrë dhe cituar nga PHK 2005 – 20015 (tani i rishikuar 2009 – 2020+).

Përderisa në **Strategjinë dhe Veprimet për Zbatim**, trajtohen peizazhet e luginave lumore dhe gjelbërimi i Çabratit dhe zonave të degraduara, nuk hasim në asnjë veprim të ardhshëm ti jetë kushtuar trashëgimisë kulturore dhe historike. Nuk është kërkuar as edhe trajtim i veçantë i trashëgimisë kulturore dhe historike gjatë hartimit të planeve rregulluese për zonat ekzistuese dhe të reja, planeve ri-zhvilluese të zonave industriale, planeve zhvillimore urbane për vendbanimet rurale të caktuara për qendra sekondare, që kërkohen me këtë Plan.

Atëherë, në paragrafin e parë tek **“Dispozitat për Zbatim”**, e hasim vetëm të përmendet kjo kërkesë, citoj: *“Për çdo zonë në zona urbane dhe qendra sekondare duhet të hartohen plane rregulluese. Të gjitha hulumtimet e nevojshme psh. Studime mjedisore, studime për zona të veçanta arkeologjike si dhe studime rreth rregullimit të trafikut janë të nevojshme dhe duhet zbatuar”*.

Tjetër, në pjesën 5.2.2. Kushtet për rregullimin e hapësirës, kemi dispozitën e fundit (të katërt) me gjithsej 6 masat që përcaktojnë kushtet e lokacionit faqe 248, që thotë: 5) *Masat për mbrojtjen mjedisore dhe mbrojtjen e tërësive të trashëgimisë natyrore dhe kulturore*. Po ashtu, nën 5.2.8. Masat për mbrojtjen e peizazheve, vlerave natyrore dhe tërësive kulturo – historike, pika e parë (nga gjithsej 3) thekson, citoj: *“Duhet bërë përzgjedhjen e elementeve të trashëgimisë kulturore të cilat duhet mbrojtur, dhe duhet miratuar rregullore përkatëse”*.

Dhe në fund, nën 5.5. Elementet dhe Udhëzimet për Hulumtim të mëtejme, ndër shtatë Planet dhe politikat që duhet hartuar, për Zonat arkeologjike është i pesti me radhë.

► Fig.37. - Plani Zhvillimor Komunal dhe Urban, 2008 (Harta në faqen 215, “InTECH”).

Si në PZHK ashtu edhe në PZHU, përveç përfshirjes më të shtuar në numër të monumenteve nga lista e inventarizimit, prapë mungon shtrirja e objekteve, tërësive apo e zonave të tyre. Për dallim nga qendra apo bërthama historike më e theksuara të qytetit (zona me ngjyrë të zezë) dhe ajo e Parkut Memorial “Çabрати” dhe Parkut Natyror

“Shkukëza” (zona me ngjyrë të gjelbër të qelë), si në figurën 9, nuk ka ndonjë theksim dhe përkufizim tjetër të veçantë të shtrirjes së monumente apo të zonave me trashëgimi të rëndësishme kulturo historike për zhvillimin e turizmit të Gjakovës.

Në fund krejt, duhet potencuar bashkëpunimin e mirë të Drejtorisë së Urbanizmit në Gjakovë me Institutin Rajonal për Mbrojtje të Monumenteve në Gjakovë (që nga themelimi dhe fillimi i punës tij më 1990), me theks të veçantë për konsultimin, lëshimin e pëlqimit dhe dhënien e kushteve urbane nga ana e Institutit për çdo kërkesë ndërtimi nga qytetarët. Po ashtu, ky bashkëpunim vazhdon të jetë edhe me rastin e hartimit të planeve detale / rregulluese për zonat e caktuara, me kujdes të veçantë në pikat arkeologjike, e jo si në periudhën 1990 – '99, kur Instituti Qendror i Kosovës kishte dhënë kushte të dyshimta pa pëlqim të IMMK-së në Gjakovë.

Konkluzion

Historikisht, gjatë hartimit të këtyre planeve, vërehet ngritje graduale e mundësive, dëshirës dhe vullnetit pak sa më të shtuar për bashkëpunim me ekspertë dhe opinionin më të gjerë vendor e po ashtu edhe e përpjekjes për përfshirje, trajtim dhe shtrirje hapësinore të trashëgimisë kulturore dhe historike në komunën dhe qytetin e Gjakovës.

Megjithëse, nuk ka ndonjë mekanizëm, instrument apo vegël që mund të tregojë dhe të vlerësojë se sa është apo sa duhet të përfshihet, trajtohet apo shprehet trashëgimia kulturore dhe historike në planet hapësinore, zhvillimore dhe urbane. Prandaj, është vështirë edhe të përfundohet se sa jemi apo nuk jemi të kënaqur, me numrin e vogël dhe të pamjaftueshëm të monumenteve dhe tërësive të identifikuara, të trajtuar dhe të shprehura në hapësirë, qofshin ato si pika apo zona të paraqitura si dhe me udhëzimet për qasjen dhe shfrytëzimin e tyre në të ardhmen.

Nga qasja, mënyra e përfshirjes, trajtimit, paraqitjes në hapësirë dhe e shfrytëzimit të trashëgimisë kulturore-historike, mund të përfundohet se:

Në planet, e kohës së mëhershme, duhet të kenë munguar,

- Trendi për përfshirje, trajtim dhe shtrirje hapësinore të trashëgimisë kulturore dhe historike,
- Interesimi institucional dhe individual për përkujdesje dhe ruajtjen e së vjetrës (trashëgimisë) ndaj zhvillimit “modern” të kohës,
- Kapacitetet e ekspertizës njerëzore dhe institucionale për trashëgimi kulturore dhe historike,
- Kapacitetet e mjaftueshme buxhetore të investimeve individuale dhe shoqërore,
- Kapacitetet lokale profesionale, njerëzore dhe institucionale, për hartimin e Planeve,
- Dëshira, vullneti dhe profesionalizmi i ekspertizës hartuese të Planit, nga trevat jo kosovare dhe në harmoni (lojale) me sistemin e atëhershëm, në grumbullimin e të dhënave dhe (mos)paraqitjen e trashëgimisë në mënyrë korrekte,
- Të dhënat dhe informatat e nevojshme për monumente (objekte dhe tërësi) të trashëgimisë kulturore dhe historike,
- Besimi dhe bashkëpunimi i ndërsjellë me ekspertët profesional kosovar (vendor) dhe lokal,
- Leja dhe investimet nga organet më të larta qeverisëse për kërkime dhe hulumtime të lashtësisë së trevave kosovare,
- Promovimi i literaturës së “huaj” për hulumtimet arkeologjike në Kosovë, etj.

Kurse, në planet e kohës më të afërt, duhet të ketë munguar,

- Doracaku (instrumenti apo vegla për vlerësim) me kritere të caktuara mbi përfshirjen, trajtimin dhe shtrirjen hapësinore të trashëgimisë kulturore dhe historike,
- Njohuria, interesimi dhe të kuptuarit adekuat për ruajtjen e së vjetrës (trashëgimisë) në “zhvillimin e qëndrueshëm” dhe “konservimin e integruar” tek hartuesit e planit,

- Interesimi i popullsisë për kujdes dhe investim në objektet e të së kaluarës,
- Kapacitetet investimeve qeveritare për hulumtime dhe konservim të integruar në këtë fushë,
- Hulumtimet për të dhëna të reja të nevojshme për monumente e propozuara të trashëgimisë,
- Kapacitetet profesionale njerëzore dhe institucionale dhe për hartimin e Planeve nga ekspertët lokal,
- Dëshira, vullneti, profesionalizmi dhe kapaciteti buxhetor i hartuesve të jashtëm të Planit për hulumtimin, grumbullimin, procedimin e të dhënave deri në paraqitjen gjeografike të tyre,
- Bashkëpunimi i singertë dhe i ndërsjellë me ekspertët profesional lokal,
- Etj.

Foto e mëposhtme paraqet një formë të mirë të promovimit kulturor në komunë e cila do të duhej të aplikohet edhe në komunat tjera.

Fig.37a. – Foto e promovimit të trashëgimisë kulturore në Komunën e Gjakovës

KOMUNA E PEJËS

Trashëgimia kulturore në Komunën e Pejës³³

Historiku i shkurtër

► Fig.38. – Foto e vjetër e qytetit të Pejës

Komuna e Pejës shtrihet në pjesën perëndimore të Kosovës, ka një sipërfaqe prej 603 km², me ~180.000 banorë. Lartësia mbidetare e qytetit të Pejës sillet nga 520-550 ndërsa pika më e lartë është 2522m' (Maja e Gurit të Kuq). Ajo kufizohet me komunën e Istogut, Klinës dhe Deçanit dhe po ashtu me shtetin e Malit të Zi.

Peja si vendbanim daton që nga kohërat më të hershme Ilire, dhe ishte qyteti më i rëndësishëm i Dardanisë Antike, me një numër lokalitetesh arkeologjike që na bëjnë edhe më bindës se këtu duhet të ketë qenë një qendër administrative komunale e tërë rrafshit të Dukagjinit dhe shtrirja e saj fillon që nga arat e quajtura „Gradinë”(ku janë gërmadhat e Pejës antike - nga tyrbja e „Sari Salltëkut”) ku në kohët tona është ndërtuar fabrika e baterive e deri te stacioni hekurudhor më saktë deri te kalaja.

Peja në kohën antike, Iliro-Romake është quajtur Siparantum, kurse gjatë mesjetës quhej Pech (Pekë, P(j)ekë), Peka, Pentza dhe Forno.

Peja si Siparant Dardan përmendet në hartën: „Gjeografia” e Ptolemeut në shekullin III-IV (nën sundimin e romakëve) civilizimi i të cilit arrin shkallën më të lartë të lulëzimit, ka pasur statusin e Municipiumit, në atë periudhë historike bëhet një nga qytetet kryesore të Dardanisë pas Ulpianës...

Peja me rrethinë pas betejës së Kosovës (1389) e deri më 1462 administrohej njëherë nga Balshajt (1378) e pastaj nga Dukagjinast... (familja Dukagjinase, Leka dhe Pali të cilët e kanë qeverisë Vendin).

Në kohën e luftës të Gjergj Kastriotit kundër perandorisë Osmane (deri me 1462) kur u pushtua definitivisht Peja, me këtë qytet sundonte Lekë Dukagjini III.

Që islamizimi i popullsisë së krishtere ishte i shpejtë e dëshmojnë edhe Defteri i viti 1582 sipas të cilit Peja ndahej në 18 mëhallë, 13 myslimane dhe 5 të krishtera...

³³ Pjesa dërmuese e materialit është marrë nga dokumenti i PZHK-së, 2007.

Peja gjatë shekujve ishte qendër ekonomike – kulturore, e në mbarim të shek XIX u bë edhe qendër e Rilindjes Kombëtare në krye me Haxhi Zekën, në luftë kundër pushtuesit turk, për të fituar pavarësinë më 29 Tetor 1912. Pastaj sundohet nga populli malazez dhe më 1915, u pushtua nga Austro-Hungarezët.

Me 1919 ra nën okupimin e mbretërisë Serbe –Kroate – Sllovene, në vitin 1941 ra nën sundimin Italian dhe pas dy viteve në vitin 1943 ishte nën administrimin e regjimit të nazi-fashizmit gjerman. Në vitin 1945 ishte nën sundimin e ish Jugosllavisë ndërsa pas intervenimit të NATO-s në vitin 1999, të përkrahura nga populli i Kosovës arrin të çlirohet, më 16. Qershor 1999. Tani komuna e Pejës është njësi territoriale administrative, në të cilën qytetarët realizojnë vetëqeverisjen e tyre, në pajtim me dispozitat e Rregullores për Vetëqeverisje Lokale të Kosovës nr. 2007/30.

► Fig.39. – Foto e çarshisë së vjetër të qytetit të Pejës

Lista e disa monumenteve të rëndësishme për Komunën e Pejës³⁴

Numri i objekteve të inventarizuara për komunën e Pejës është diku mbi **250**, dhe pritet që nga organet kompetente të bëhet valorizimi dhe përcaktohet statusi i tyre përfundimtar.

Ekzistojnë 57 monumente në komunën e Pejës që kanë status të mbrojtjes dhe 12 nga to nuk ekzistojnë më apo janë të shkatërruara tërësisht.

Lokaliteti Arkeologjik "Qyteza" – daton kryesisht nga fundi i shk. IV dhe nga fillimi i shk. III p.e.s. Vendbanimet e këtylla para-romake janë karakteristike edhe për territoret e Rrafshit të Dukagjinit. Vendbanimi në Pejë (Siperantum) daton që nga periudha para-qytetare e qytetare ilire, romake, bizantine dhe osmane, me një qytetërim të lartë dhe shtrihet në fushën e Pejës në të dy anët e lumit Lumëbardhit, me sipërfaqe prej 30ha. Është njëri ndër qytetet më të mëdha dhe më të rëndësishme antike. Sot mbi gërmadhat e këtij lokaliteti gjendet fabrika e baterive, e cila është ndërtuar në vitet e 80-ta.

► Fig.40. - Çarshia e Pejës

Informatat lidhur me listën e monumenteve të kulturës për Komunën e Pejës janë marrë nga IMMK – Pejë.

Çarshia si nevojë për kryerjen e shërbimeve të ndryshme tregtare lindi shumë herët. Definohet si qendër e shtrirë afër lumit në mes të zonave paralele të banimit. Sipas të dhënave, Çarshia e Pejës për herë të parë përmendet kah fundi i shek. XV-të. Në fillim Çarshia e Pejës shtrihej nga Ura e Zallit gjer të Ura e Gurit (Çarshia e Madhe). Në pjesën perëndimore ishin objektet e marangozëve-zdrukthëtarëve. Në pjesën lindore hasim në dyqanet e mbathtarëve, kurse në pjesën qendrore të Çarshisë ishte pjesa ma atraktive ku ishte Xhamia dhe shumë dyqane përreth saj. Më 1835, Çarshia e Pejës kishte 550 dyqane. Kjo zonë e ruajti epitetin e qendrës tregtare deri më 1943, ku nga forcat italiane u dogjën të gjitha dyqanet dhe Bajrakli Xhamia. Edhe sot kjo pjesë e qytetit trajtohet si qendër e ngushtë me frekuencë kryesore dhe pjesa e mbetur e Çarshisë përreth xhamisë sot quhet Çarshia e ngushtë dhe ka 158 dyqane zejtare.

Bajrakli Xhamia - është ndërtuar më 1471, gjendet në qendër të çarshisë dhe ka vlera të larta historike dhe kulturore. Përveç këtyre veçorive xhamia është me kube (kupollë) më të lartë dhe më të vjetër në Pejë. Xhamia është karakteristike tipike e arkitekturës osmane.

► Fig.41. - Hamami i vjetër në Pejë (Haxhi Beut)

Hamami i vjetër - u ndërtua në kohën kur Peja ishte nën sundimin osman dhe i takonte Sanxhakut të Dukagjinit (1462-1485). Objekti është hamam asimetric “çift”, përbëhet nga ambienti i hyrjes, zhveshjes, ambienti ndërmjetës, izolues, ambienti i djersitjes, masazhit, larjes, ambienti i depos së ujit me furrë. Hamami ka bazë katërkëndëshe dhe materiali që është përdorur është guri dhe tulla të realizuar me teknikë “Opus mixtum”.

► Fig. 42. - Patriarkana e Pejës

Patriarkana e Pejës – gjendet në rrugën që shpie në Grykën e Rugovës. Është ndër monumentet më të rëndësishme të periudhës së vonshme Bizantine në Evropë. Të katër ndërtesat e objektit reflektojnë pika të larta të kulturës Bizantino - Romake e cila është zhvilluar në Ballkan (XIII-XVII), me një stil të veçantë të pikturave murale. Sipas disa burimeve historike Patrikana e Pejës në shek. XIII - të është ndërtuar në themelet e tri kishave katolike - romake, të cilat i ka shfrytëzuar popullata shqiptare.

Varri i Haxhi Zekës – gjendet në oborrin e Bajrakli xhamisë së bashku me 52 varre tjera.

Haxhi Zeka si rilindës i dalluar i kombit shqiptar u lind më 1832 në Pejë. Mësimet e para i mori te hoxha i qytetit, ku edhe u emërua mësues në Pejë. Ai si i ri iu kushtua çlirimit të popullit shqiptar, së bashku me emrat tjerë si Ali Pashë Gucia, Jakup Ferri, Kadri Bajri etj. Ishte pjesëmarrës në Lidhjen e Prizrenit dhe pas kësaj organizoi Lidhjen shqiptare në Pejë 1899, që ishte vazhdimësi e Lidhjes së Prizrenit. Për rolin dhe kontributin e madh kombëtar të Haxhi Zekës, Konsulli anglez në Shkup shkruan: “Mulla Haxhi Zeka është i vetmi njeri të cilit i shkoi për dore t’i bashkoi më se 30 fise shqiptare të tri besimeve fetare, në një politikë të vetme për bashkimin e Shqipërisë dhe pavarësisë së saj”. Qeveria e Sulltan Hamidit me pëlqim dhe bashkëpunim të Beogradit dhe Cetinjes e përgatitën likuidimin fizik të Haxhi Zekës dhe më 20 Shkurt 1902, Adem Zajmi pas një zënke në Bashkinë e Pejës i zuri pritën Haxhiut dhe me disa shokë të tij të paguar prej Serbisë vrau rilindësin e dalluar të kombit shqiptar Haxhi Zekën.

► Fig.43. - Shkolla e parë shqipe

Objekti i **Shkollës së Pare Shqipe** “Haxhi Zeka”, u ndërtua në gjysmën e dytë të shekullit XIX - të dhe gjendet në afërsi të kompleksit të Hamamit të vjetër.

Nga kjo shkollë dolën luftëtarët e kulturës kombëtare dhe pishtarët e arsimit shqiptar. Objekti i Shkollës së pare shqipe së bashku me Hamamin e vjetër dhe Hamam Xhaminë, përbejnë një kompleks arkitektonik të ndërtuar në periudha të ndryshme historike.

► Fig.44. - Kulla e Shaban Goskës

Kulla e Shaban Goskës - bën pjesë në kullat si banesa qytetare të Rrafshit të Dukagjinit, e ndërtuar në dekadën e fundit të shekullit XIX. Në objektin e kullës tani është i vendosur Qendra Rajonale për Trashëgimi Kulturor në Pejë.

► Fig.45. - Konaku i Tahir Beut

Konaku i Tahir Beut - është ndërtuar më 1800. Deri në vitin 1960 ishte në qendër të qytetit, pastaj u zhvendos në sheshin e Haxhi Zekës, ku sot është Muzeu Regjional Etnografik.

► Fig.46. - Shtëpia e Pilingjurkajve

Shtëpia e Pilingjurkajve - ka një vjetërsi prej 135 vjetësh. Është objekt banimi dy katesh dhe konstruksion nga druri. Shtëpi tipike qytetare familjare, me etazhitet P+1, e ndërtuar nga qerpiçët, druri dhe guri. Kjo shtëpi ka karakteristika konzollën shumë shkallore dhe me arkitekturë tipike qytetare.

Harta e Shtegut Kulturor³⁵ - Një përpjekje për të dëshmuar dhe prezantuar trashëgiminë kulturore në Qytetin e Pejës është edhe Harta e Shtegut Kulturor. Sipas hartuesve kjo formë e prezantimit është një mundësi dhe një instrument i mirë me ndikim në zhvillimin e turizmit në komunë.

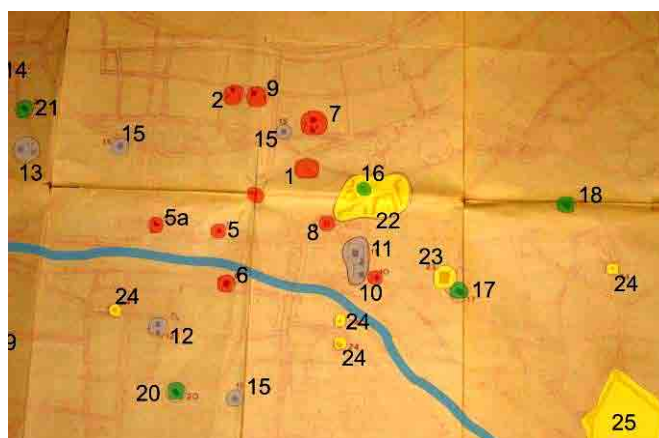
► Fig.47. – Harta e shtegut kulturor në zonën urbane të Komunës së Pejës.

Përfshirja e trashëgimisë kulturore në planet përkatëse komunale

Plani Gjeneral Urbanistik i qytetit të Pejës, i vitit 1956³⁶, është njëri ndër dokumentet e para të kësaj natyre. Në këtë plan janë të paraqitura objektet me trashëgimi kulturore të cilat janë të përshkruara me historiate për secilin objekt dhe me incizime detaje të disa nga objektet e propozuara.

Në hartë janë të paraqitura objektet me rëndësi për atë kohë me vendndodhjen e tyre (lokacionin) dhe ndarjen në disa kategori (Ndërtesa të përfshira në studim, kulla, xhamia dhe objekte tjera) të përcaktuara me këtë plan.

Nga ky plan vërejmë një interesim për çështjen e trashëgimisë kulturore, për gjendjen ekzistuese, për rolin dhe rëndësinë historike që kanë pas për atë kohë si dhe mundësinë e ruajtjes dhe mbrojtjes së mëtutjeshme të tyre.

► Fig.48. - Harta e Objekteve historike dhe objekteve të arkitekturës së vjetër të qytetit të Pejës - 1956

³⁵ Harta është punuar nga Instituti Rajonal për Mbrojtjen e Monumenteve të Kulturës në Pejë. Qëllimi i hartës ka karakter informues-turistik

³⁶ Informacion nga IMMK – Pejë

Plani i përgjithshëm komunal i vitit 1983³⁷ – është plani i fundit hapësinorë që është aprovuar nga Asambleja Komunale. Aspektet kryesore të këtij plani ishin zgjerimi i mundësive për transport si dhe ballafaqimi me migrim nga pjesët rurale në qytet. në mënyre konsekuente është paralogaritur dhe paraparë një rritje e banorëve në qytetin e Pejës si dhe rritja e kapacitetit industrial. Shërbimet për banorët sikur gjelbërimi, shkollat, spitalet ishin gjithashtu elemente me rëndësi në këtë plan. Plani u mor me pak me vlerat kulturore në këtë rajon duke i dhënë prioritet çështjeve tjera që për kohën ishin më me rëndësi. Nga ky plan përafërsisht gjysma parashikimeve është realizuar, i cili në këtë moment paraqet plan të vjetërsuar, me ndryshime drastike në demografinë e këtij rajoni dhe si i tillë duhet ti nënshtrohet revidimit të nevojshëm.

Në dokument theksohen problemet e paraqitura në sferën e planifikimit hapësinor dhe urban, të cilat përputhen edhe me problemet e komunave tjera të Kosovës, që janë:

- Mungesa e përfshirjes së ekspertëve vendorë në procesin e hartimit dhe miratimit të planeve në periudhën '89 – '99;
- Stagnimi i ngritjes profesionale të ekspertëve vendorë;
- Planet e periudhës '89 – '99, kanë qenë plane që kanë shërbyer si instrument i çrrënjësjes totale në këtë rast të identitetit të qytetit të Pejës dhe cenimi i të drejtave elementare në aspektin e sigurimit të hapësirës së mjaftueshme për banim dhe shërbime tjera përcjellëse.

Plani i Përgjithshëm Urban i vitit 1993-1996³⁸, është përpiluar në vitin '93-'96, mirëpo nuk është aprovuar nga Asambleja komunale dhe dyshohet se ka humbur gjatë apo pas luftës së vitit '99.

Plani Zhvillimor Komunal i vitit 2007³⁹, është dokumenti i fundit i zhvillimit hapësinor komunal, në të cilin përfshihet edhe Plani Zhvillimor Urban, të aprovuar nga Asambleja komunale në vitin 2007. PZHK përcakton shfrytëzimin e hapësirës dhe planifikon zhvillimet e sipërfaqes për një periudhë të caktuar. Ai i aplikon funksionet, veprimet dhe restriksionet në sipërfaqet brenda komunës dhe në këtë mënyrë lejon apo nuk lejon zhvillimin e disa aktiviteteve.

Krahas planeve të kaluara që u përmendën më lartë dhe që kryesisht kanë qenë plane konvencionale apo statike, Plani Zhvillimor Komunal është një plan gjithpërfshirës, dinamik që në vete përfshin komponentin e planifikimit strategjik.

Duke i'u referuar në vazhdim dokumentit të PZHK-së, lidhur me atë se sa është përfshirë çështja e trashëgimisë kulturore, vërehet një gjithpërfshirje e objekteve me vlerë kulturo-historike të të gjitha kohërave, ku përcaktohen disa mundësi, propozime, rregulla, kushte dhe masa gjithmonë në kontekst të mbrojtjes, ruajtjes dhe promovimit të trashëgimisë kulturore të Komunës së Pejës.

Në dokument thuhet: Sot këto monumente kulturore gjithnjë e më tepër po u ekspozohen ndikimeve që i rrezikojnë vlerat burimore të tyre, të manifestuara si rrënim i pjesërishëm ose i tërësishëm, mbindërtim, ndryshim destinimi, shkatërrim të mjedisit dhe ndërhyrje tjetër degraduese. Prandaj, këto duhet të ruhen me fanatizëm, sepse dëshmojnë një histori të bujshme të këtyre anëve.

Në pjesën e Profilit të dokumentit përshkruhet qyteti i Pejës në aspektin e zhvillimit historik, arkitektonik, religjioz, edukativo-arsimor dhe etno-kulturore nëpër periudha, duke filluar nga parahistoria e qytetit e deri në fillim të shek. XXI. Janë përshkruar vlerat, roli dhe rëndësia kulturore, historike dhe popullore të këtyre anëve, me theks të veçantë për shtëpitë popullore qytetare të Pejës, kullat (lloji, stili dhe ndërtimi i tyre), pastaj sarajet, xhamitë, kishat, teqetë, mesgjidet, varrezat, tyrbet, mullinjtë, hanet, urat, krojet, hamamet, medreset etj.

Është dhënë lista e monumenteve kulturo-historike të klasifikuara me tipologji dhe numër për komunën e Pejës. Po ashtu janë listuar disa objekte më me rëndësi dhe vlerë në kuadër të

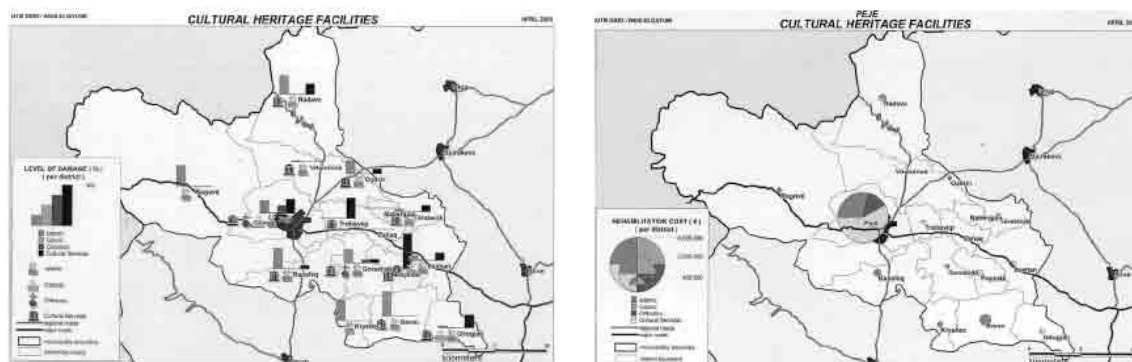
³⁷ Kjo pjesë është shkoqitur nga dokumenti i Planit Zhvillimor Komunal – 2007, nga pjesa Planet aktuale hapësinore, f.70.

³⁸ Teksti i shkëputur nga PZHK – Pejë 2007

³⁹ Nga dokumenti i PZHK – Komuna e Pejës, i aprovuar në asamble komunale më 2007, pjesa e trashëgimisë kulturore.

“Kompleksit të trashëgimisë kulturore” (Çarshia e Pejës, Mulliri i Haxhi Zekës, Konaku i Jashar Pashës, Hamamit të Haxhi Beut dhe Kompleksi i Kullave).

Në hartat e mëposhtme janë paraqitur shuma e investimeve dhe shkalla e dëmtimit të kategorive të caktuara të objekteve me trashëgimi kulturore.

► Fig.49. - Hartat nga Profili i PZHK-së

Një element shumë i rëndësishëm në dokument është integrimi i trashëgimisë kulturore dhe asaj natyrore në kontekst të mbrojtjes dhe zhvillimit ekonomik të qytetit, komunës dhe më gjerë, duke stimuluar zhvillimin e turizmit kulturor, malor, fshatar, shëndetësor, tranzit etj.

Komponentët më atraktive turistike në këtë rast të qytetit të Pejës dhe Bjeshkëve të Nemuna janë:

- Trashëgimia e pasur dhe e shumëllojshme e monumenteve kulturore (kisha, xhami, hamame, ura, hane etj.)
- Pasuria etnografike dhe folklorike (veshja rugovase, vallet dhe këngët folklorike, zakonet tradicionale etj.)
- Motivet interesante të mjedisit dhe peisazhet kulturore dhe natyrore (Çarshia e Pejës, vendbanimet fshatare, kullat, stanet në bjeshkë etj.)
- Veçoritë tjera kulturo-historike të traditës.

Më tutje në dokument vërehet qasja strategjike për të filluar zgjidhjen në parim të çështjes së trashëgimisë kulturore në Komunë – “Degradimi i trashëgimisë kulturore është në konflikt, dhe mbrojtja e trashëgimisë kulturore dhe natyrore është në sinergji me zhvillimin e turizmit”.

Njëra ndër sfidat e identifikuar në dokument, është Trashëgimia dhe zhvillimi i qëndrueshëm, sipas të cilës: Trashëgimia natyrore dhe kulturore e komunës është në rrezik të shkatërrimit dhe nevoja e një zhvillimi të qëndrueshëm duke i shfrytëzuar dhe mbrojtur vlerat për të ardhmen e fëmijëve tanë.

► Fig.50. - Harta e Strategjisë e komunës së Pejës

Çështja e trashëgimisë kulturore është pjesë përbërëse edhe e Deklaratës së vizionit⁴⁰ e cila përcakton qëllimet kryesore të zhvillimit komunal. Një veprim i tillë tregon se trashëgimisë kulturore për komunën e Pejës është njëra nga çështjet më të rëndësishme.

Përmes qëllimit - Ruajtja, mbrojtja dhe rehabilitimi i monumenteve të trashëgimisë kulturore, historike dhe resurseve natyrore, fillohet me shtjellimin dhe trajtimin gradual të çështjes, e cila më tutje zërthehet në synim (Ruajtjen dhe ripërtëritjen e trashëgimisë kulturore), për të vazhduar me prioritetet strategjike që ndërlidhet me çështjen e trashëgimisë.

⁴⁰ Deklarata e Vizionit, - “Peja qendër moderne turistike, agro-industriale, arsimore dhe shëndetësore, me synime pro evropiane të fuqizuara me lidhje të mira rrugore me rajonin, me mjedis të përshtatshëm për biznese private, zhvillim të vrullshëm ekonomik përmes zonave industriale dhe parqeve të biznesit duke ndikuar në rritjen e punësimit dhe jetës më të mirë për të gjithë qytetarët ku qyteti do të karakterizohet me mjedis të pastër dhe të këndshëm, me ruajtjen dhe ripërtëritjen e monumenteve kulturo-historike dhe traditave të civilizimit të lashtë.” - PZHK Pejw, f.63.

Në pjesën e strategjisë flitet për rëndësinë dhe mbrojtjen e trashëgimisë kulturore, me theks të veçantë pjesën e vjetër të qytetit dhe Patriarkanën e Pejës. Një paqartësi ekziston kur thuhet në vazhdim se objektet tjera që duhet mbrojtur do të integrohen në GIS.

Në dokument më tutje kemi një ndarje me rajone, në të cilën përshkruhet funksioni i tyre, veprimet dhe restriksionet e mundshme.

Në Rajonin Urban përshkruhen funksionet dhe propozimet për mundësinë e lidhjes së bjeshkëve të Rugovës me qytetin e Pejës, përmes:

- mbrojtjes së Bjeshkëve të Nemuna në kuptim të resurseve natyrore që posedon,
- ndalimit të ndërtimit të lartë në pjesën qendrore të Pejës, për arsye të ruajtjes së vizurave si nga bjeshka në qytet ashtu edhe nga qyteti në bjeshkë;

Element tjetër i propozuar është edhe mundësia e zhvillimit të turizmit me ofrimin e produkteve vendore në dyqanet e qendrës së qytetit, gjegjësisht Çarshisë së Pejës.

Po ashtu është propozuar, rilokimi i pjesës industriale që i takon zonës urbane të qytetit dhe ndalimi i ndërtimit në pjesën arkeologjike që sot në këtë pjesë gjendet fabrika e baterive.

Disa nga veprimet e propozuara janë: dislokimi i vendbanimeve joformale nga lokacionet padëshirueshme; dhe mbrojtja e zonave të gjelbra të qytetit.

Disa nga Restriksionet e propozuara për ndërtim dhe shfrytëzimin e tokës:

- Dendësia maksimale e vendbanimeve ekzistuese duhet të jetë 40 shtëpi / ha;
- Etazhiteti i objekteve të jetë P+2, përveç në zonat e përcaktuara me PZHU;
- Nuk do të lejohet industria që ndot ajrin dhe prodhon zhurmë përveç në zonën industriale të caktuar me PZHU;
- Nuk do të ketë ndërtesa në zonat e rezervuara për gjelbërim.

Një aktivitet me rëndësi në dokument është rekomandimi dhe kërkesa për autoritetet komunale që të vendosin kufijtë e saktë për zonat me interes të veçantë për Kosovën të cilat në Komunën e Pejës janë: Patriarkana e Pejës, kullat karakteristike, zona e Bjeshkëve të Nemuna etj.

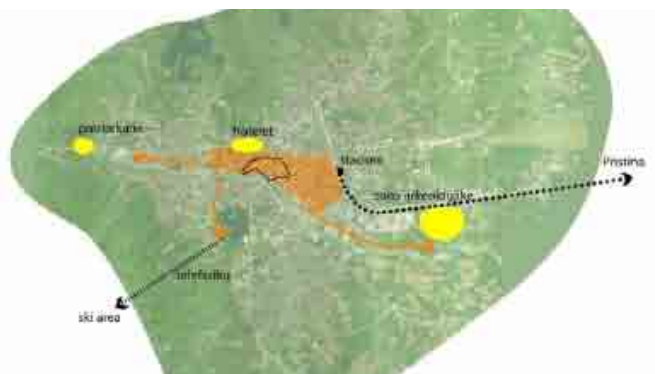
Në pjesën e fundit të dokumentit - Dispozitave për zbatim⁴¹, janë dhënë Kushtet dhe masat për rregullimin e zonave dhe tërësive me vlerë të veçantë:

- Kërkesa për hartimin e PH për zona të veçanta të propozuara nga niveli komunal (Për zonën e Patriarkanës së Pejës).
- Hartim të PRrU për zonat e përcaktuara me PZHU dhe
- Studim i fizibilitetit të lokaliteteve arkeologjike

Masat për mbrojtjen e peizazheve, vlerave natyrore dhe tërësive kulturo-historike;

- Përzgjedhja e elementeve të trashëgimisë kulturore të cilat duhet mbrojtur
- Miratimi i rregulloreve përkatëse

► Fig.51. – Infrastruktura kulturore dhe turistike

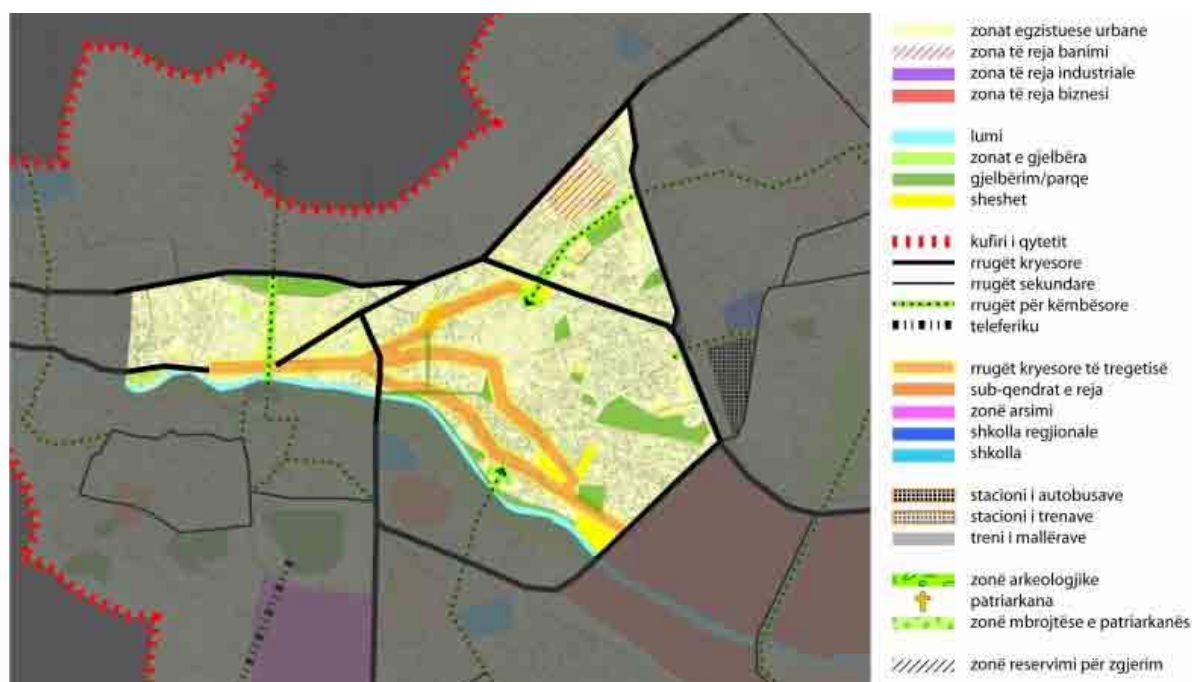

⁴¹ Plani Zhvillimor Komunal 2007, Dispozitat për zbatim, faqe 102

Plani Zhvillimor Urban⁴² 2007 (PZHU) – është plan i nivelit të dytë për nga rëndësia e zhvillimit hapësinor komunal, në të cilin në mënyrë më të detajuar janë trajtuar të gjitha qështjet e parapara në Planin Zhvillimor Komunal. PZHU përpunon principet e përmendura në PZHK për hapësirën urbane. Në dokument është elaboruar vetëm Kornizës dhe strategjia e zhvillimit urban të komunës së Pejës, sepse është konsideruar se pjesët tjera janë të ngjashme, prandaj nuk janë trajtuar në dokument .

Në bazë të strukturave me karakteristika të ndryshme hapësinore të zonës urbane të Pejës është bërë ndarja në disa rajone me karakteristike, me përshkrim të principeve për struktura të caktuara. Të gjitha propozimet, aktivitetet dhe rekomandimet për zonat e trajtuara, vlerësohen si hap pozitiv në drejtim të ruajtjes dhe trajtimit adekuat të trashëgimisë kulturore të përfshirë në këtë plan.

Në Zonën qendrore të qytetit dhe ngritje të atraktivitetit të saj, propozohet jetësimi i dyqaneve, kafeterive, restoranteve, shtëpive, shesheve, rrugëve, ndriçimit dhe komunikacionit dhe lumit që kalon në këtë pjesë të qytetit.

► Fig.52. - Harta e zonës urbane të Pejës

Në Zonën arkeologjike të qytetit, propozohet Zhvendosja e industrisë ekzistuese; Mundësia e gërmimeve arkeologjike; dhe Ndërtimi i parkingjeve, dyqaneve, një hoteli në afërsi të lokalitetit dhe mundësinë e qasjes së vizitorëve në lokalitet.

Në Zonën e Sahat kullës, propozohet kufizimi i etazhitetit në kontekst të mbrojtjes së peizazhit.

Në **Zonën e Patriarkanës së Pejës** propozohet, ndalimi i ndërtimit në këtë zonë duke i përjashtuar nevojat e Patriarkanës, dhe gjetja e zgjidhjes për lidhjen e Patriarkanës me bukuritë që e rrethon dhe me vet zonën urbane të Pejës.

Në vazhdim janë prezantuar disa informata më detaje për disa nga monumentet më të rëndësishme kulturore të Komunës së Pejës:

⁴² Nga dokumenti i PZHU-së Pejës, i aprovuar më 140507

Konkluzion

Në bazë të analizës së mësipërme të planeve të hartuara me vite dhe së fundi PZHK-së dhe PZHU-së, si dhe në bazë të përvojës së fituar gjatë vlerësimit të planeve zhvillimore komunale, në përgjithësi trajtimi i çështjes së trashëgimisë kulturore për rastin e Pejës është i nivelit të kënaqshëm.

Ndryshimet në sistemin politik, shoqëror dhe ekonomik të Kosovës, gjatë periudhave sa janë hartuar planet, kanë ndikuar në sistemin e planifikimit hapësinor, si dhe në përfshirjen dhe trajtimin e trashëgimisë kulturore të saj. Ky ndikim vërehet edhe në rastin e Komunës së Pejës.

Në dokumentin e parë të vitit 1956 – Plani Gjeneral Urbanistik i qytetit të Pejës, në mënyrë të detajuar përshkruhet çështja e trashëgimisë kulturore si dhe mundësitë e ruajtjes dhe mbrojtjes së tyre.

Më tutje në Planin e Përgjithshëm Urban të vitit 1983, vërehet një rënie e dukshme për përfshirje të objekteve me vlerë të TK, e në disa raste edhe përpjekje për zhvlerësim deri në zhdukje të monumenteve jo ortodokse në tërësi.

Sipas informatave në periudhën prej 1993-1996 është hartuar Plani i Përgjithshëm Urban, i cili nuk është aprovuar në Asamble komunale dhe si të tillë komuna e Pejës nuk e posedon ndonjë kopje të tij.

Së fundi në PZHK dhe PZHU për komunën e Pejës, të vitit 2007, vërehet një qasje re në fushën e planifikimit, gjegjësisht trajtimit të trashëgimisë kulturore. Me Planifikim Strategjik të përvetësuar në këto dokumente, orientohen zgjidhjet e çështjeve të identifikuara dhe propozohen zhvillimet e ardhshme hapësinore, duke respektuar parimet si: gjithpërfshirja, transparencë, efikasiteti etj, që do të rezultojë me zhvillim më dinamik dhe me mundësi konkrete për zbatimin e tij. Kjo qasje është aplikuar edhe për çështjen e trashëgimisë kulturore si njëra ndër çështjet më të rëndësishme të komunës.

KOMUNA E HANIT ELEZIT

Trashëgimia kulturore në komunën e Hanit të Elezit

Historiku i shkurtër

Kosova ka një të kaluar të rëndësishme që përfaqëson periudha të ndryshme historike, dhe me të dhe të Elez Hanit, e cila karakterizohet me gjetje arkeologjike nga epokat parahistorike, duke përfshirë periudhën neolitike, romake, dhe periudhën e hershme dhe të vonshme mesjetare. Ashtu si edhe në pjesën tjetër të Kosovës, Hani i Elezit është i pasur me mbetje arkeologjike dhe monumente kulturore që datojnë nga periudha të ndryshme.

Instituti për Mbrojtjen e Monumenteve të Kosovës është përgjegjës për mbrojtjen dhe ruajtjen e monumenteve, dhe beson se trashëgimia autoktone e Hanit të Elezit është një vlerë e madhe për tu ruajtur dhe mbrojtur.

Gryka e Kaçanikut ka qenë e banuar qysh në kohën e sundimit romak. Në këtë lokalitet është gjetur mbishkrimi latin i kohës romake, perandori e cila kishte pushtuar viset Iliro-Dardane: "Imp(eratori) Ceasari/divi Traiani Parthici f(ilio)/divi Nervae nepoti / Traiano Hadriano / Aug(usto) pr (o)pr (aetore) col (onia) Scupin (orum) m (ilia) p (assuum) VIII; (Ae)lia (ose ngjashëm diqka) / Clau-/dia/ coniu-gi (bene) m (erenti) p (osuit)."

Aty ka ekzistuar edhe një fortifikatë *Romako-Bizantine*. Në Fushëgropën e Hanit të Elezit të sotëm, vendbanimet ilire kanë qenë të ndërtuara në afërsi të grykës, aty ku kanë qenë edhe rrugët e lashta, të cilat lidhnin Kosovën me Shkupin. Praninë e vendbanimeve të tilla e dokumentojnë materialet e gjetura arkeologjike të kohës antike. Përveç mbetjeve të kështjellës, në këtë trevë janë zbuluar edhe materiale të rëndësishme kulturore arkeologjike, që flasin për praninë e popullatës iliro-dardane në këtë anë.

Emërtimi i parë i këtij vendbanimi daton nga shek. XVI. Të dhënat e shkruara historike dëshmojnë se rrëzë malit Sharr deri vonë figuron vendbanimi me emërtimin Sharr i cili ka të bëjë me Hanin e Elezit të sotëm (1564, 1589, 1689, 1690, 1730, 1775, 1788, 1812, 1822)

Më vonë vendbanimi Sharr përmendet me emërtimin e Hanit të Elezit, kësaj radhe në kuptim të komunikacionit transportues të mallrave me karvane kuajsh e qeresh. Ngaqë nëpër grykën e Kaçanikut, udhëtimi natën ka qenë i vështirë dhe i pa sigurt, karvanet e qerreve dhe udhëtarët ndaleshin pa hyrë në grykë për ta kaluar natën. Në gjysmën e parë të shekullit XIX në këtë vendbanim ndërtohet një han⁴³ / bujtinë.

Në gjysmën e dytë të shekullit XIX, saktësisht në vitin 1873, afër Hanit ndërtohet stacioni i hekurudhës, i cili ekziston dhe sot. Pas pushtimit të kësaj treve nga pushteti serb, për qëllime të caktuara ndërrohet toponimi prej Hanit të Elezit në Gjeneral Jankoviq, sipas gjeneralit famëkeq serb i cili me ushtrinë e vetë e pushtoi dhe bëri vrasje mbi këtë trevë në vitin 1913.

Në të dhënat statistikore të vitit 1914, Hani i Elezit nuk ishte regjistruar si vendbanim, porse kishte vetëm dy kafene dhe një dyqan ushqimor /bakallhane si dhe vend ushqim të karvaneve që shkonin në drejtim veri-jug dhe anasjelltas.

Që nga viti 1920 vendbanimin e Hanit të Elezit, filluan ta banojnë familjet shqiptare të fshatrave përreth. Këtu u vendosën familja Topojani dhe Vila nga fshati Demiraj (Neshaci), Imishtët nga Kaçaniku, Dacët, Bushët nga Pusat e Nikës, Vilat nga Paldoniku dhe pastaj shumë të tjerë, pothuaj nga të gjitha fshatrat përreth kësaj treve, si nga Dimca, Burimi (Seqishta), Paldoniku, Pusat e Nikës,

⁴³ Hanin, sipas të dhënave e ndërtoi një fshatar i quajtur Elez nga fshati Dimce, sipas të cilit dhe u emërtua vendbanimi. Pas këtij Hani, edhe Bajram Daci nga Pusat e Nikës, gjatë kohës së sundimit Osman e hap një han /bujtinë tjetër.

Goranca, Rezhanca e shumë të tjerë. Në këtë kohë, ndoshta më parë ishin vendosur edhe disa familje rome.

Fabrika e Çimentos e vitit 1936 ishte një mundësi e mirë për zhvillimin dhe punësimin e punëtorëve të kësaj ane.⁴⁴

Në Han të Elezit, përveç trashëgimisë kulturore, kemi dhe trashëgiminë natyrore, shkaku i konfiguracionit të terrenit, lumit Lepenc dhe peizazheve natyrore të kombinuara me ndërtesa tradicionale të banimit të cilat përfaqësojnë vlerë të madhe që duhet trajtuar dhe mbrojtur.

► Fig.53. - Foto e qytetit të Hanit të Elezit

Inventari i monumenteve kulturore të Kosovës (1999) nuk përfshin monumentet e mbrojtura me ligj nga komuna e Hanit të Elezit. Qendra për trashëgiminë kulturore në Gjilan, e themeluar në vitin 2005 ka krijuar një listë të re të propozuar për rajonin jug lindor të Kosovës dhe në bashkëpunim me MKRS, krijoi një bazë të dhënash të inventarit. Lista e propozuar do ti nënshtrohet vlerësimit të vlerave kulturore nga ekspertë.

Zbulimet arkeologjike dëshmojnë se vendndodhja e Hanit të Elezit ka qenë e banuar gjatë periudhave të ndryshme. Për shkak të vendndodhjes së saj, komuna e Hanit të Elezit është përdorur për lidhjet me rajonin e Scupit (Shkupit), si një vendbanim i rëndësishëm në Greqinë e lashtë. Mbetjet nga monumentet fetare të gjetura në fshatrat Gorancë, Dermjak, monedhat e gjetura në Paldenicë, Dimcë, Secishtë, Necafo, Krivenik dhe Pustenic, dëshmojnë për rëndësinë strategjike të territorit të Hanit të Elezit.

Linja e trenit Akropolis ishte e përdorë deri në vitin 1990. Vendbanimet e Hanit të Elezit u përmendën edhe në arkivat osmane nga shekujt XV-XIX.

Zona rurale karakterizohet me objekte individuale të banimit, dhe me peizazhe të mrekullueshme të jetës dhe punës në ato zona malore.

Elementet arkitektonike të ndërtimeve u ndikuan nga periudha osmane, të ndërtuara dhe përdorura nga vendasit. Trashëgimia jo materiale e zonës përfshin një trashëgimi të pasur me tradita lokale. Veç rriteve fetare, njerëzit kanë mbajtur edhe ritet tradicionale pagane.

⁴⁴ Draft PZHK –Elez Han 2010-2020

Lista e objekteve të trashëgimisë kulturore në komunën e Hanit të Elezit

No	Përshkrimi objektit	Hani i Elezit	Gorance	Pusteni k	Dermnjak	Kriveni k	Seçishtë	Paldeni cë	Baza të dhënave	
									QTK 45	MKRS 46
1	Zona arkeologjike							1	x	
2	Xhami	1		1		1	1		x	x
3	Mbetje kishash		1		1				x	x
4	Vlera vernakulare			3	5	1	1		x	x
5	Komplekse ndërtesash			2					x	x
6	Ndërtesë për shfryt. publik						1		x	x
7	Monument epigrafi							2	x	x
8	Monoliti			1					x	
9	Strehimore			1					x	
10	Obelisk					1			x	

► Fig.54. - Lista e trashëgimisë kulturore sipas PZHK të HE

Trashëgimia kulturore në qytetin e Hanit të Elezit

Objekti i Hanit – shek XIX. - Supozohet se hani i parë – bujtinë për kalimtarët ishte në vend të objektit të sotëm në qendër të qytetit të Hanit të Elezit. Në shekullin XIX komunikacioni transportues i mallrave bëhej ende dhe me karvane kuajsh e qeresh. Ngaqë nëpër Grykën e Kaçanikut udhëtimi natën ka qenë i vështirë dhe i pa sigurt, karvanet e qerreve dhe udhëtarët ndaleshin pa hyrë në grykë për ta kaluar natën. Meqë Në gjysmën e parë të shekullit XIX në këtë vendbanim ndërtohet një Han-bujtinë e ndërtuar nga një fshatar i quajtur ELEZ nga fshati Dimcë. Sipas pronarit të Hanit të Elezit, dhe vendi filloi të quhet Hani i Elezit, pas së cilës fillojnë të ndërtohet dhe tjetri han si psh ai i Bajram Dacit nga Pusat e Nikës. Duhet theksuar se tokat e këtij vendbanimi ishin prona të fshatrave përreth, Paldenicë, Burimit apo Seçishtë, Dërmjak, Dimcë etj.

► Fig.55. - Vendi ku ka qenë bujtina e parë – “hani”, sot furra

⁴⁵ Qendra për Trashëgimi Kulturore, 2009

⁴⁶ Ministria Kulturës Rinisë dhe Sporteve

Objekti i fabrikës së çimentos – 1936. - Në foto shihen pjesë të vjetra të fabrikës së çimentos dhe lidhja e tyre me linjën hekurudhore të transportit. Ekziston mundësia që një pjesë e vjetër e fabrikës të shndërrohet në muze industrial⁴⁷.

► Fig.56. - Fabrika e çimentos

Trashëgimia kulturore në Paldenicë - Paldonik

Fshati Paldenicë gjendet në një terracë të gjerë, në anën e majtë të lumit Lepenc, 3km në veri të qytetit të Hanit të Elezit, më një sipërfaqe prej 404 ha. Lagjet e fshatit janë të ndara dhe emruara sipas familjeve ndërsa ka dhe mikrotoponime karakteritike⁴⁸.

Është vendbanim i vjetër iliro–dardan. Në të është zbuluar nekropoli (shek II - III), në bregun e majtë të lumit Lepenc, kah Hani Elezit. Në vendin Livadhet e kishës janë zbuluar varreza të vjetra. Gjithashtu në këtë vendbanim është gjetur një stellë e vjetër në themelet e një muri prej gurit. Nga pllaka shihet (në mbishkrim) se ajo i përket Genticilit, perandorakut Julius, të cilat në koloninë Scupi janë mjaft të gjetura, kurse ne Municipium Ulpianum më pak. Në atë pllakë shihet figura e relievit të njeriut dhe mbishkrim në gjuhën latine. Kjo pllakë i është ngritur të birit 40 vjeçar Klensit (shek. III e.s.) Gjithashtu janë gjetur dy monedha me diametër 1,5 cm ku shihet fytyra e sundimtarit me diademë në kokë dhe figura e luftëtarit në anën e kundërt i cili në dorën e majtë mban gjahun dhe heshtën. Kjo monedhë bronzi është gjetur te ara me emrin Te Zabeli të lagjes Jasharaj mbi rrugën për Paldenicë. Monedha e dytë me diametër 2,7 cm është gjetur të shkolla e fshatit. Na vers është fytyra e

⁴⁷ Është punuar projekt diplome në arkitekturë, për muze industrial (Ajeti V., 2009)

⁴⁸ Dërnjani, Çupi, Ramukaj, Krasniqi, Bela, Asotiqi, Axhami, Vila, Curri, Loku, Thaçi, etj ndërsa ka dhe mikrotoponime karakteristike si: Prroni i Binollit, Kepi i Markit, Mulosajt, Buktevec, Livadhi i kishës, Kodovush (Livadhishtë), Fujzë, Hurdhë, Livadhi i Qamurit, Gjolltë e Selmanit, Kolorashë, Kroni i morrave, Te vathi, Frashën, Ara e leprit, etj.

sundimtarit e kthyer në të djathtë me mbishkrimin: IMP (orator) MIVLPN... ndërsa në revers PROVIN A...DACIA, një figurë femre që në dorën e djathtë mban një lule, kurse në dorën e majtë nuk vërehet. Sipas mbishkrimit monedha është prodhuar në provincën e Dakisë - Rumaninë e sotme.

Sipas dokumenteve të shkruara turke, pronarë të tokave ishin Shkupjani, Isa-beg-Ishaku, i cili në vitin 1452 kishte 30 shtëpi, në vitin 1468 kishte 33 shtëpi, në vitin 1544 kishte 11 shtëpi ndërsa në vitin 1568 kishte 10 shtëpi. Në librin e kujtimeve të Manastirit të Shën Trinisë që ka filluar të mbahet prej vitit 1465 janë shënuar disa banorë dhurues të manastirit. Udhëpërshkruesi i misionit Venedikas Jakopo Soranca në shek. XVI (1575) përmend fshatin *Palevorenza*, që sipas të gjitha gjasave ka të bëjë me këtë vendbanim. Në hartat austriake të vitit 1689 është i shënuar si vendbanim. Gjithashtu si vendbanim ishte shënuar edhe në sallnamet e Vilajetit të Kosovës të vitit 1893 (1311 h), të vitit 1896(1314 h) me emrin Yalbodinçe?, ndërsa më vonë me disa ndryshime. Pas vitit 1912 deri në vitin 1960 shumë banorë janë shpërngulur për në Turqi, Maqedoni, e vise të tjera.

► Fig. 57. - Stella⁴⁹ në oborrin e shkollës “Kështjella e Diturisë⁵⁰) dhe ► Fig.58. - Bazamentet e gjetura të shtyllave Paldenicë

Shtëpitë tradicionale të banimit – Paldenicë - Shtëpitë e fshatit Paldenicë sipas rrëfimeve thuhet se i takojnë familjeve të pasura, shtëpi karakteristike me çardak dhe divanhane, odë, ahër, dy hyrje (mysafir dhe familjarë). Materialet ndërtimore kanë qenë guri dhe druri. Trashësia e mureve deri në 1m’, dritare dhe dritare qorre (dimensioneve më të vogla), kulme me traje druri. Tavanet e brendshme të mveshura nga druri qershisë me stil të ashtuquajtur “shishetavan”. Katet përdhese janë përdorur për bagëti, kurse katet e sipërme për banim. Dhomat e fjetjes me hamamxhik.

Në fshatin Paldenicë kanë mbijetuar dy shtëpi të këtij tipi : Shtëpia e Menduh Faik Dernjanit dhe Ramadan Isuf Çupit.

⁴⁹ Stella e cila u gjet në vitin 1995

⁵⁰ Stella si dhe dy bazamentet e shtyllave janë ngjyrosur nga persona të papërgjegjshëm

► Fig. 59. - Shtëpia e Menduh Faik Dernjanit (në të djathtë pjesa e përparme) – Paldenicë

Shtëpia e Ramadan Isuf Çupit

► Fig. 60. - Fasada anësore

► Fig.61. - Oxhaku në çardak

Trashëgimia kulturore në Pustënik – PUSËT E NIKËS - Ky vendbanim shtrihet rreth 8 km në jug të Kaçanikut – vendbanim i ndarë në lagje. Sipërfaqja 1.087 ha. Lagjet e fshatit janë të ndara dhe emëruara sipas familjeve ndërsa ka dhe mikrotoponime karakteristike⁵¹

Për lokalitetin Selika, thuhet se është vendbanim i vjetër, ndoshta edhe kala ilire, në të cilën jetonte popullata krishtere shqiptare. Mbetjet e kishës së dikurshme në fshatin Pustënik të vjetër, mendohet se daton nga shek. X apo XI, por nuk përjashtohet mundësia të jetë edhe më e hershme. Thuhet se në mëhallën Laci, ekzistojnë gjurmët e kishës së periudhës romake, përderisa në vendin e quajtur

⁵¹ Lagjet e fshatit: Bushtë e epërm, Bushtë e Poshtëm, Dacët, Bravët, Baballazhët, Laçët tj.

Mikroponimet: Sumreka, Broboshtina, Sllatina, Kepi i Selishtes, Prroi i Nikobllavës, Gropat e Epra, Kodra e Xhiqevet'Reqit, Rrushi i Thacët, Prroi i Bibinollit, Te kisha, Likona, Dadraha e Demës, te Lamat, Padina , Në Rrafshë, Udha e Dinës, Lugji i Kopnishtës, Lugi i Madh, Te Krojna, Te Muret e selishtës, Lisevë, Rana e Laçit, Oreq, etj

Katunishtë (Selishtë) – Ureq, janë gjetur varreza të vjetra me skelete të mëdha. Selishta është në lagjen e Bravëve, në veriperëndim të fshatit. Aty është një gurë i madh që quhet Kepi i Selishtës.

► Fig. 62. - Shtëpi e Nazif Bushit

► Fig. 63. - Shtëpia të Dacët

Sipas dokumenteve të shkruara të regjistrit turk të Vilajetit të Shkupit të vitit 1452, ishin 50 shtëpi, 1455 po ashtu 50 shtëpi me emrin *Bustenik*, më 1468 kishte 58 shtëpi ndërsa si vendbanim është shënuar në hartën austriake të vitit 1689.

Fshati ishte regjistruar me emrin *Postanik* në sallamet e Vilajetit të Kosovës të vitit 1893 (1311 h), të vitit 1896 (1314 h) dhe 1900 (1318 h). Në vitet 1920 fillon shpërngulja e popullsisë për shkak të gjendjes politike dhe ekonomike, e pastaj shpërngulja vazhdon edhe pas viteve 1936.

Trashëgimia kulturore në Dremnjak

Vendbanimi⁵² shtrihet rreth 7-8 km në jug të Kaçanikut me sipërfaqe prej 615 ha. Vendbanimi i vjetër është shtrirë më poshtë se vendbanimi i sotëm, tek vendi i quajtur Zidina, ku janë të ruajtura gjurmë të shtëpive dhe tani së voni është gjetur një statujë gruaje me madhësi 2m, që dëshmon për vendbanim të vjetër të periudhës romake.

Sipas regjistrimit turk të vitit 1452, fshati ishte i ndarë në dy pjesë, 18 dhe 19 shtëpi; më 1455- 37 shtëpi; më 1468 -16 shtëpi dhe në pjesën tjetër 17 shtëpi, ndërsa më 1568 janë të shënuar 32 shtëpi të fesë së krishterë dhe një myslimane. Në hartën austriake të vitit 1689 shënohet me emrin Tronjak.

Jetonte popullata shqiptare autoktone, në vitin 1878 pas dëbimit të shqiptarëve nga sanxhaku i Nishit ata vendosen në këtë vendbanim. Në vitin 1912 pas masakrës serbe të Mulliri i Ilaz Currit (ku edhe sot ekzistojnë gjurmët e varreve) popullata migroi. Me emrin Dermjak ishte e regjistruar në sallnamet e vilajetit të Kosovës të vitit 1893 (1311 h), të vitit 1896 (1314 h) dhe të vitit 1900 (1318 h). Në mes të dy luftërave botërore shpërngulen shumë familje.

Shtëpitë tradicionale të banimit në Dremnjak - Në fshatin Dërmnjak sipas të dhënave gojore thuhet se kanë jetuar familje të pasura gjë që dëshmon ndërtimi i shtëpive të cilat kryesisht janë 2 dhe 3 katëshe, të cilat karakterizohen me çardakë dhe divanhane, me dy hyrje, odë dhe ahër. Ishin të ndërtuara nga guri dhe në disa raste me qerpiç dhe dru. Muret karakterizohen me trashësi deri në 1m', Kulmet me traje druri. Katet përdhese janë përdorur për bagëti, kurse katet e sipërme për banim.

Sipas rrëfimeve të familjarëve këto shtëpi janë 150 – 200 vjeçare.

⁵² Mikroponimet më karakteristike: Kroj i Dërvishit, Kodra Jasiqe, Përroi i Fices, Kroj i Mitrës, Ara e Spancës, Bunari i Demës, Lugi i Thanës, Te Melishtat, Kepi i Mullakës, Te Kisha, etj.

► Fig. 64. - Shtëpi tradicionale banimi – Dremjak Dremjak

Mullinjë – Dremjak - Rrethina e Hanit të Elezit ka pasur numër të madh të mullinjve, rreth 21 mullinj me vjetërsi deri në 300 vjet. Kjo kulturë materiale, e mbetur si trashëgimi, prezantohet në formë të gjurmëve ose ndërtime të ruajtura në mjediset e kësaj treve. Sot kanë mbetur vetëm 3 mullinj, njëri ndër ta është dhe “Mulliri i Hakisë” – Dremjak, i cili thuhet se ka vjetërsi rreth 200vjeçare.

► Fig. 65. - Shtëpia e Mehmet Currit –

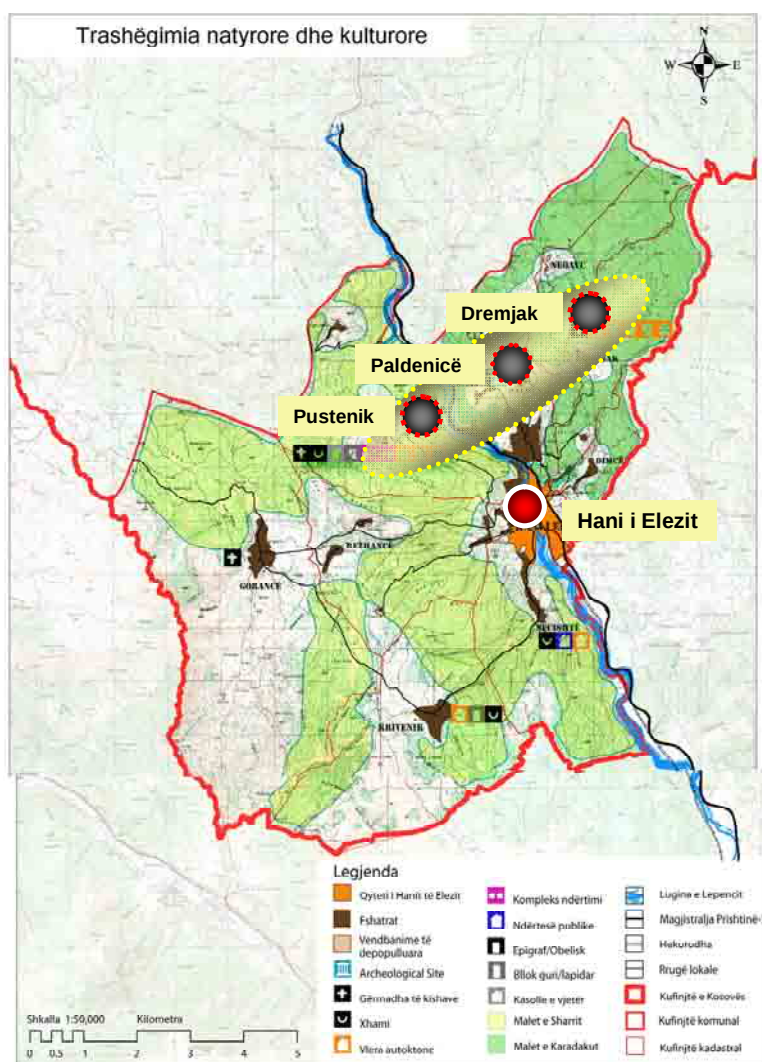
► Fig. 66. - Mulliri i Hakisë - Dremnjak

Trashëgimia kulturore në Seçishtë

Fshati Seçishtë, shtrihet në pjesën jugore të grykës së Kaçanikut me sipërfaqe prej 844 ha. Në afërsi të fshatit, në vendin e quajtur Ramanishtë, gjenden gjurmët e vendbanimit të vjetër romake. Aty fshatarët hasin në tjegulla, tulla mure, monedha, shtylla prej gurëve, mbetje qyngash të ujësjellësit.

► Fig. 67. - Shtëpi tradicionale në Seçishtë, dhe ► Fig.68. - Mjet gjerman i mbetur nga lufta e dytë botërore⁵³

► Fig.69. - Harta e trashëgimisë kulturore dhe natyrore në Han të Elezit, zonat e propozuara për hulumtim të mëtutjeshëm.

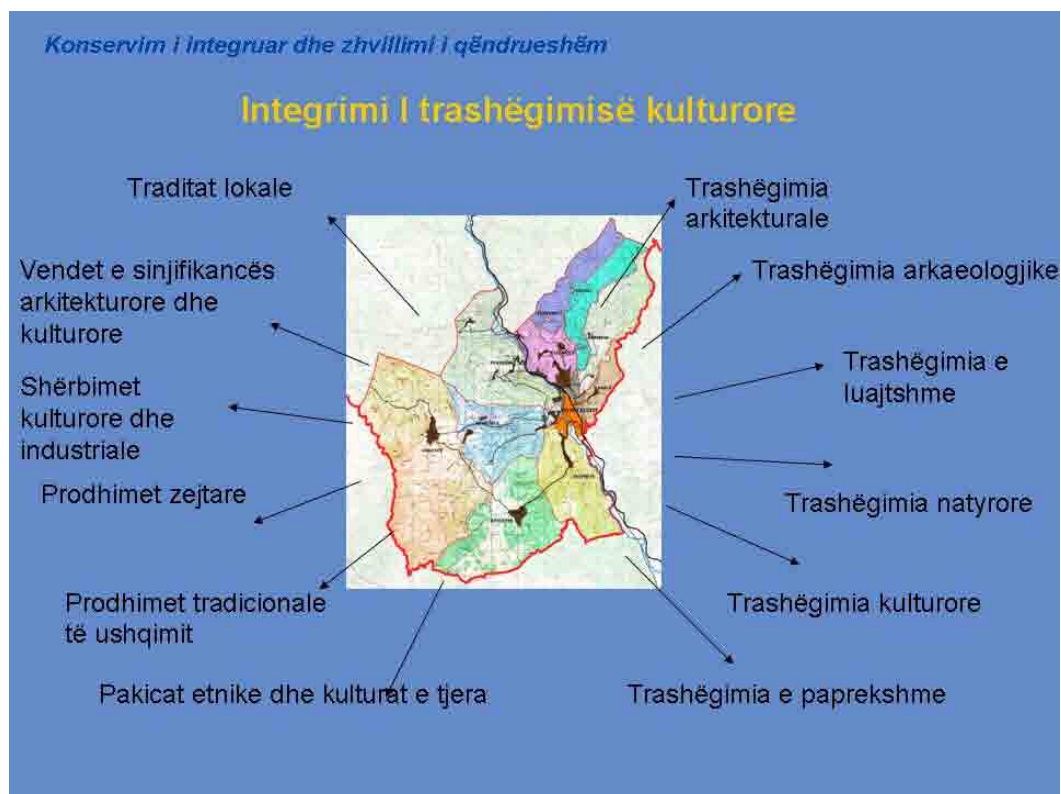
⁵³ Pronë e Esat Bushit; Seçishtë

Përfshirja e trashëgimisë kulturore në planet përkatëse komunale

Plani Zhvillimor Komunal (PZHK)

Me këtë hulumtim do të vlerësohet e tërë "Trashëgimia kulturore" në komunën e Hanit të Elezit, e shqyrtuar në Planin Zhvillimor Komunal të Hanit të Elezit, sipas shtatë parimeve të Kartës së ICOMOS-it për interpretimin dhe prezantimin e vendeve me TK.

Interpretimi dhe prezantimi i TK është pjesë e procesit të përgjithshëm të konservimit të Trashëgimisë Kulturore dhe menaxhimit të saj.

► Fig. 70. - Skema për konservim të integruar në Hanin e Elezit

Të gjeturat dhe konstatimet prej PZHK 2010-2020 të komunës së Hanit të Elezit lidhur me trashëgiminë kulturore

Në vazhdim do t'i bëhet një vlerësim i përgjithshëm për dokumentin e Planit zhvillimor të Hanit të Elezit. - Në dokumentin e PZHK të HE është e identifikuar trashëgimia kulturore në kuadër të përshkrimit historik të vendbanimeve në komunën e Hanit të Elezit por jo si kapitull i posaçëm. Poashtu për trashëgiminë kulturore është folur në kuadër të zhvillimit ekonomik, zhvillimit të turizmit. Në dokument është prezantuar tabela e monumenteve kulturore, porse asnjëra nga këto nuk është në listën e monumenteve nën mbrojtje nga shteti i Kosovës. Deri më sot nuk dihet nëse në komunën e Hanit të Elezit, ka trashëgimi kulturore, të vlefshme për t'u ruajtur, për t'u përmendur dhe me të për t'u promovuar. Së voni si potencial kulturor është duke u përmendur trashëgimia industriale në Han të Elezit.

Në përgjithësi të dhënat për trashëgiminë kulturore në komunën e Hanit të Elezit janë të përgjithshme, jo të specifikuar për të gjithë monumentet si p.sh.: datimi, shpesh vendndodhja, përshkrimi i gjendjes fizike, trajtimi i derisotëm, emërtimet, si dhe të dhëna tjera relevante.

Nuk është specifikuar në tërësi lloji dhe vlera e monumenteve në veçanti të trashëgimisë kulturore sipas gjinive. Mungesa vlerësimit, kategorizimit të vlerave kulturore të trashëguara, konsiderohet

mangësi e dokumentit zhvillimor të komunës së Hanit të Elezit. Në PZHK e Hanit të Elezit, nuk është specifikuar audienca për të cilën do të duhej të prezantohej trashëgimia kulturore në veçanti.

Në vazhdim do të specifikohen të gjeturat dhe konstatimet sipas shtatë parimeve një nga një, si instrument për vlerësimin e dokumentit zhvillimor për komunën e Hanit të Elezit, në kuptim të elaborimit të trashëgimisë kulturore: Qasjes dhe kuptimit, burimeve të informatave, ndërlidhshmërisë në kontekst më të gjerë historik, social e kulturor, autenticitetit, planifikimit për të ardhmen, gjithëpërfshirjes dhe rëndësisë së hulumtimeve, vlerësimeve dhe trajnimeve në kontekst të trashëgimisë kulturore:

Parimi 1 – Qasja dhe Kuptimi

- *Interpretimi dhe prezantimi i programeve duhet të mundësojë qasje fizike dhe intelektuale të publikut të gjerë për vendet e trashëgimisë kulturore*
- *Interpretimi efektiv dhe prezantimi duhet të përmirësojë përvojën personale, ngrit respektin dhe kuptueshmërinë e publikut dhe komunikon rëndësinë e konservimit të vendeve të trashëgimisë kulturore.*
- *Interpretimi dhe prezantimi duhet të inkurajojë individët dhe komunitetet të reflektojnë perceptcionet e tyre të vendit dhe ndihmojë në themelimin e lidhjes së qëlluar me të. Qëllimi duhet të stimulojë interesimin e vazhdueshëm, mësimin, përvojën dhe hulumtimet e mëtejshme.*
- *Programet e Interpretimit dhe prezantimit duhet të identifikojnë dhe vlerësojnë audiencën në mënyrë demografike dhe kulturore. Duhet të angazhohet për të komunikuar vlerat e vendit dhe sinjifikancën tek audienca e gjerë dhe e shumëllojshme.*
- *Aktivitetet e interpretimit dhe prezantimit duhet të jenë të qasshme nga publiku, në të gjitha mënyrat.*
- *Kur qasja fizike në vendet e trashëgimisë kulturore - limituar për shkak të brengës për konservim, sensitivitetit kulturor, ri-shfrytëzimit adaptiv apo çështjeve të tjera të sigurisë, interpretimi dhe prezantimi duhet të sigurohen nga jashtë vendit në fjalë.*

Në dokumentin e Planit Zhvillimor të komunës së Hanit të Elezit, sa i përket qasjes fizike dhe intelektuale të publikut të gjerë për vendet e trashëgimisë kulturore në komunë, vetëdijesimi përmendet si mënyrë për të ardhmen, së bashku dhe me disa plane për qasje të reja fizike infrastrukturore rrugore deri tek to. Kjo e ardhme planifikohet vetëm për shtëpitë tradicionale në komunën e Hanit të Elezit, kur flitet për ruajtjen dhe shfrytëzimin e tyre në kuadër të turizmit fshatar dhe rural. Për objektet e tjera publike apo të trashëgimisë së gjinive tjera, nuk është specifikuar apo dhe planifikuar ndonjë gjë, edhe pse në tabelën e specifikuar është e paraqitur.

Është e potencuar nevoja për konservim të shtëpive tradicionale dhe trashëgimisë industriale, porse për kategoritë e tjera të trashëgimisë kulturore të cilat vetëm se janë listuar në tabelë, mungojnë informata tjera shtesë dhe specifikime të llojit të programimit me projekte specifike dhe aktivitete.

Nuk ka raste të limitimit të qasjes nga popullata, në vendet e identifikuara me sinjifikancë kulturore në komunën e Hanit të Elezit, për shkaqe të konservimit, sensitivitetit kulturor, ri-shfrytëzimit adaptiv apo dhe çështjeve të tjera të sigurisë, porse konsiderohet se do të duhej të ishte e specifikuar! Në dokument do të duhej të kishte limitime në qasje dhe mënyrë të shfrytëzimit kur janë në pyetje mbetjet arkeologjike dhe të monumenteve tjera të cilat janë në rrezik të shkatërrimit total apo të rrënimit për shkak të shfrytëzimit të ri të hapësirave. Dispozita të mundshme për parandalimin e shkatërrimit përmes limitimit të qasjes dhe shfrytëzimit do të mundësonte, ruajtjen e monumenteve përderisa ndermirën hapa të mëtutjeshëm për identifikim, dokumentim, arkivim zyrtar dhe promovim të vlerave të trashëgimisë kulturore në komunën e Hanit të Elezit.

Pra, janë paraparë aktivitete për interpretim dhe prezantim të vendeve me sinjifikancë të trashëgimisë kulturore në Han të Elezit, në formë të fushatës për vetëdijesimin në ruajtjen dhe rëndësinë e trashëgimisë kulturore apo dhe si prioritet strategjik për komunën: “Mbrotjtja dhe konservimi i trashëgimisë kulturore (zhvillimi i turizmit rural dhe kulturor)”

Pustenik dhe Gorancë

Posaçërisht me zhvillimin e turizmit rural dhe kulturor në zonën mes Pustenikut dhe Gorancës veprimet e propozuara janë:

- Shpallja e zonës së mbrojtur të Pustenikut në projekt planin rregullues;
- Zhvillimi i produkteve dhe përkrahja e vendit turistik;
- Planifikimi dhe ndërtimi i shtigjeve për këmbësorë;
- Planifikimi dhe instalimi i vendpushimeve me ulëse;
- Përcaktimi i zonave të gjuetisë;
- Promovimi i produktit turistik dhe informimi;
- Harta turistike e Hanit të Elezit;
- Hartimi i planit për menaxhimin e integruar të monumenteve natyrore dhe kulturore;
- Hartimi i planeve mbi bashkëpunimin ndërkufitar;
- Hartimi i planit për zonimin e trashëgimisë kulturore për turizëm

Dremnjak, Vertomicë dhe Neqafç- Turizëm rekreativ

- Krijimi qendrës për kamping dhe gjueti në Vertomicë dhe Neqafç;
- Planifikimi dhe rregullimi i shtigjeve;
- Planifikimi dhe instalimi i vendpushimeve me ulëse;
- Zhvillimi i produkteve dhe përkrahja e vendit turistik;
- Promovimi i produktit turistik;

Lugina e Lepencit dhe qyteti i Hanit të Elezit- Turizëm transit, industrial

- Mbrojtja e zonës së Mullirit të vjetër të Luginës së Lepencit në Lagjen e Ranave dhe Laç,
- Stimulimi i zhvillimit dhe mbrojtjes së aktiviteteve artizanale,
- Fushëveprimi institucional dhe organizativ i sektorit të turizmit,
- Kompletimi i infrastrukturës ligjore për turizmin, që është kompetencë e qeverisë lokale,
- Rritja e përdorimit të kuzhinës tradicionale,
- Përkrahja për zhvillimin e turizmit, promovimi dhe marketingu në nivel lokal,
- Identifikimi dhe promovimi i ditëve, ngjarjeve të shënuara në nivelin lokal,
- Përkrahja e zhvillimit të burimeve njerëzore për sektorin e turizmit,
- Aktivitetet promovuese në nivel komunal,
- Krijimi i lehtësirave për investim në turizëm.

Parimi 2 – Burimet e informatave

- *Interpretimi dhe prezantimi duhet të jetë i bazuar në evidencën e mbledhur përmes metodave të pranuar shkencore sikurse dhe përmes traditave kulturore.*
- *Interpretimi duhet të paraqesë një spektër të informatave gojore dhe të shkruara, mbetje materiale, traditave dhe kuptimeve të atribuuara për vendin. Burimet e këtyre informatave duhet të dokumentohen, arkivohen dhe të jenë të qasshme për publikun.*
- *Interpretimi duhet të jetë i bazuar në studime multidisiplinare të vendit dhe rrethinës. Ato duhet të paraqesin interpretim logjik të cilat do të duhej reflektojnë hipoteza alternative historike, traditave lokale apo ngjarje.*
- *Në vendet e trashëgimisë kulturore ku tregim dhënia apo kujtesat e pjesëmarrësve historikë ofrojnë burim të mjaftueshëm për sinjifikancën e vendit, programet e interpretimit duhet të inkorporojnë këto dëshmi gojore – ose në mënyrë indirekte përmes mundësive të infrastrukturës interpretative apo direkte përmes pjesëmarrjes aktive të anëtarëve të komuniteteve si interpretë në vend.*
- *Rekonstruimet vizuale, qoftë nga artistët, arkitektët apo modelatorët me kompjuterë, duhet të jenë të bazuara në analiza sistematike dhe të detajuara mjedisore, arkeologjike, arkitekturale dhe të dhënave historike duke përfshirë analizat e burimeve gojore, ikonografike dhe fotografike. Burimet e informatave në të cilat renderimet vizuale janë të*

bazuara, duhet të dokumentohen qartë ndërsa rekonstruimet alternative duhet të jenë të bazuara në të njëjtat evidenca, duhet të ofrohen për krahasime.

- *Programet e Interpretimit dhe prezantimit si dhe aktivitetet duhet të dokumentohen dhe arkivohen për referenca në të ardhmen.*

Sa i përket evidencës së mbledhur dhe paraqitur në dokumentin zhvillimor të Hanit të Elezit, ato nuk janë të dala direkt përmes metodave të pranura shkencore, të evidentuara apo dhe të shkruara porse në këtë fazë evidentimi është bërë përmes mbledhjes së burimeve bazuar në gojëdhëna qytetare, e verifikuar në Qendrën e Trashëgimisë Kulturore dhe MKRS, listës së propozuar për mbrojtje. Interpretimet nuk paraqesin të dhëna të bazuara në studime multidisiplinare të vendit dhe rrethinës, porse ato paraqesin interpretim logjik të cilat do të duhej të reflektojnë hipoteza alternative historike, të traditave lokale apo dhe të ngjarjeve.

Nuk dihet nëse në Hanin e Elezit ka persona tregim dhënës apo pjesëmarrës historikë që ofrojnë burim të mjaftueshëm për sinjifikancën e vendit, dëshmi gojore!

Në dokumentin zhvillimor të komunës së Hanit të Elezit, nuk është paraparë ndonjë aktivitet apo dhe program për dokumentim dhe arkivim për referenca në të ardhmen!

Parimi 3 – Vëmendja lidhur me kontekstin

- *Interpretimi dhe prezantimi i vendeve të trashëgimisë kulturore duhet të korelojnë me kontekst më të gjerë social, kulturor, historik dhe natyror.*
- *Interpretimi duhet të hulumtojë sinjifikancën e vendit: historike, politike, shpirtërore dhe artistike. Duhet të marrë në konsideratë të gjitha aspektet e vendit: aspektin kulturor, social dhe të vlerave sinjifikante mjedisore.*
- *Interpretimi publik i vendit të trashëgimisë kulturore duhet qartë të dallojë fazat e zhvillimit dhe ndikimet në të. Kontrintet në të gjitha periudhat në sinjifikancë të vendit duhet të respektohen.*
- *Interpretimi duhet të marrë në konsideratë të gjitha grupet të cilat kanë kontribuar sinjifikancën historike dhe kulturore të vendit.*
- *Pejzazhi rrethues, mjedisi natyror dhe lokimi gjeografik janë pjesë integrale të sinjifikancës historike dhe kulturore të vendit për tu marrë në konsideratë gjatë interpretimit.*
- *Sinjifikanca ndërkulturore e vendeve të trashëgimisë kulturore sikurse dhe një sërë e perspektivave për to bazuar në hulumtimet shkollore, incizimet e vjetra dhe traditave të gjalla, duhet të merren parasysh në formulimin e programit interpretativ.*

Interpretimi dhe prezantimi i vendeve të trashëgimisë kulturore në komunën e Hanit të Elezit nuk ndërlidhet tërësisht në kontekst më të gjerë social, kulturor, historik dhe natyror, porse mund të thuhet se në përshkrim historik dhe politik të vendbanimit mësohet për çështje të ndryshme për trashëgiminë kulturore.

Dokumentit të planit zhvillimor të komunës së Hanit të Elezit i mungon elaborimi i tërësishëm i gjinive të tjera të trashëgimisë kulturore, aspekti i interpretimit shpirtëror dhe artistik, të cilat poashtu konsiderohen të jenë të larmishme dhe të çmueshme kur flitet për zonën e maleve të Karadakut, komunën e Hanit të Elezit. Po ashtu nuk paraqiten të dalluara fazat e zhvillimit dhe ndikimet në periudha të ndryshme historike. Shumë pak paraqitet pejzazhi rrethues, ku mjedisi natyror dhe vendndodhja gjeografike si pjesë integrale e sinjifikancës historike dhe kulturore të vendit për tu marrë në konsideratë gjatë interpretimit dhe prezantimit.

Parimi 4 – Autenticiteti i preservimit

- *Interpretimi dhe prezantimi i vendeve të trashëgimisë kulturore duhet të respektojnë bazën e autenticitetit dhe shpirtin e dokumentit të NARA (1994)*
- *Autenticiteti merr për brengë komunitetet relevante njerëzore sikurse dhe mbetet materiale. Dizajni i programit të interpretimit duhet të respektojë funksionet tradicionale sociale të vendit dhe praktikat kulturore si dhe dinjitetin e banorëve lokal të komuniteteve në fjalë.*
- *Interpretimi dhe prezantimi duhet të kontribuojë në konservimin dhe autenticitetin e vendeve të trashëgimisë kulturore me komunikimin e sinjifikancës pa ndikuar në vlerat kulturore dhe duke mos ndryshuar në të.*
- *E gjithë infrastruktura interpretative e dukshme (kiosqet, rrugicat e hecjes apo panelet informative) duhet të jenë të kujdesshme për nga karakteri, përmbajtja e sinjifikancës së vendit të trashëgimisë kulturore, duke mbetur lehtë i identifikueshëm.*
- *Koncertet në vend, performancat dramatike si dhe programet e tjera interpretative duhet të jenë me kujdes të planifikuara për të mbrojtur sinjifikancën dhe rrethinën fizike të vendit duke minimizuar pengesat për banorët lokalë.*

Kur është fjala për autenticitet të preservimit, nuk mund të flitet se në dokument është marrë parasysh dhe elaboruar, meqë Trashëgimia Kulturore në Han të Elezit ende nuk është vlerësuar, dokumentuar dhe arhivuar. Deri në një masë është marrë parasysh rëndësia për autenticitet, kur flitet për mbetje materiale, në kuptim të përshkrimit historik të qytetit dhe rrethinës. Në pjesën e strategjisë janë paraparë aktivitete për infrastrukturë interpretative të dukshme (promovimi, rrugica të ecjes) për promovim të sinjifikancës së vendit të trashëgimisë kulturore.

Parimi 5 – Planifikimi për qëndrueshmëri

- *Plani i interpretimit për vendin me trashëgimi kulturore duhet të jetë sensitiv në mjedisin e tij natyror dhe kulturor me zhvillimet e qëndrueshme të parapara në aspekt social financiar, dhe mjedisor.*
- *Zhvillimi dhe zbatimi i Programeve të interpretimit prezantimit duhet të jenë pjesë integrale e planifikimit të tërësishëm, buxhetimit dhe menaxhimit të procesit të vendeve me trashëgimi kulturore.*
- *Interpretimi dhe prezantimi duhet të shërbejë si një set i tërësishëm dhe i gjerë i konservimit, arsimit dhe objektivave tjerë kulturorë. Suksesi i një programi interpretativ nuk duhet të vlerësohet vetëm në anën e vizitave të njerëzve apo edhe shifrave të të ardhurave.*
- *Interpretimi dhe prezantimi duhet të jetë pjesë integrale e procesit të konservimit, duke ndikuar në përmirësimin e vetëdijes së publikut të gjerë në probleme specifike të konservimit të dala nga terreni dhe shpjegimit të angazhimit për të mbrojtur integritetin fizik të vendit si dhe autenticitetin.*
- *Programet interpretative duhet të ofrojnë përfitime të qëndrueshme dhe të barabarta ekonomike, sociale dhe kulturore për të gjithë akterët përmes edukimit, trajnimeve dhe mundësive të punësimit në vend.*

Në dokument zhvillimor të komunës së Hanit të Elezit nuk janë specifikuar zhvillimi dhe zbatimi i programeve të interpretimit dhe prezantimit si pjesë integrale e planifikimit të tërësishëm, buxhetimit dhe menaxhimit të procesit të vendeve me trashëgimi kulturore në Hanin e Elezit.

Kujdes i posaçëm në PZHK të Hanit të Elezit i është dhënë në kuadër të Strategjisë për Zhvillim Ekonomik/krijimit të infrastrukturës për zhvillim të turizmit me përfshirje të programeve të ardhshme për të shërbyer si një set i tërësishëm dhe i gjerë i konservimit dhe edukimit. Ngritja e vetëdijes së publikut të gjerë për ruajtjen e vlerave të trashëgimisë është paraparë si aktivitet në dokumentin zhvillimor, përderisa komuna e Hanit të Elezit ka paraparë përfitime ekonomike nga sektori i turizmit, përmes ruajtjes, mbrojtjes dhe promovimit posaçërisht të trashëgimisë vernakulare dhe asaj industriale në Han të Elezit me rrethinë.

Parimi 6 – Brengosja për gjithpërfshirje

- *Interpretimi dhe prezantimi i vendeve të trashëgimisë kulturore duhet të jetë rezultat logjik i bashkëpunimit në mes të profesionistëve të trashëgimisë, komunitetit vendas dhe të tjerët të asocuar, si dhe të akterëve tjerë.*

- *Ekspertiza multidisiplinare e anëtarëve të komunitetit, ekspertëve të konservimit, autoriteteve qeveritar, menaxherëve të vendit dhe interpretëve, operatorëve turistik dhe profesionistëve tjerë duhet të jetë i integruar në formulimin e programeve të interpretimit dhe të prezantimit.*
- *Të drejtat tradicionale, përgjegjësitë dhe interesat e pronarëve dhe komunitetit vendorë dhe të tjerëve duhet të merren parasysh, respektohen në planifikim të programeve të interpretimit dhe prezantimit.*
- *Plani për zgjerimin apo revidimin e programit të interpretimit dhe prezantimit duhet të jetë i hapur për komentet e publikut si dhe involvimin. Është e drejtë dhe përgjegjësi e të gjithëve për të bërë të njohur opinionet dhe perspektivat.*
- *Pyetja e pronës intelektuale dhe të drejtave tradicionale kulturore janë veçanërisht specifike në procesin e interpretimit, paraqitjen në media të ndryshme (prezantime multimedia në vend, media digjitale dhe material të printuar), e drejta pronësore dhe e drejta e shfrytëzimit të imazheve teksteve dhe materialeve tjera interpretive do të duhej të diskutohen, qartësohen dhe dakrodoen në procesin e planifikimit.*

Gjatë hartimit të përmbytjes së trashëgimisë kulturore nuk mund të thuhet se janë përfshirë akterë të ndryshëm për çështje të trashëgimisë kulturore, të komunitetit vendas civil, ekspertë të konservimit, autoritetit qeveritar, menaxherë të vendit dhe interpretë, operatorë turistik dhe profesionistë, për integrimin dhe formulimin e programeve të interpretimit dhe të prezantimit.

Në dokument nuk është përmendur çështja e respektimit të së drejtës tradicionale, përgjegjësi dhe interesave të pronarëve dhe komunitetit vendor dhe të tjerëve.

Në dokumentin zhvillimor të Hanit të Elezit nuk është planifikuar projekt për zgjerimin apo revidimin e programit të interpretimit dhe prezantimit, të hapur për komentet e publikut si dhe për involvim në dhënie të opsioneve dhe perspektivave. Po ashtu, do të duhej të mendohej në parashikimin e mbrojtjes së të drejtës së pronës intelektuale dhe të drejtave tradicionale kulturore, veçanërisht në procesin e interpretimit, paraqitjeve në media të ndryshme përmes prezantimeve multimediale në vend, mediave digjitale dhe materialeve të printuara.

Parimi 7 – Rëndësia e hulumtimeve, trajnimeve dhe vlerësimeve

- *Vazhdimi i hulumtimit, trajnimit dhe vlerësimit - komponentë themelorë për interpretim të vendeve të trashëgimisë kulturore.*
- *Interpretimi i vendit të trashëgimisë kulturore nuk duhet të konsiderohet e kompletuar me kompletimin e infrastrukturës interpretative. Shqyrtimi i rregullt duhet të jetë pjesë integrale në programet interpretative.*
- *Programi interpretativ dhe infrastruktura duhet të jenë të dizajnuar dhe konstruohet në mënyrë që të mundësojnë revidimin e vazhdueshëm të përmbytjes/revidimin.*
- *Programet e Interpretimit dhe Prezantimit / ndikimi i tyre fizik në vend duhet në mënyrë të vazhdueshme të jetë i monitoruar dhe vlerësuar. Vizitorët dhe anëtarët e komuniteteve vendor dhe profesionistëve të trashëgimisë duhet të involvohen në një proces të vlerësimit të tillë.*
- *Çdo program interpretativ - burim edukimi për njerëzit e të gjitha moshave.*
- *Trajnimi i profesionistëve të kualifikuar në fusha të specializuara të interpretimit dhe prezantimit të trashëgimisë.*
- *Programet e trajnimeve në vend dhe kurset duhet të zhvillohen me objektiva të mbindërtimit dhe informimit për trashëgiminë dhe stafit të interpretimit në të gjitha nivelet, komunitetet vendore me zhvillimet aktuale dhe të reja në këtë fushë.*
- *Bashkëpunimi ndërkombëtar dhe shpërndarja e përvojës - shumë të rëndësishme për zhvillimin dhe mirëmbajtjen e standardeve të metodave interpretative dhe teknologjive. Konferencat ndërkombëtare, punëtoritë, shkëmbimi i stafit profesional, ai nacional dhe takimet rajonale duhet të mbështeten.*

Sa i përket çështjes së Trashëgimisë Kulturore në komunën e Hanit të Elezit, nuk është paraparë ndonjë program hulumtimesh, vlerësimesh dhe trajnimesh për çështjet në fjalë. Po ashtu nuk është

paraparë me aktivitete dhe programe monitorimi dhe vlerësimi i vazhdueshëm me involvimin e komunitetit dhe profesionistëve të trashëgimisë.

Nuk janë paraparë trajnimet për kualifikim në fusha të specializuara të interpretimit dhe prezantimit të trashëgimisë kulturore për Hanin e Elezit. Nuk është paraparë bashkëpunimi ndërkombëtar apo dhe ndërkufitar, në kuptim të konferencave ndërkombëtare, punëtorive, shkëmbimit të stafit profesional, takimeve rajonale dhe nacionale.

Konkluzion

Trashëgimia kulturore në Komunën e Hanit të Elezit, për herë të parë është elaboruar me rastin e hartimit të planit zhvillimor komunal. Trashëgimia kulturore nuk është identifikuar kurrë më parë, kategorizuar sipas gjinive, vlerësuar dhe studiuar më për së afërmi.

Mund të thuhet se në Planin Zhvillimor të Komunës së Hanit të Elezit është e përfshirë trashëgimia kulturore, si ajo arkitekturore, arkeologjike, natyrore porse llojet e tjera të TK nuk janë apo janë shumë pak të elaboruara, si trashëgimia shpirtërore, etnologjike etj. Elaborimi si i tillë gjendet në pjesën e përshkrimit historik për vendbanimet.

Po ashtu mund të thuhet se, gjatë definimit të “gjeografisë” së vlerave të trashëgimisë kulturore nëpër vendbanimet e komunës së Hanit të Elezit, siç janë katundi Pusteni, Dermjak dhe Paldenicë të cilat shquhen për kulturë lokale tradicionale, kanë vlera apo resurse / potenciale për turizëm kulturor, kanë dhe potencial me të cilën mund të mendohet për bashkëpunim ndërkufitar.

Në dokumentin e Planit Zhvillimor të Hanit të Elezit, nuk është specifikuar apo dhe sugjeruar një trajtim për identifikim të tërësishëm të specifikave të trashëgimisë kulturore në komunë. Rekomandimet apo dhe projektet nuk mbulojnë tërësisht nevojat për trajtim të trashëgimisë kulturore në Hanin e Elezit.

Rekomandimet specifike lidhur me Komunën e Hanit Elezit

Rekomandimet në vijim do të vlerësohen sipas parimeve për prezantim dhe interpretim: Qasjes dhe kuptimit; burimeve të informatave; ndërlidhshmërisë në kontekst më të gjerë historik, social e kulturor; autenticitetit; planifikimit për të ardhmen; gjithëpërfshirjes; rëndësisë së hulumtimeve, vlerësimeve dhe trajnimeve në kontekst të trashëgimisë kulturore në komunën e Hanit të Elezit:

- Të specifikohet gjendja e sotme e monumenteve dhe të specifikohen lokacionet, pikat, monumentet ne veçanti me limitime specifike për zhvillim në afërsi dhe shfrytëzim joadekuat të vendeve me sinjifikancë kulturore në komunën e Hanit të Elezit, për shkaqe të konservimit, sensitivitetit kulturor, ri-shfrytëzimit adaptiv apo dhe çështjeve të tjera të sigurisë;
- Të bëhet identifikimi dhe vlerësimi i monumenteve të TK, krijimi i “Listës së monumenteve në mbrojtje”;
- Të planifikohen programe për dokumentim dhe arkivim të TK të komunës së hanit të Elezit;
- Të elaborohen mundësitë për konservim dhe shfrytëzim për resurs të turizmit kulturor në komunën e Hanit të Elezit;
- Të planifikohet zhvillimi i resurseve tjera të Trashëgimisë Kulturore në Hanin e Elezit siç janë trashëgimia arkeologjike, shpirtërore, industriale etj.
- Të plotësohet lista e masave dhe veprimeve të parapara për monumentet e vlerave vernakulare, tradicionale dhe trashëgimisë industriale, me specifikime të llojit të programimit me projekte specifike dhe aktivitete;

- Të bëhet specifikimi i limitimeve në qasje dhe mënyrë të shfrytëzimit kur janë në pyetje mbetjet arkeologjike dhe monumenteve tjera në rrezik të shkatërrimit total apo të rrënimit për shkak të shfrytëzimit të ri të hapësirave. Hartimi i dispozitave të mundshme për parandalimin e shkatërrimit, deri në marrjen e masave për identifikim, dokumentim, arkivim zyrtar dhe promovim të vlerave të trashëgimisë kulturore në komunën e Hanit të Elezit.
- Specifikimi si prioritet i komunës në rast të vlerësimit pozitiv të Trashëgimisë Kulturore të Hanit të Elezit.
- Hartimi i planit për menaxhimin e integruar të monumenteve natyrore dhe kulturore; Hartimi i planeve mbi bashkëpunimin ndërkufitar; Hartimi i planit për zonimin e trashëgimisë kulturore për turizëm; Shpallja e zonës së mbrojtur të Pustenikut, Paldenicës dhe Dremnjakut; Mbrojtja e zonës së Mullirit të vjetër të Luginës së Lepencit në Lagjen e Ranave dhe Laç,
- Të rekomandohen hulumtime për Trashëgiminë Kulturore në Hanin e Elezit përmes metodave të pranura shkencore, të evidentuara apo dhe të shkruara; që paraqesin interpretim logjik, reflektim të hipotezave alternative historike, të traditave lokale apo dhe të ngjarjeve;
- Të përfshihen akterë të ndryshëm për çështje të trashëgimisë kulturore, të komunitetit vendas civil, ekspertë të konzervimit, autoritetit qeveritar, menaxherë të vendit dhe interpretë, operatorë turistik dhe profesionistë, për integrimin dhe formulimin e programeve të interpretimit dhe të prezantimit.
- Të planifikohen masa për çështjen e respektimit të së drejtës tradicionale, përgjegjësi dhe interesave të pronarëve dhe komunitetit vendor dhe të tjerëve;
- Në procesin e planifikimit rekomandohet gjithëpërfshirja për zgjerimin apo revidimin e programit të interpretimit dhe prezantimit, të hapur për komentet e publikut si dhe për involvim në dhënie të opsioneve dhe perspektivave;
- Të mendohet në parashikimin e mbrojtjes së të drejtës të pronësisë intelektuale dhe të drejtave tradicionale kulturore, veçanërisht në procesin e interpretimit, paraqitjeve në media të ndryshme përmes prezantimeve multimediale në vend, mediate digjitale dhe materialeve të printuara.
- Të parashihen programe të hulumtimeve, vlerësimeve dhe trajnimeve për çështjet e TK; aktivitete dhe programe monitorimi dhe vlerësimi të vazhdueshëm me involvimin e komunitetit dhe profesionistëve të trashëgimisë;
- Ta parashihen trajnimet për kualifikim në fusha të specializuara të interpretimit dhe prezantimit të trashëgimisë kulturore për Hanin e Elezit;
- Të planifikohet bashkëpunimi ndërkombëtar, ndërkufitar, në kuptim të konferencave ndërkombëtare, punëtorive, shkëmbimit të stafit profesional, takimeve rajonale dhe nacionale;

Rekapitullim i rekomandimeve

Të gjitha rekomandimet në këtë kaptinë do të përmbliidhen në dy kategori: i) Hapat për kuptim të sinjifikancës; ii) Krijimi i politikave për konservim të trashëgimisë kulturore dhe menaxhimi i tyre;

i) Sinjifikanca kulturore e vendit dhe çështjet e tjera që ndikojnë në të ardhmen janë më së miri të kuptuara në sekvenca gjatë mbledhjes dhe analizimit të informatave para marrjes së vendimeve;

- Planifikimi urban është njëri nga teknikat të cilat kontribuojnë në konservim;

- Konservimi i vendit duhet të identifikojë dhe merr në konsideratë të gjitha aspektet e sinjifikancës kulturore dhe natyrore meqë shkalla e ndryshme e sinjifikancës mund të shpjerë në veprime të ndryshme të konservimit në vend⁵⁴;
- Është me rëndësi që të “kuptohet sinjifikanca” ndarazi nga hapi i dytë i “zhvillimit të politikave”. Nganjëherë këto të dyja duhet të bëhen nga njerëz të ndryshëm.

ii) Politikat për menaxhim të trashëgimisë kulturore duhet të bazohen në kuptim të sinjifikancës kulturore.

- Zhvillimi i politikave duhet të bazohet në kuptimin e rrethanave tjera për të ardhmen e vendit sikurse që janë nevojat e pronarëve, resurset, vështirësitë e jashtme apo kushteve fizike.
- Aty ku shfrytëzimi i vendit ka sinjifikancë kulturore ajo duhet të ruhet medoemos.
- Konservimi është i bazuar në respekt për ekzistuesen. Kërkon një qasje të kujdesshme të ndryshimeve sa më shumë që është e nevojshme por sa më pak që është e mundur.
- Konservimi duhet të shfrytëzojë sa më shumë nga njohuritë, aftësitë dhe disiplinat të cilat kontribuojnë në studimet dhe kujdesin për një vend.
- Politikat duhet të identifikojnë shfrytëzimin apo kombinimin e shfrytëzimit për të ruajtur sinjifikancën kulturore.
- Shfrytëzimi i ri duhet të involvojë minimum të ndryshimeve;
- Pyetjet të cilat ndihmojnë për të vlerësuar se a është shfrytëzimi i përshtatshëm me sinjifikancën kulturore të vendit do të ishin: Nëse shfrytëzimi i kaluar mund të ruhet, interpretohet dhe të vlerësohet?; Nëse ka vend dhe mundësi për rekonstruimin e komponentëve të “humbura” apo dhe të funksioneve?;

⁵⁴ Mbrojtja dhe interpretimi i të gjitha vlerave – shumë vende historike aplikojnë qasjen - “kapsula e kohës” në konservim.

KONKLUZION I PËRGJITHSHËM

Nga studimi i realizuar, në përgjithësi mund të nxjerrët një konkluzion i përbashkët se: çështja e trashëgimisë kulturore në raport me planifikimin hapësinor, nuk ka një trajtim të qëndrueshëm. Arsytet për këtë janë të ndryshme, të cilat dallojnë për nga hierarkia e planeve, për nga forma dhe koha në të cilën janë zhvilluar proceset e hartimit të planeve përkatëse, dallojnë edhe për nga qasja dhe gatishmëria e bartësve të proceseve planifikuese, për të trajtuar çështjen në formën e duhur.

Përshtypje e përgjithshme është se, për pjesën më të madhe të planeve të trajtuara hapësinore në këtë studim – trashëgimia kulturore, përcaktohet si njëra ndër çështjet shumë të rëndësishme të shoqërisë në përgjithësi. Gati në të gjitha rastet e hulumtimit, vërehen problemet e prezantimit korrekt të gjendjes ekzistuese, e cila shpesh është e ndërlidhur me faktin e mungesës së të dhënave. Ky fakt më së miri vërehet në PHK si dokumenti kryesor i sektorit të planifikimit hapësinor në Kosovë. Edhe përkundër rëndësisë, në dokument mungon një listë e zonave dhe monumenteve kryesore të trashëgimisë kulturore në Kosovë. Prezantimi hartografik i të dhënave është i mangët dhe në asnjë mënyrë nuk prezanton gjendjen reale në të gjithë territorin e Kosovës. Edhe pse në Kosovë ka një numër të konsiderueshëm të ndërtimeve të arkitekturës industriale, të arkitekturës së shekullit XX, hapësira karakteristike rurale, vlera të shumta të trashëgimisë shpirtërore, etj. të cilat përmbajnë gjithashtu vlera të dëshmuara, nuk janë të trajtuara fare në dokument. Shikuar nga aspekti i trashëgimisë kulturore, në dokument gjithashtu mungon ose do të ishte e preferuar paraqitja e një shtegu të ashtuquajtur kulturor, i cili për vizitorët do të prezantonte lidhjen dhe qasjen më të lehtë në përmbajtjet e rëndësishme kulturore në Kosovë.

E njëjta situatë paraqitet edhe në rastet e komunave, të cilat përpos listave të pa verifikuara të monumenteve dhe përmbajtjeve kulturore, sa i përket aspektit hapësinor dhe fizik nuk prezantojnë një gjendje reale. Një shembull karakteristik në këtë drejtim paraqet rasti i Komunës së Mitrovicës dhe ai i Pejës, në të cilin prezantimi i vlerave kulturore ndryshon varësisht nga koha e hartimit të dokumenteve përkatëse. Karakteristikë tjetër e prezantimit të çështjes së trashëgimisë kulturore paraqet rasti i Komunës së Hanit Elezit. Për shkak të mungesës së informatave dhe faktit se Elez Hani është komunë e posa formuar, prezantimi i trashëgimisë kulturore është minimal.

Sa i përket strategjisë, në të cilën duhet të parashihen rekomandime, veprime dhe aktivitete në drejtim të mbrojtjes dhe trajtimit adekuat të trashëgimisë kulturore, situata paraqitet edhe më e vështirë. Gati në të gjitha rastet e komunave të përfshira në studim, përveç rastit të Komunës së Pejës dhe Mitrovicës, trashëgimia kulturore nuk është çështje e strategjisë për zhvillimin e ardhshëm hapësinor komunal, ose, në rastin më të mirë rekomandimet i referohen Planit Hapësinor të Kosovës, pa hyrë në zbërthimin e mëtutjeshëm të aktiviteteve specifike komunale (rasti i Gjakovës dhe rasti i Vushtrrisë). Në rastin e komunës së Pejës, plani i fundit zhvillimor komunal ofron rekomandime të konsiderueshme të formës së përgjithësuar, të cilave u mungojnë veprimet e duhura specifike. Rekomandimet dhe aktivitete për trajtimin e duhur të trashëgimisë kulturore, parashihen vetëm në planet e mëhershme hapësinore të Komunës së Mitrovicës, të cilat fatkeqësisht mungojnë në planin e fundit zhvillimor komunal.

Karakteristikë tjetër të veçantë në disa prej planeve të deritashme hapësinore komunale, paraqet tendenca e trajtimit selektiv dhe në momente edhe diskriminuese e trashëgimisë kulturore. Duke i pasur parasysh rrethanat politike të kohës, në planet e mëhershme hapësinor të disa komunave, vërehet përpjekja e strukturave të atëhershme që të minimizohen disa vlera përkatëse dhe të favorizohen disa të tjera. Në emër të zhvillimit ekonomik dhe rindërtimit të vendit, hartohen plane dhe realizohen projekte në kundërshtim me kriteret dhe vlerat e trashëgimisë kulturore. Rast tipik i një veprimi të tillë, janë autoritetet e atëhershme të Komunës së Pejës, të cilët aprovonin planin sipas të cilit, realizohet ndërtimi i Fabrikës së Baterive mbi lokalitetin e dëshmuar arkeologjik.

Një situatë më ndryshe sa i përket strategjisë dhe përfshirjes së çështjes së trashëgimisë kulturore, paraqitet në dokumentin e Planit Hapësinor të Kosovës. Sipas studimit dhe analizës që i është bërë, dokumenti në fjalë ofron qëllime dhe objektiva të cilat mbështetën me aktivitete dhe dispozita të

mjaftueshme për trajtimin e kënaqshëm të trashëgimisë kulturore. Duke qenë se dokumenti konsiderohet bazë për zhvillimet hapësinore në Kosovë e në veçanti për zhvillimet komunale, konstatojmë se rekomandimet e ofruara janë në harmoni të plotë me kapacitetet ekzistuese dhe si të tilla mund të shfrytëzohen si pikënisje, për të zbërthyer deri në detaje aktivitetet në drejtim të mbrojtjes adekuate të trashëgimisë kulturore në Kosovë.

REKOMANDIMET E PËRGJITHSHME

Rekomandimet e përgjithshme janë përmbledhje e rekomandimeve dhe sugjerimeve nga të gjitha rastet e trajtuara në këtë studim. Në fakt, këto rekomandime shprehin përgjigje në shumë çështje që janë identifikuar si problematike në përfshirjen adekuate të trashëgimisë kulturore në dokumentet e analizuara. Si të tilla, ato i kemi klasifikuar në disa grupe, që kryesisht ndërlidhen me institucionet e të gjitha niveleve që janë përgjegjëse për trajtimin adekuat të trashëgimisë kulturore në planifikim hapësinor. Në këtë pjesë, një element të rëndësishëm paraqesin rekomandimet specifike, me të cilat është bërë përpjekje që në mënyrë konkrete dhe të detajuar, të ofrohen zgjidhje për formën dhe mënyrën e përfshirjes së trashëgimisë kulturore, në fazat e ndryshme të dokumenteve përkatëse komunale.

Niveli qendror

Sektori i trashëgimisë kulturore

Duke qenë se sektori i trashëgimisë kulturore me të gjithë strukturën përbërëse, paraqet bartësin dhe përgjegjësin kryesor për çështjen e trashëgimisë kulturore, konsiderojmë se disa nga të gjeturat e studimit duhet të mbështetën dhe janë të ndërlidhura me rekomandimet e listuar më poshtë:

- Njëri ndër veprimet e para ndërlidhet me nevojën e arritjes së një konsensusi gjithëpërfshirës, sipas të cilit të gjitha institucionet relevante duhet të pajtohen për futjen e trashëgimisë kulturore në prioritet me qëllim të zhvillimit të qëndrueshëm të Kosovës;
- Të bëhet vlerësimi, konservimi dhe promovimi i vlerave reale të trashëgimisë kulturore në Kosovë me të gjithë përbërësit e sajë;
- Të bëhet kompletimi dhe zbatimi i pa kushtëzuar i bazës ligjore;
- Të bëhet themelimi, kompletimi i vazhdueshëm dhe përcaktimi i qartë i hierarkisë vendimmarrëse të mekanizmave institucional;
- Në mënyrë të qëndrueshme të përcaktohet baza financiare për trajtimin e duhur të trashëgimisë kulturore në Kosovë;
- Të bëhet plotësimi dhe ngitja e vazhdueshme e kapaciteteve humane në aspektin e menaxhimit dhe trajtimit të duhur të trashëgimisë kulturore;
- Të hartohet strategjia e zhvillimit të sektorit të trashëgimisë kulturore, sipas të cilës do të definohen në mënyrë të qartë planet e ndryshme të veprimit dhe përgjegjësit kryesor të realizimit;
- Krijimi i fondit për trashëgimi kulturore, i cili me një interes të përballueshëm, do të mund të shfrytëzohej nga pronarët për revitalizimin e objekteve dhe zonave përkatëse;
- Ratifikimi i konventave ndërkombëtare (European Landscape Convention, Convention for the protection of the Archaeological Heritage of Europe-Granada Convention 1985, European Convention on Protection of the Archaeological Heritage – Valletta 1992, etj.)
- Përgatitja e hartës digjitale me përmbajtje të trashëgimisë kulturore të gjeoreferencuara dhe të mbështetura me informata bazike që kanë të bëjnë me:
 - o Shënimet e sakta për pronarin;
 - o Shënimet për territorin që mbulojnë dhe zonën përkatëse mbrojtëse;
 - o Shënimet për gjendjen momentale fizike; dhe
 - o Shënimet thelbësore për historikun e secilës përmbajtje.

- Të bëhet inventarizimi i të gjitha përmbajtjeve të rëndësishme;
- Të bëhet vlerësimi i objekteve dhe tërësive të TK të inventarizuara dhe plotësimi i listës me monumente tjera me status të mbrojtjes për Kosovën. Të bëhet identifikimi i monumenteve kulturore me informata të sakta (datimi, vendndodhja, përshkrimi të gjendjes fizike, trajtimi i derisotëm, emërtimet, si dhe të dhënave tjera relevante me detale); kategorizimi me specifika sipas kategorive (p.sh. trashëgimia industriale, etj).
- Të përcaktohen procedurat dhe kriteret për përfshirjen e trashëgimisë kulturore në planet hapësinore të të gjitha niveleve.
- Të definojë qartë formatin dhe përmbajtjen e historikut për të gjitha komponentet e trashëgimisë kulturore;

Sektori i planifikimit hapësinor

Sa i përket trashëgimisë kulturore dhe trajtimit të saj, rekomandimet kryesore për sektorin e planifikimit hapësinor janë të ndërlidhura dhe varën në mënyrë të drejtpërdrejtë nga bashkëpunimi dhe komunikimi me sektorin e trashëgimisë kulturore në përgjithësi.

- Në dokumentet e planifikimit hapësinor çështja e trashëgimisë kulturore nuk duhet të trajtohet vetëm si çështje formale, e cila shpesh përfundon vetëm me konstatim për gjendjen ekzistuese dhe pa analizë për mundësitë e përfshirjes si faktor i rëndësishëm për zhvillim në përgjithësi. Prandaj, rekomandohet bashkëveprimi me sektorin e trashëgimisë kulturore qysh në fillim të procesit të hartimit të planeve përkatëse hapësinore.
- Në bashkëpunim me sektorin e trashëgimisë kulturore, duhet të insistohet në kërkesën që – të gjitha nivelet e planifikimit të shfrytëzojnë në parim të njëjtën metodologji të veprimit e cila përmban: evidentimin, gjenezën dhe valorizimin në bazë të zhvillimit historik; analizën e gjendjes ekzistuese; metodat e sanimit dhe programin me rekomandime për mbrojtje, revitalizim dhe përfshirje funksionale adekuate.
- Në bashkëpunim me sektorin e trashëgimisë kulturore, duhet të përcaktohen kriteret për përfshirjen hapësinore të të gjithë komponentëve të trashëgimisë kulturore (materiale dhe jo materiale).
- Në mënyrë të vazhdueshme dhe të qëndrueshëm të bëhet ngritja e kapaciteteve humane për trajtimin e duhur të çështjes së trashëgimisë kulturore.
- Të insistohet në trajtimin e duhur të çështjes së trashëgimisë kulturore në planet e nivelit komunal;
- Trashëgimia kulturore do të duhej të jetë pjesë/kapitinë e ndarë dhe e veçantë në dokumentet e planifikimit hapësinor, madje e rekomandueshme do të ishte që, për rastet karakteristike çështja e trashëgimisë kulturore të ngritet në nivel të fushës tematike.
- Planet zhvillimore të komunave, do të duhej të planifikojnë dhe insistojnë në hartimin e Planeve Rregulluese Urbane të fokusuar në Rihvillim dhe Konservim⁵⁵ të zonave të vjetra të qyteteve dhe zonave tjera me rëndësi historike dhe kulturore⁵⁶.
- Të bëhet specifikimi i hapave të veprimit për hulumtime me qëllim mbrojtjeje institucionale për: konservim, interpretim, prezantim dhe promovim; Vlerësimi i autenticitetit në kuptim të kategorizimit dhe valorizimit të monumenteve. Rekomandohet të bëhet praktikë e përdorimit të listës kontrolluese të dalë nga institucioni ICOMOS, që mund të përdoret edhe si praktikë edhe për vende me vlera të trashëgimisë kulturore.

⁵⁵ Shih shtojcën A

⁵⁶ Plan i konservimit nuk është i parashikuar/obliguar me Ligjin për Planifikimin Hapësinor, përderisa rekomandohet që vend të Planit rregullues për zona qendrore të qyteteve me karakter historik dhe kulturor, të hartohen këto lloj planesh, dhe në ndërkohë të mbindërtohet LPH.

- **Plani Hapësinor i Kosovës** - duhet medoemos të trajtojë të gjitha zonat dhe monumentet që momentalisht janë në listën e mbrojtjes ligjore, duke i përfshirë edhe zonat që kanë një vlerë monumentale të qartë dhe trashëgiminë karakteristike shpirtërore.
- Të prezantojë hartën e trashëgimisë kulturore për të gjithë territorin e Kosovës me të gjitha komponentët përbërëse.
- Të prezantojë shtegun kulturor me qëllim të lëvizjes dhe qasjes më të lehtë në përmbajtjet e rëndësishme kulturore për vendin.

Niveli lokal

Drejtoritë komunale për kulturë

- Mbrojtja e avancuar e trashëgimisë kulturore duhet të ketë qëllim të dyfishtë: të realizojë mbrojtjen e vazhdueshme të vlerave të trashëgimisë arkitektonike dhe në të njëjtën kohë të sigurojë zhvillimin e funksioneve adekuata në to.
- Drejtoritë komunale të kulturës në bashkëpunim me zyrat rajonale për mbrojtjen e monumenteve të kulturës, të bëjnë vlerësimin real të trashëgimisë kulturore në të gjitha komunat e Kosovës. Të përpilohet lista përfundimtare e përmbajtjeve kulturore në komunat përkatëse;
- Në bashkëpunim me ekspertë të dëshmuar të fushës dhe në bazë të formatit të aprovuar nga niveli qendror, të hartohet historiku i të gjitha përmbajtjeve kulturore në komunat përkatëse;
- Rëndësi e veçantë duhet ti kushtohet rregullimit të çështjeve pronësore juridike të cilat shpesh paraqesin pengesë në realizimin e mbrojtjes përkatëse;
- Në bashkëpunim me autoritetet qendrore, të hartojnë politikat adekuata për mbrojtjen e trashëgimisë kulturore, duke përfshirë edhe krijimin e lehtësirave financiare për pronarët e objekteve private nën mbrojtje;
- Të përpilojnë planet lokale për trajtimin e trashëgimisë kulturore në komunat përkatëse duke përfshirë edhe listën e prioriteteve në fushën e trashëgimisë kulturore;
- Të sigurohet përfshirja e pronarëve dhe grupeve të interesit, në procesin e valorizimit dhe inventarizimit të monumenteve të kulturës;
- Në bashkëpunim me autoritetet qendrore, të organizojnë kampanja vetëdijesimi për kujdesin ndaj trashëgimisë kulturore në komunat përkatëse;

Drejtoritë komunale për urbanizëm dhe planifikim hapësinor

- Drejtoritë komunale për urbanizëm dhe planifikim hapësinor, të hartojnë planet zhvillimore komunale dhe planet tjera përkatëse duke i përfshirë në proces të hartimit edhe subjektet kompetente për trashëgimi kulturore;
- Në mënyrë që trashëgimia arkitektonike të përfshihet në formën e duhur në planet përkatëse hapësinore komunale, rekomandohet një hulumtim dhe analizë paraprake për përcaktimin e programit adekuat të ruajtjes dhe shfrytëzimit funksional, duke respektuar përparësinë në aspektin e rëndësisë dhe vlerës që ka përmbajtja përkatëse.
- Në mënyrë që përmbajtjet e trashëgimisë kulturore me theks të veçantë trashëgimia arkitektonike të përfshihen në planet komunale, nuk duhet të trajtohen si raste të izoluar por pjesë funksionale e planeve përkatëse.
- Planet përkatëse komunale, duhet të shfrytëzohen si instrumente kryesore për kontroll të zhvillimeve;

- Duke e pasur parasysh ekzistimin e informatave të mjaftueshme për zonat e veçanta të mbrojtura, është e domosdoshme të bëhet prezantimi adekuat dhe përfshirja funksionale e tyre;
- Në bashkëpunim me drejtoritë komunale për kulturë, të sigurojnë informatat e nevojshme për prezantimin adekuat të trashëgimisë kulturore në komunat përkatëse;
- Në bashkëpunim me drejtoritë komunale për kulturë, të insistohet në futjen e trashëgimisë kulturore në agjendën e zhvillimit të përgjithshëm komunal;
- Me qëllim të arritjes së zhvillimit të qëndrueshëm ekonomik komunal, duhet që trashëgimia kulturore përpos aspektit kulturor të trajtohet edhe në aspektin ekonomik;
- Në bashkëpunim me përgjegjësit e fushës së trashëgimisë kulturore, të bëjnë përfshirjen funksionale dhe trajtimin adekuat të përmbajtjeve kulturore në planet përkatëse hapësinore dhe urbane, duke përfshirë edhe ruajtjen e mënyrës së të jetuarit dhe aplikimin e metodave të ndërtimit të kohës në të cilën janë ndërtuar objektet përkatëse;

REKOMANDIMET SPECIFIKE

Rekomandimet për përfshirjen e trashëgimisë kulturore në planifikimin hapësinor dhe urban janë ndarë në pesë grupe sipas pesë kapitujve që përmbajnë dokumentet e planifikimit komunal.

Kapitulli i I-rë - Profili i zhvillimit hapësinor dhe analiza e gjendjes

Në disa pika më poshtë është dhënë ajo që rekomandohet të përfshihet në këtë pjesë të planeve:

- Historiku i shkurtër monumentet me vlera të trashëgimisë kulturore;
- Përshkrimi i objekteve të TK (materiali i ndërtimit, kthinat dhe dedikimi i tyre etj.);
- Kategorizimi i objekteve të TK;
- Statusi i tyre i mbrojtjes;
- Gjendja e tyre fizike;
- Shfrytëzimi aktual;
- Prezantimi i trashëgimisë shpirtërore - traditat dhe zakonet popullore, ritet, vallet, muzika, kënga, proza, poezia etj;
- Paraqitja e objekteve të TK në hartë;
- Paraqitja e tyre në ortofoto;
- Paraqitja në hartë e zonave të TK (nëse ka zona të cilave u janë caktuar kufijtë)

Kapitulli i II-të – Vizioni, parimet dhe caqet

- Në këtë pjesë, në PZHK formulohet deklarata e vizionit ku jepet vizioni për të ardhmen e dëshiruar të komunës dhe në PZHU vizioni për të ardhmen e dëshiruar të qytetit (qendrës komunale). Nëse ekzistojnë parakushtet - trashëgimia kulturore do të duhej të përmendet në të dy deklaratat e vizionit, sepse nga vizioni dalin edhe synimet për të ardhmen.
- Në plane jepen synimet për të ardhmen e komunës, respektivisht qytetit, në mesin e të cilëve duhet të jenë edhe synimet për të ardhmen e trashëgimisë kulturore. Synimi përmbledhet në një fjalë dhe është i përgjithësuar.
- Gjatë formulimit të synimit (synimeve), planerët duhet ta kenë për bazë kërkesën që del nga Ligji për Trashëgiminë Kulturore. Ky ligj kërkon që TK të mbrohet, ruhet dhe promovohet, prandaj synimi do të mund të formulohej si në vazhdim: Mbrojtja, ruajtja dhe promovimi i trashëgimisë kulturore.

Kapitulli i III-të – Korniza e zhvillimit hapësinor

Në pjesën e tretë paraqitet e tërë ajo që dëshirohet të arrihet në të ardhmen brenda territorit të komunës, respektivisht brenda zonës urbane. Si pjesë e kësaj, duhet të tregohet edhe ajo se çka dëshirohet të arrihet sa i përket trashëgimisë kulturore. Prandaj synimi (synimet) këtu zbërthehet në objektiva të cilët elaborohen tekstualisht. Përpiluesit e planeve dhe të gjithë ata që kontribuojnë në këtë përpilim do t'i zbërthejnë synimet për TK në objektiva më specifik, më konkrete që mund të jenë të formës së treguar në vazhdim:

Objektivat:

1. Sigurimi i ekzistencës fizike dhe ruajtja e autenticitetit të plotë të zonave dhe objekteve të TK;
2. Sigurimi i infrastrukturës së nevojshme për zonat dhe objektet e trashëgimisë kulturore;
3. Plotësimi i listës me objekte të TK të shpallura si monumente nën mbrojtje.

4. Ruajtja e traditave dhe zakoneve popullore;
5. Ruajtja dhe kultivimi i valleve, muzikës popullore dhe zejeve artistike;

Kapitulli i IV-të – Strategjitë dhe veprimet për zbatim

Në pjesën e katërt të planeve paraqitet strategjia e zgjedhur për arritjen e të gjitha synimeve dhe objektivave sa i përket të ardhmes së komunës, respektivisht të ardhmes së qytetit (qendrës komunale). Strategjia është një pako e masave konkrete që duhet të ndërmerren, apo e veprimeve konkrete që duhet të kryhen (p.sh. realizimi i projekteve) në mënyrë që të arrihen synimet dhe objektivat e parashikuara më përpara. Si pjesë e kësaj pakoje do të jenë edhe masat apo veprimet e nevojshme për arritjen e objektivave për TK që janë identifikuar dhe elaboruar në pjesën e tretë të planeve. Përveç veprimeve të nevojshme, siç dihet strategjia përmban edhe afatet kohore brenda të cilëve parashihet të realizohen projektet e caktuar, pastaj implikimet financiare për realizimin e projekteve dhe institucionet apo subjektet që janë përgjegjës për realizimin e projekteve përkatëse.

Si rekomandim, më poshtë janë dhënë veprimet si pjesë e strategjisë, veprime që nevojiten në mënyrë që të arrihen objektivat e rekomanduar më lartë. Njëri prej veprimeve apo projekteve të para që do të duhej të realizoheshin në mënyrë që të arrihet synimi për mbrojtjen, ruajtjen dhe promovimin e TK është përpilimi i strategjisë për trashëgiminë kulturore nga institucionet kompetent. Ky është njëri prej projekteve të parë dhe prej më të rëndësishëmve sepse është i përbashkët për (ka të bëjë me) të gjithë objektivat që do të thotë se strategjia për TK i identifikon veprimet konkrete për të gjithë objektivat që kanë të bëjnë me TK. Veprimet tjera që janë ndarë sipas objektivave do të mund të ishin si më poshtë:

Objekti 1: Sigurimi i ekzistencës fizike dhe ruajtja e autenticitetit të plotë të zonave dhe objekteve të TK

Veprimet e nevojshme për arritjen e objektivit:

- Definimi i qartë në harta përkatëse i zonave dhe monumenteve të trashëgimisë kulturore, duke përfshirë parcelën e përgjithshme, monumentet në veçanti dhe shiritin mbrojtës përkatës⁵⁷;
- Mbledhja, ruajtja dhe studimi i dëshmive, të dhënave që flasin për objektet e TK si: të dhënave në letër, fotove, të dhënave elektronike etj në mënyrë që të kryhen punët e restaurimit dhe rindërtimit duke ruajtur autenticitetin e monumenteve;
- Restaurimi i monumenteve të trashëgimisë arkitektuale duke ruajtur plotësisht autenticitetin e tyre;
- Masat për mbrojtjen dhe ruajtjen e objekteve arkeologjike të luajtshme dhe të paluajtshme dhe rezervateve arkeologjike;
- Masat për mbrojtjen dhe ruajtjen e objekteve të trashëgimisë së luajtshme;

Objekti 2: Sigurimi i infrastrukturës së nevojshme për zonat dhe objektet e trashëgimisë kulturore

Veprimet e nevojshme për arritjen e objektivit:

- Ndërtimi i rrugëve që shpijnë deri tek zonat dhe objektet e trashëgimisë kulturore dhe i parkingjeve për automjete në vende të planifikuara;
- Sigurimi i ndriçimit të zonave dhe objekteve të trashëgimisë kulturore;

⁵⁷ Ligji Nr.02/L-88, Neni 6, paragrafi 6.4 – Monumentet arkitektuale nën mbrojtje të përkohshme ose të përhershme kanë një zonë të mbrojtjes që është 50 m. nga perimetri i monumentit. dhe Neni 7, paragrafi 7.16 – Rradiusi (kufiri) i zonës së mbrojtur është 100 m. nga perimetri i vendit të

- Ndërtimi i shtigjeve për këmbësorë dhe vendosja e paneleve informues në zonat me objekte të TK.

Objektivi 3: Plotësimi i listës me objekte të TK të shpallura si monumente nën mbrojtje.

Veprimet e nevojshme për arritjen e objektivit:

- Shpallja si monumente nën mbrojtje të atyre objekteve që janë kaheerë të njohura por që ende nuk e kanë këtë status;
- Hulumtimi në terren, vlerësimi nga shikimi i parë se cilat objekte tjera në territorin e komunës do të duhej të shpallehin si objekte nën mbrojtje dhe përpilimi i listave me këto objekte;
- Përpilimi i arsytimit pse këto objekte duhet ta kenë këtë status. Rëndësia e këtyre objekteve do të identifikohet nga profesionistë si arkitektë, historianë të artit, inxhinierë të ndërtimtarisë, historianë, etj.
- Shpallja e këtyre objekteve si monumente nën mbrojtje duke u bazuar në këto arsytime

Objektivi 4: Ruajtja e traditave dhe zakoneve popullore

Veprimet e nevojshme për arritjen e objektivit:

- Shumëzimi dhe ruajtja në arkiva dhe biblioteka e librave ekzistues ku flitet për traditat dhe zakonet popullore në territorin e komunës;
- Hulumtimi në terren për traditat dhe zakonet popullore në territorin e komunës dhe dokumentimi në bazë të rezultateve të hulumtimit;
- Promovimi i këtyre librave në mediat e shkruara dhe elektronike dhe realizimi i emisioneve dokumentare televizive për traditat dhe zakonet popullore në territorin e komunës;
- Prania më e madhe e traditave dhe zakoneve popullore në kurikulimet shkollore që të ngritet niveli i informimit të nxënësve

Objektivi 5: Ruajtja dhe kultivimi i valleve, muzikës popullore dhe zejeve artistike

Veprimet e nevojshme për arritjen e objektivit:

- Caktimi i buxhetit (nëse nuk është caktuar) vetëm për kultivimin e valleve dhe muzikës popullore në kuadër të buxhetit për TK të MKRS dhe të DKK dhe rritja e këtij buxheti paralelisht me rritjen e buxhetit për TK të MKRS dhe të DKK;
- Përkrahja dhe stimulimi nga MKRS dhe DKK për themelimin e shoqërive që do të kultivojnë vallet dhe muzikën popullore duke financuar themelimin e tyre, punën dhe zhvillimin e tyre profesional;
- Ruajtja e audio dhe video incizimeve ekzistuese dhe realizimi i incizimeve të reja me valle dhe muzikë popullore;
- Prania e duhur e valleve dhe muzikës popullore në media;
- Shfaqje më të shpeshta koncertale me këngë dhe valle popullore;
- Stimulimi i punës së zejtarëve duke i liruar ata nga tatimet;

- Promovimi i duhur dhe i vazhdueshëm i punës së zejtarëve dhe zejeve artistike në mediat e shkruara dhe elektronike, sidomos në televizion

Të gjitha veprimet që kanë implikime hapësinore (p.sh. nëse veprimi i shkruar thotë se një rrugë duhet të ndërtohet në një vend të caktuar) duhet të paraqiten në hartë.

Kapitulli i V-të – Dispozitat për zbatim

Dispozitat për zbatim paraqesin kushtet që është e obligueshme të plotësohen gjatë zbatimit të planeve. Veprimet e listuar më lart, që bëhen gjatë zbatimit të planeve në mënyrë që të arrihen objektivat për TK, duhet të mbështeten në Ligjin për Trashëgiminë Kulturore⁵⁸, Ligjin për Zonat e Veçanta të Mbrojtura⁵⁹ dhe ligjet tjerë përkatës varësisht nga ajo se për cilin veprim bëhet fjalë. Në vazhdim është dhënë një shembull i veprimeve që duhet të mbështeten në nene të caktuar të Ligjit Nr. 02/L-88. Ato janë:

- Veprimet që i përkasin objektivit 5 dhe veprimi që konsiston në hulumtimin në terren e që i përket objektivit 6, duhet të mbështeten në dispozitat e neneve 3 dhe 4 të Ligjit për Trashëgiminë Kulturore;
- Veprimet që i përkasin objektivit 3 duhet të mbështeten në dispozitat e neneve 4, 6, 7 dhe 9 të Ligjit për Trashëgiminë Kulturore;
- Veprimet që u përkasin objektivave 6 dhe 7 duhet të mbështeten në dispozitat e nenit 10 të Ligjit për Trashëgiminë Kulturore.

⁵⁸ Ligji Nr. 02/L-88

⁵⁹ Ligji Nr. 03/L-039

Shtojca A

Plani dhe raporti i konservimit

Në procesin e planifikimit, rekomandimi për hartimin e “Planit të Konservimit” shihet si hap i qëlluar dhe i domosdoshëm. Plani i konservimit posaçërisht nevojitet kur bëhet fjalë për qendra qytetesh të Ballkanit apo dhe të Evropës, për arsye të historisë së tyre të lashtë. Rekomandohet që përgatitja e raportit të konservimit të zonave urbane me vlerë të trashëgimisë kulturore, të bëhet nga këshilli i posaçëm të pavarur ekspertësh.

Raporti dhe plani gjithashtu duhet të përbëhet nga vlerësimet dhe dokumentet:

- **Hartat:** hartat bazike të cilat tregojnë qytetin si tërësi dhe zonat urbane me trashëgimi kulturore në veçanti.
- **Pronësia:** hartat që tregojnë pronësinë dhe shfrytëzimin e tanishëm të pronave me vlerë të trashëgimisë.
- **Historia:** një ilustrim i zhvillimit të përgjithshëm historik të tërë zonës urbane, me vëmendje të posaçme në zonat kyçe. Një vlerësim që tregon vjetërsinë dhe fazat historike të fondit ekzistues të ndërtesave duhet të përgatitet gjithashtu.
- **Tipologjia:** (a) vlerësimet për tipologjinë arkitektonike, strukturore dhe funksionale të ndërtesave; (b) tipologjia e hapësirave të hapura publike dhe private; (c) analizat e peizazhit dhe dukjes së qytetit.
- **Gjendja:** një vlerësim i gjendjes fizike të secilës pronë historike, infrastrukturës dhe shërbimeve në zonat respektive të konservimit.
- **Plani i Konservimit:** përbëhet nga harta në të cilën definohet politika e propozuar e konservimit dhe shkallët e trajtimit, si dhe normativat dhe rregulloret për implementim.

Shtojca B

Lista kontrolluese për konservim urban

Në procesin e planifikimit por dhe më pastaj atë të zbatimit dhe monitorimit, rekomandohet që autoriteti përgjegjës komunal për planifikim, do të duhej të ballafaqohej me shumë pyetje specifike sa i përket trashëgimisë kulturore.

Lista kontrolluese në vazhdim ndihmon në rikujtimin për çështjet dhe hapat të cilat mund të kalohen pa u bërë. Lista e tillë më pyetje vijon si më poshtë:

- A janë definuar mjaftueshëm **vlerat fundamentale që posedon** qyteti me Trashëgimi ?
- A promovohen **objektivat** e konservimit të Trashëgimisë nëpërmes politikave ekzistuese?
- A aplikohen **parimet** e deklaruara në konventat dhe kartat ndërkombëtare?
- A janë të azhurnuara **ligjet dhe rregulloret** në fuqi?
- A **aplikohen** ato në mënyrë efektive? Nëse jo, ku dështojnë?
- A kanë **banorët** perceptim adekuat të vlerave të trashëgimisë së tyre?
- A u rezistojnë **pronarët e pronave** politikave të konservimit?
- Si të shmangët inercioni dhe mospjesëmarrja e **palëve të interesit**?
- Si të balancohet **detyra për të mbrojtur kundrejt** atraksionit financiar për zhvillimin dhe rindërtimin me densitet më të madh të zonës?
- A funksionojnë në mënyrë të kënaqshme procedurat për **implementimin e planeve** të konservimit?
- Çfarë është **kostoja e intervenimeve** që kanë për qëllim mbrojtjen dhe rehabilitimin?
- A japin nivelet më të larta të **qeverisë** ndihmë financiare?
- A ka **stimulime financiare dhe fiskale** për t'i inkurajuar pronarët t'i mirëmbajnë dhe rehabilitojnë pronat e tyre?
- A është adekuate kontrolli mbi **ndihmën financiare dhe fiskale**?
- A është i domosdoshëm **kontrolli i qirasë** për të shmangur shpërnguljen e qiraxhive?
- A është e mundur të sigurohet **kthim i arsyeshëm i mjeteve financiare** për rehabilitim nëse janë ruajtur autenticiteti historik dhe vlerat arkeologjike?
- Si është ruajtur **autenticiteti historik** në propozimin adaptiv për shfrytëzim të ri?
- A ekziston **dokumentimi adekuat** i kuarteve historike dhe ndërtesave individuale?
- A kryhen **inspektime të rregullta** të ndërtesave historike?
- A jepen **subvencione** për t'i inkurajuar pronarët që të kërkojnë inspektimi dhe raportime të tilla?
- A ka **strategji të mirëmbajtjes**?
- A ka **mjeshtër dhe materiale** në dispozicion për të kryer mirëmbajtjen, riparimet dhe restaurimin e ndërtesave historike?
- A ka **ekspertizë** të mjaftueshme në dispozicion: arkitektë, inxhinierë, arkeologë, historianë të artit, konservatorë, administratorë.
- A mund të ndikohen **lëvizjet demografike** (p.sh. mbipopullimi apo largimi nga qendrat historike)?

Shtojca C

Tabela - Trashëgimia Kulturore dhe përfshirja e saj në PZHK

Fazat e hartimit të PZHK-së	Pjesa tekstuale e nevojshme	Hartat e nevojshme
1. PROFILI I ZHVILLIMIT HAPËSINOR DHE ANALIZA E GJENDJES	Përfshirja e trashëgimisë kulturore si Çështje , gjendja e tyre (degradimi i tyre, pse po ndodh?) si dhe informatat tjera si: • Lista e monumenteve me status të mbrojtjes për komunë; • Lista e Zonave të Veçanta të Mbrojtura (nëse ka komuna); • Lista e propozuar për mbrojtje, e objekteve me trashëgimi kulturore • Lista e trashëgimisë së luajtshme, që është karakteristike e këtyre anëve (veshjet, doket dhe zakonet, vallet, këngët etj.)	1. Harta e gjendjes ekzistuese me të gjitha monumentet kulturore të komunës, numri dhe ndarja në kategori të caktuara.
	Të listohen përparësitë, mangësitë, mundësitë dhe kërcënimet për Çështjen e Trashëgimisë Kulturore (SWOT - i), në kontekst të PZHK-së.	
	Të listohen Sinergjitë dhe Konfliktet e trashëgimisë kulturore me çështjet tjera të identifikuar në PZHK.	
	Të përfshihen informatat rreth kapacitetit investiv të komunës, për fushën e trashëgimisë kulturore	
	Sfida e veçantë për trashëgiminë kulturore, cila është sfida (pse është sfidë?), duke i'u referuar prioritetëve të komunës, qeverisë dhe më së shumti kërkesave të banorëve të komunës.	
2. VIZIONI, PARIMET DHE CAQET	Përfshirja e trashëgimisë kulturore në deklaratën e Vizionit	
	Listimi i parimeve për zhvillim dhe mbrojtje	
	Përcaktimi i Qëllimeve dhe Synimeve për zhvillimet e ardhshme	
	Listimi i prioritetëve varësisht nga rëndësia: • Prioritet shumë i lartë • Prioritet i lartë • Prioritet i mesëm	
3. KORNIZA E ZHVILLIMIT HAPËSINOR KOMUNAL	Të shkruhet tekstualisht për konceptin e zhvillimit hapësinor;	2. Hartë/Vizatim i konceptit të zhvillimit hapësinor komunal , duke e përfshirë edhe trashëgiminë kulturore.
	3 Përshkrimi tekstual për skenarin “0”, pra çka ndodhë nëse nuk bëjmë asgjë, e cila do të rezultojë me hartë dhe	3. Harta – Skenari “kur nuk bëjmë asgjë” 4. Harta – Skenari “i dëshiruar”

	4 Përshkrimi tekstual për skenarin “E dëshiruar” dhe harta për te.	
		5. Harta e zonës historike të qytetit Identifikimi i zonës historike të qytetit brenda zonës urbane dhe jo urbane. Këto zona duhet të kenë një kufi të propozuar dhe me një bufer rreth tyre; Si rezultat i kësaj duhet të jetë një hartë digjitale, ku duhet të paraqiten objektet me trashëgimi kulturore dhe kufiri i propozuar. Poashtu të inkorporohet ndonjë propozim nga PH Kosovës apo PHZV, që përfshihen në komunë.
4. STRATEGJITË DHE VEPRIMET PËR ZBATIM	Të punohet strategjia për trashëgimi kulturore, me veprime të caktuara, përmes së cilave do të arrihen qëllimet dhe synimet e caktuara më lartë.	6. Të punohet Harta e Strategjisë për komunën , në të cilin do të paraqiten zhvillimet e ardhshme të saj, të plotësuara me veprime, projekte, programe etj. Në këtë hartë duhet të përfshihet edhe trashëgimia kulturore.
	Të punohet plani i veprimit (në formë tabelare), ku do të listohen veprimet për synimet e propozuara dhe do të paraqiten implikimet financiare, përfshirja institucionale dhe përgjegjësitë e tyre dhe afatet kohore.	
5. POZITAT PËR ZBATIM	Listimi i objekteve me rëndësi për Kosovën dhe kushtet për rregullim të hapësirës	
	Listimi i masave për mbrojtje të tK	

Literatura

- Bowyer J., “Konservimi i ndërtesave me vlera vernaculare”, 1980, Architectural Press, Londër
- Cantacuzino Sh. “Shfrytëzimi i ri për ndërtesa të vjetra”, 1975, Architectural Press, Londër;
- CHwB, M. Feilden B., Jokilehto J., Përkthim i autorizuar nga ICCROM, 2010, “Udhëzues për menaxhimin e trashëgimisë kulturore botërore”, Prishtinë;
- Dermnjani E. “Hani i Elezit me rrethinë” 2001, Prishtinë;
- Feilden M. B., “Hyrje në konservimin e trashëgimisë kulturore, përkthim i Maroevic I., Shoqata e Konservatorëve kroat, 1981 Zagreb;
- Insall, Donald W., “Kujdesi për ndërtesa të vjetra sot, udhërrëfyes praktik”, 1972, Architectural Press. Londër;
- KK Hani i Elezit, 2010, “Plani Zhvillimor i komunës së Hanit të Elezit”, Hani i Elezit;
- Lancaster County Heritage, “Telling Our Stories” An Interpretation Manual for Heritage Partners;
- Marasović T., “Mbrotjtja e trashëgimisë ndërtimore” Shoqata e Konservatorëve kroat, 1983 Zagreb;
- Marasović T., “Qasjet aktive drejt trashëgimisë ndërtimore”, Universiteti në Split, 1985, Split;
- Osmani J. “Vendbanimet e Kosovës” – volumi 10, Kaçaniku 2004, Prishtinë;
- Riinvest, 2005, “Profili socio-ekonomik i Kosovës dhe sfidat zhvillimore”, Prishtinë;
- Sanković Simić V., 2000, “Revitalizimi i trashëgimisë ndërtimore”, Sarajevë;
- KK Mitrovicë, 1960, “Plani Gjeneral Urbanistik”;
- KK Mitrovicë, 1988, “Plani Hapësinor i Komunës së Mitrovicës”;
- KK Mitrovicë, 1993, “Plani Hapësinor i Komunës së Mitrovicës”;
- KK Mitrovicë, 2009, “Plani Zhvillimor Komunal 2009-2025+”;
- KK Mitrovicë, 2009, “Plani Zhvillimor Urban 2009-2025+”;
- MMPH, IPH, 2010, “Plani Hapësinor i Kosovës 2010-2020+”, Prishtinë;
- IKS – Iniciativa Kosovare për Stabilitet, 2009, Analizë - “Trashëgimia e Mitrovicës – Pasuri apo Barrë e përbashkët”;
- EXP-EDITIO – Qendra për zhvillim të qendrueshëm hapësinor, 2007, Raport – Trajtimi i Trashëgimisë Kulturore në Planin Hapësinor të Malit të Zi;
- UNESCO, World Haritrage Convention, 2008, Raport – World Haritrage and Buffer Zones;
- Hilmi Saraçi, 2009, “Lashtësia, emërtimi dhe trashëgimia kulturore, historike, arkeologjike e qytetit të Vushtrrisë, artikull në www.zemrashqiptare.net;
- KK Vushtrri, 2009, “Plani Zhvillimor Komunal dhe Urban i Vushtrrisë (2009-2014+)”;
- Kuvendi i Kosovës, 2006, “Ligji për trashëgiminë kulturore (Ligji Nr. 02/L-88)”, Prishtinë;
- KK Pejë, 2006, “Plani Zhvillimor Komunal – Pejë 2006 - 2025”;
- KK Pejë, 2006, “Plani Zhvillimor Urban – Pejë 2006 - 2025”;

- KK Gjakovë, 2008, “*Plani Zhvillimor Komunal dhe Urban i Gjakovës*”, Gjakovë;
- KK Gjakovë, 1988, “*Plani Hapësinor (Prostorni Plan) Komuna Gjakovë*”, Gjakovë;
- KE i KK Gjakovë, 1988, *Plani Gjeneral Urbanistik i Qytetit të Gjakovës*, Sarajevë;
- IMMK (Instituti për Mbrojtjen e Monumenteve të Kulturës) Gjakovë, Lista e objekteve të Trashëgimisë Kulturore në Gjakovë IMMK Gjakovë. *Lista e Objekteve dhe Tërësive Arkeologjike të Propozuara për Monumente të Mbrojtura me Ligj*, nga procesi “Evidentimi i monumenteve të kulturës sipas Inventarizimit 2003 – 2010”, Tetor 2010, Gjakovë;
- IMMK Gjakovë, *Lista e Objekteve të Trashëgimisë Kulturore në qytetin e Gjakovës të Propozuara për Monumente të Mbrojtura me Ligj*, nga procesi “Evidentimi i monumenteve të kulturës sipas Inventarizimit 2003 – 2010”, Tetor 2010, Gjakovë.
- MKRS (Ministria e Kulturës, Rinisë dhe Sportit)/ IMMK Gjakovë, Rivlerësimi i objekteve të Trashëgimisë Kulturore, Janar 2011, Prishtinë.

**PËRFSHIRJA E TRASHËGIMISË KULTURORE
NË PLANIFIKIM HAPËSINOR**

Iniciues
Trashëgimia Kulturore pa Kufi (CHwB)

Bartës i studimit
Instituti për Planifikim Hapësinor
MMPH

Prishtinë,
Shkurt, 2011